

mgr inż. arch. Renata Grzesiak

rozprawa doktorska nt.:

**KONSERWACJA I REWALORYZACJA
ZAŁOŻEŃ PAŁACOWO-OGRODOWYCH W XXI w.
NA DOLNYM ŚLĄSKU
(wybrane przykłady).**

tom I

promotor:

Prof. dr hab. arch. Barbara Stępniewska - Janowska

WROCLAW 2004

**Pracę wykonano na Wydziale Architektury
POLITECHNIKI WROCLAWSKIEJ**

Mamie, Siostrze i Karolowi

motto: *„Nie powinno się żyć ani wyłącznie przeszłością,
ani wyłącznie teraźniejszością, ani wyłącznie przyszłością,
ale należy żyć jednocześnie we wszystkich tych trzech wymiarach,
a więc nigdy nie zapominać o tych wartościach, które stworzyła
przeszłość, a działalnością naszą nadawać sens naszemu teraźniejszemu
życiu z nieustanną troską o to, co pozostawimy po sobie potomnym”.*

Nowicki A. „Człowiek w świecie dzieł”

SPIS TREŚCI.

1. Wstęp.....	6
2. Parki i ogrody dolnośląskie na tle warunków środowiskowych.....	9
3. Przedmiot opracowania i kryteria wyboru.....	23
4. System opracowania wybranych założeń rezydencjonalnych.....	30

REZYDENCJA W STANIE RUINY.

1. Założenie pałacowo-parkowe w Gałowie.....	45
1.1. Położenie obiektu i ogólna jego charakterystyka.....	45
1.2. Rys historyczny obiektu.....	48
1.3. Etap I.....	49
1.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Gałów.....	49
1.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.....	52
1.4. Etap II.....	53
1.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.....	53
1.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.....	57
1.5. Etap III.....	64
1.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.....	64
1.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.....	68
1.6. Stan badań dotychczasowych.....	69

REZYDENCJA PRZEZNACZONA DO REMONTU.

2. Założenie pałacowo-parkowe w Strzeszowie.....	74
2.1. Położenie obiektu i ogólna jego charakterystyka.....	74
2.2. Rys historyczny obiektu.....	79
2.3. Etap I.....	80
2.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Strzeszów.....	80
2.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.....	85
2.4. Etap II.....	87
2.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.....	87
2.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.....	93
2.5. Etap III.....	101
2.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.....	101
2.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.....	105
2.6. Stan badań dotychczasowych.....	106
3. Założenie pałacowo-parkowe w Goszczu.....	113
3.1. Położenie obiektu i ogólna jego charakterystyka.....	113
3.2. Rys historyczny obiektu.....	116
3.3. Etap I.....	117
3.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Goszcz.....	117
3.3.2. Przeobrażenia architektoniczne zabudowy pałacowej.....	121

3.4. Etap II	123
3.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.....	123
3.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.....	127
3.5. Etap III	137
3.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.....	137
3.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.....	141
3.6. Stan badań dotychczasowych.....	143

REZYDENCJA ODNOWIONA.

4. Założenie pałacowo-parkowe w Jelczu - Laskowicach	151
4.1. Położenie obiektu i ogólna jego charakterystyka.....	151
4.2. Rys historyczny obiektu.....	153
4.3. Etap I	155
4.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Laskowice.....	155
4.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.....	159
4.4. Etap II	160
4.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.....	160
4.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.....	164
4.5. Etap III	175
4.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.....	175
4.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.....	179
4.6. Stan badań dotychczasowych.....	180
5. Założenie pałacowo-parkowe w Królikowicach	185
5.1. Położenie obiektu i ogólna jego charakterystyka.....	185
5.2. Rys historyczny obiektu.....	187
5.3. Etap I	188
5.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Królikowice.....	188
5.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.....	191
5.4. Etap II	191
5.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.....	191
5.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.....	194
5.5. Etap III	199
5.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.....	199
5.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.....	202
5.6. Stan badań dotychczasowych.....	203
PODSUMOWANIE I WNIOSKI	208
Bibliografia	217
Spis rysunków	221

1. WSTĘP.

Celem pracy jest przywrócenie do życia zabytkowych rezydencji otaczających Wrocław będących w większości w złym stanie technicznym i stworzenie dla nich wspólnego programu ochrony. Uratowanie zabytkowej architektury zlokalizowanej w krajobrazowych parkach wiąże się z rozwojem międzynarodowej turystyki w Europie, a dla miasta Wrocławia daje możliwość powiększenia zasobów zieleni, zwiększenie możliwości współczesnej rekreacji oraz stanowi istotny element rozwoju ośrodka o międzynarodowym charakterze.

Postępujący na świecie szybki rozwój cywilizacji niesie za sobą zagrożenia prowadzące do degradacji krajobrazu kulturowego w tym zabytkowych założeń pałacowo-ogrodowych. Zostały one zdewastowane między innymi w wyniku wcześniejszych, zwłaszcza XX-wiecznych przemian ekonomiczno-gospodarczych i politycznych. Alarmująca sytuacja w tej dziedzinie zmusza światowe organizacje do podejmowania nowych działań w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego. Działaniom tym sprzyja chęć powrotu do tradycji i potrzeba programu zrównoważonego rozwoju¹ jako *rozwoju zdolnego do zaspokajania potrzeb współczesnych w sposób nie naruszający możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń* [5, s. 38]. Jest to szczególnie ważne w dobie budowania wspólnej europejskiej przyszłości, kiedy poszukuje się wspólnych wartości i celów. Budowa tej przyszłości w poszanowaniu dorobku dziedzictwa kulturowego, odrębności narodowych i regionalnych, daje podstawę do realizacji i definiowania kolejnych metod w zakresie ochrony zabytkowych założeń rezydencjonalno-parkowych. Pozytywny kierunek przemian w tej dziedzinie, niewątpliwie wyznaczają obecnie międzynarodowe działania na rzecz ochrony zabytków między innymi UNESCO i ICOMOS.

Na tym tle zabytkowe ośrodki rezydencjonalne na Dolnym Śląsku mają wartość szczególną. Postrzegane jako zjawisko historyczne i kulturowe są odzwierciedleniem wielowiekowych przemian dokonanych w sztuce ogrodowej jak również poglądów, idei oraz stosunku człowieka do przyrody w przeszłości. Należy przy tym pamiętać, iż rozwój sztuki ogrodowej nierozzerwalnie łączył się z

¹ Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 r. w raporcie *Nasza wspólna przyszłość* po raz pierwszy zdefiniowała koncepcję rozwoju zrównoważonego.

przemianami, jakie dokonywały się na świecie w takich dziedzinach życia jak malarstwo, literatura, muzyka, architektura i urbanistyka. Twórczym wyrazem tych przemian stały się również krajobrazowe parki rezydencjonalne wzorowane na angielskich i francuskich założeniach. Niezależnie od stopnia zachowanych śladów ich ewolucji, stanowią one obecnie szczególnie cenny *dokument przeszłości* [36, s. 24]. Prezentując wartości historyczne, naukowe, artystyczne i przyrodnicze, a także będąc integralną częścią krajobrazu kulturowego, zabytki ogrodowe wnoszą duży wkład w dorobek i rozwój kultury narodowej. Wyrażają one wspólne treści i idee będące istotnym elementem kształtowania się kultury europejskiej.

Nie ulega zatem wątpliwości, iż zabytkowe zespoły pałacowo-ogrodowe winny podlegać szczególnej ochronie tym bardziej, że z upływem czasu stają się coraz cenniejsze, niekiedy jednak znikają całkowicie pozostawiając ślady tylko w dokumentacji. Ważne dla tradycji i tożsamości państw europejskich zespoły rezydencjonalne należy zabezpieczyć, a tym samym konserwować czy rewaloryzować i na pewno wykorzystać zgodnie z myślą, że *zabytki ogrodowe są żyjącymi pomnikami, użytecznymi społecznie tak samo i dzisiaj* [36, s. 24].

Zadaniem niniejszej pracy jest przygotowanie naukowego opracowania i stworzenie programu powołującego do życia uśpione parki przez konserwację czy rewaloryzację wybranych założeń rezydencjonalno-krajobrazowych na Dolnym Śląsku. Podstawowym warunkiem opracowania jest możliwość wykorzystania go do przyszłych działań rewaloryzatorskich podjętych na wybranych w tej pracy rezydencjach w celu zapewnienia im nie tylko warunków trwałego zachowania, ale przede wszystkim przywrócenia im wartości użytkowych i poznawczych.

Część z wybranych zespołów pałacowo-parkowych nie posiada pełnej dokumentacji, wiele materiałów archiwalnych zostało zniszczonych w czasie II wojny światowej. Często jedynym źródłem informacji o parkach i pałacach pozostają zachowane materiały ikonograficzne lub kartograficzne. Wydobicie podstawowych wartości XVIII i XIX-wiecznych parków krajobrazowych będzie służyło pod względem teoretycznym popularyzacji wiedzy w zakresie sztuki ogrodowej, a pod względem praktycznym samorządom miast i miasteczek, projektantom parków przeprowadzających ich rewaloryzację jak też służbom konserwatorskim. Dlatego też, badania odnośnie parków przypałacowych

podmiejskich zaczęto od poznania genezy założeń ogrodowych w oparciu o analizę historyczną w ujęciu ogólnoeuropejskim. Szczególną uwagę zwrócono na przyczyny ich powstania i kierunki ich rozwoju jako parków krajobrazowych w XVIII i XIX w. w odniesieniu do stylów panujących w sztuce ogrodowej tego okresu.

Dokonano analizy zasad kształtowania rezydencjonalnych obiektów w ujęciu ogólnym, wyodrębniając ich cechy charakterystyczne w odniesieniu do stylów i zasad stosowanych w sztuce ogrodowej na Dolnym Śląsku, na tle trudnych geopolitycznych warunków. Starano się także wydobyć ich istotne wartości w sferze architektonicznej i przestrzennej, przyrodniczej, humanistycznej i ekonomicznej.

Dokonano również przeglądu wybranych dzieł sztuki ogrodowej Anglii, Francji i Niemiec, krajów przodujących w tej dziedzinie, mających wpływ na dolnośląskie krajobrazowe ogrody. Łączyło się to z przeprowadzoną analizą historyczną dotyczącą rozwoju sztuki ogrodowej związanej z powstaniem i przemianami parku krajobrazowego.

2. PARKI I OGRODY DOLNOŚLĄSKIE NA TLE WARUNKÓW ŚRODOWISKOWYCH.

Śląsk jest jedną z najstarszych geograficzno-historycznych dzielnic Polski i zajmuje południowo-zachodnią, przygraniczną jej część. Usytuowany jest w tak zwanej strefie przejściowej poczynając od rozległych dolin środkowoeuropejskich do dość wyniosłych górskich pasm Europy południowej [26, s. 10]. Tutaj krzyżowały się niegdyś ważne szlaki komunikacyjne z zachodu na wschód i z południa na północ dzięki czemu Śląsk „*stanowił swoistą bramę przejezdną Europy*” [26, s. 85]. Odgrywał on również ważną rolę w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym oraz kulturalnym środkowej Europy. Splotały się tu takie kultury jak polska, czeska, łużycka, a przede wszystkim niemiecka [31], która szczególnie zaznaczyła się w dziejach Śląska i przyczyniła między innymi do rozwoju śląskich założeń ogrodowo-parkowych.

Wpływ kultury niemieckiej na Śląsku można datować na XIII i XIV w.² jednak jej prawdziwe nasilenie nastąpiło w późniejszym okresie, kiedy to w 1526 r. Śląsk przeszedł w ręce Habsburgów³ panujących tu aż do połowy XVIII w.. Należy dodać, że na Śląsku większość ludności w tym czasie była polska np. na terenie Dolnego Śląska⁴. Wielkie dobra posiadali między innymi mieszkający tu Piastowie. Po ich śmierci dobra te przejęły w XVII w. rody niemieckie [37]. Po szczególnie dotkliwej i wyniszczającej Śląsk wojnie trzydziestoletniej (1618 – 1648), wiele opuszczonych majątków ziemskich przejmował rząd, który przekazywał je jako nagrodę oficerom carskim⁵. W połowie XVIII w. na skutek trzech wojen śląskich w tym wojny siedmioletniej (1756 – 1763) władzę na Śląsku objął król pruski Fryderyk II Hohenzollern⁶. Śląsk stał się największą i najcenniejszą prowincją Prus. Sprowadzono tu pokaźną falę kolonistów. Zakładano wówczas nowe wsie, a wraz z nimi nowe rezydencje.

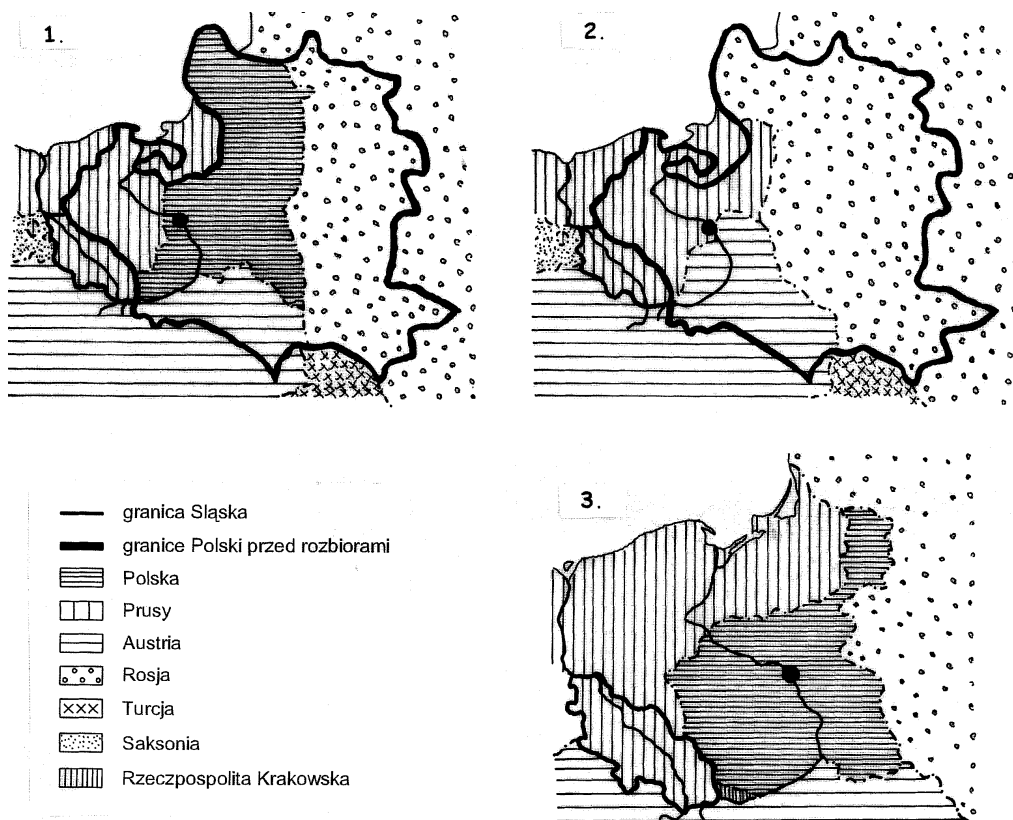
² Wpływ ten był wynikiem drugiej fali kolonistów głównie niemieckich [31]. W między czasie, w pierwszej połowie XIV w., Śląsk przeszedł z pod panowania polskiego pod panowanie Królestwa Czeskiego. Były to jednak rządy niemieckie rodu Luxemburgów [37, s.15].

³ Na mocy zawartego w 1515 r. układu o dziedziczeniu między Habsburgami a Jagiellonami, władzę na Śląsku obejmuje arcyksiążę austriacki Ferdynand – brat Karola V [39].

⁴ Maleczyńska E., *Z dziejów naszego Śląska*, Wrocław 1946, s. 17.

⁵ Koneczny F., *Dzieje Śląska*, Bytom 1933, s. 395.

⁶ W 1740 r. na pruskim tronie zasiada Fryderyk II, który jeszcze w tym samym roku zbrojnie wkracza na Śląsk. W 1763 r. w traktacie pokojowym z Hubertusburga, Prusom ostatecznie przyznano większą część Śląska [43, s.6].

Ryc. 1. Historyczne usytuowanie Śląska – koniec XVIII w. i pierwsza połowa wieku XIX: 1 -1793 r. II rozbiór Polski, 2 -1795 r. III rozbiór Polski, 3 -1830 r. Powstanie Listopadowe (rys. aut.).

Charakterystyczny dla powstających wsi był typ układu ulicowego⁷. Na zakończeniu tak usytuowanej wsi projektowano założenie pałacowo-ogrodowe. To właśnie pod panowaniem pruskim powstają na terenie Śląska w XVIII i XIX w. założenia rezydencjonalno-krajobrazowe wzorowane na angielskich, francuskich i niemieckich założeniach.

Prawdziwy rozwój ogrodów pałacowych i dworskich na Śląsku przypada na wiek XVI, kiedy to zaczęły powstawać w miastach liczne ogrody o charakterze ozdobnym i użytkowym⁸. Lekarze, botanicy posiadający własne ogrody botaniczne rozsyłali z nich rośliny, głównie w okolice miast, w których się znajdowały, przyczyniając się tym samym do rozwoju ogrodów zamożnego kupieckiego mieszczaństwa. Botaniczne ogrody posiadali m. in. H. Cordus w 1525 r. w Erfurcie, potem w Celowcu, Nordecius w Kasselu i HieronimTragus w Zweibröcken (Pfalz) ok. 1530 r.⁹. Lekarz –Laurentius Sholz jako pierwszy wprowadził na Śląsk mieszczański ogród typowo ozdobny i przyczynił się do

⁷ Zagrody wiejskie usytuowane były wzdłuż głównej drogi.

⁸ U schyłku XVI w. na Śląsku znajdowało się około 150 miast i miasteczek [31].

⁹ Jankowski E., *Dzieje ogrodnictwa*, T. 1, Kraków 1938, s. 140.

ugruntowania na tym obszarze pojęcia ogrodu jako dzieła sztuki i umiejętności¹⁰. Założony przez niego ogród we Wrocławiu obok altan i muzeum osobliwości zawierał dużą różnorodność roślin (385 gatunków)¹¹. Forma tego ogrodu nie wpłynęła jednak na kształt i wygląd XVII-wiecznych założeń ogrodowych, które przeobrażały się w myśl nowych prądów płynących głównie z Francji i Anglii. Przykładem powszechnego w XVII w. na Śląsku ogrodu przyjemności – Lustgarten, był ogród założony przez zięcia Sholza, Scharschmida w miejsce wcześniejszego założenia. Łączył on w sobie funkcje użytkowe i ozdobne [20]. Ówczesne ogrody śląskie przybierały często nieregularne kształty, nie stanowiły również kompozycyjnej całości, jednak wyróżniała je spośród innych ogrodów europejskich wysoka kultura ogrodowa oraz zamiłowanie do hodowli roślin rzadkich i trudnych w uprawie [20]. Hodowla tych roślin np. południowych takich jak drzewa cytrusowe, pomarańczowe, czy winna latorośl, nie byłaby możliwa bez sprzyjających lokalnych warunków klimatycznych.

Śląsk należał do najcieplejszych dzielnic pod względem klimatycznym między innymi dzięki urozmaiconej rzeźbie terenu i dość rozległym kompleksów leśnych. Prawie równoleżnikowy układ Sudetów i Beskidu Śląskiego wzdłuż południowej granicy Śląska, powodował znaczne zmniejszenie dopływu cieplejszego powietrza z południa [44, s. 24]. Natomiast pograniczne wzgórza od północy, które tworzyły wododział Odry i Warty będąc silniej niż obecnie zalesione powodowały, że arktyczne wpływy mogły być słabsze. Najbardziej otwarty kierunek północno-zachodni porośnięty był rozległymi Borami Dolnośląskimi. Do przełomu XVIII i XIX wieku Bory Dolnośląskie były bardziej rozległe niż dziś. Duże kompleksy leśne stanowiły wraz ze wzniesieniami Wału Trzebnickiego bardzo ważne zabezpieczenie przed napływającymi z tego kierunku wpływami klimatu atlantyckiego [44, s. 25]. Obszar okolic Wrocławia usytuowany jest na Nizinie Śląskiej otoczonej od wschodu Wyżyną Śląską, od północy ciągiem wzgórz morenowych zwanym Wałem Trzebnickim, a od południa Przedgórzem Sudeckim. Na tym obszarze występowały silniejsze wpływy klimatu atlantyckiego [44, s. 26]. Zimy na Nizinie Śląskiej były łagodne i krótkotrwałe. Okresy ostrzejszych mrozów następowały zazwyczaj po utrwaleniu się obfitej szaty śnieżnej, która jako pokrywa chroniła rośliny ozime przed

¹⁰ Eysymontt K., *Ogród i park zabytkowy na Śląsku, jego wartości i dawne znaczenie*, W: *Konserwacja zabytkowych parków i ogrodów w Polsce*, Warszawa 1975, s. 1.

¹¹ Jankowski E., op. cit., T. 1, s. 142.

wymarzaniem [26, s. 17]. Na przełomie XVI i XVII w. nastąpiło oziębienie klimatu w całej Europie. Oziębienie to trwało aż do końca XVIII w.. Zimy mroźne i śnieżne występowały wówczas dość często, co spowodowało, że aż do połowy XIX w. wzrosła liczba opadów oraz zaznaczyła się przewaga lat mokrych nad suchymi [26, s. 72].

Nizina Śląska odznacza się ciepłym latem i długim okresem wegetacyjnym, który trwa 32 tygodnie. Zaczyna się on wczesną wiosną, gdy jest dużo wilgoci. Powodem długiego okresu wegetacji jest korzystna temperatura jak i brak ostrzejszych przymrozków jesiennych i wiosennych [44, s. 26], korzystne jest również nasłonecznienie. Najśłoneczniejszy bywa maj i wrzesień, najmniej zaś listopad i grudzień [26, s. 18].

Nizina Śląska to obszar o bardzo korzystnych warunkach klimatycznych sprzyjających hodowli roślin rzadkich i trudnych w uprawie. Nic dziwnego, że z całego obszaru Niemiec to właśnie na Śląsku najwcześniej ujawniają się botaniczne zamięrowania. Przykładem tego jest ogród kanonika wrocławskiego Woysela, a także sławny na całe Niemcy wrocławski ogród Sholza¹². To zainteresowanie botaniczne było prawdopodobnie powodem, iż w XVII w. ogrody śląskie kształtowano głównie z materii roślinnej, a murowana altana ogrodowa (Lusthaus) była jedynym elementem architektonicznym powszechnie stosowanym w ogrodach XVII w.. Forma i przeznaczenie tej budowli zostały przeniesione na Śląsk z południowo-niemieckich centrów kultury dworskiej i mieszczańskiej [20]. Jako wielookienna budowla o centralnej formie i lokalizacji służyła jednocześnie jako ogrodowy belweder¹³. Altana stała się tak popularna w ogrodach śląskich, że przetrwała aż do XIX w..

Należy pamiętać, iż nie tylko klimat wpływał na kształt i wygląd ogrodów śląskich, ale również ukształtowanie terenu oraz układ sieci hydrograficznej. Okolice Wrocławia należą do Równiny Wrocławskiej (jest ona częścią Niziny Śląskiej), która łączy się na północnym wschodzie z Równiną Oleśnicką, na południowym wschodzie z Równiną Grodkowską, a ku zachodowi przechodzi w Wysoczyznę Średzką [16, s.14]. Tak więc równinne ukształtowanie terenu sprawiło, że ówczesne ogrody podwrocławskie nie posiadały elementów charakterystycznych dla ogrodów włoskich takich jak tarasy, schody, rampy, mury oporowe, balustrady. Brak piętrowego ukształtowania terenu był również

¹² Eysymontt K., op. cit., s. 9.

¹³ Tamże, s. 7.

powodem braku spiętrzających się elementów wodnych jak kaskady, schody wodne itp.. Charakterystyczne dla ogrodów włoskich elementy wodne były w realizacji zbyt kosztowne dla ogrodów śląskich. Nawet fontanna rzadko była stosowana. Sprzyjające jednak warunki hydrograficzne sprawiły, że elementy wodne były dość powszechnie stosowane. Jednak z racji równinnej topografii terenu przybierały one postać sadzawek lub basenów. W XVIII w., kiedy zaczęły powstawać krajobrazowe założenia ogrodowe wzorując się na francuskich i angielskich założeniach, zaczęto zakładać kanały będące istotnym elementem kompozycji. Układ wodny w ogrodzie i parku był ważny nie tylko pod względem kompozycyjnym. Dzięki niemu poprawiał się mikroklimat i co istotne rosły wartości estetyczne założenia [51, s.57]. Czynnikiem ułatwiającym zakładanie cieków wodnych oraz sadzawek była gęsta sieć rzeczna, która sprawiła, że nie musiano sprowadzać wody z dalekich źródeł.

Prawie cały Dolny Śląsk leży w dorzeczu Odry i w zlewisku Morza Bałtyckiego [16, s. 15]. Liczne dopływy Odry „*łączą w zwartą całość dość różnorodną pod względem krajobrazowym [...] części ziemi śląskiej*” [26, s.15]. Wśród liczniejszych dopływów lewobocznych najważniejsze są Oława i Ślęza. Prawoboczne dopływy to Stobrawa, Widawa i Barycz –rzeki nizinne, mało zasobne i o małych spadkach. Okolice Wrocławia to obszar, gdzie gęstość sieci rzecznej jest jedną z najwyższych na Śląsku [16, s. 15]. Z rzek wpadających do Odry w rejonie Wrocławia największe dorzecze mają Bystrzyca, Widawa, Ślęza i Oława.

Należy zaznaczyć, że w okresie feudalnym, ziemie Śląska były o wiele bardziej zabagnione niż dzisiaj. Pradolina Odry i Baryczy aż do schyłku XVIII w. była pasmem rozmaitych jezior, wądołów, topielisk i bagien [26, s. 71]. Śląsk był krainą stawów¹⁴, które wykorzystywano i zakładano głównie do hodowli ryb już od XIII i XIV w.. Duża liczba stawów pozwalała na magazynowanie nadmiaru wód występującego w czasie większych opadów oraz na właściwe wykorzystanie gruntów podmokłych [26, s. 83]. Względy ekonomiczne sprawiły, iż w XIX w. większość dawnych stawów osuszono i zamieniono na pola orne i łąki [26, s. 138]. Wcześniej jednak, bo pod koniec XVIII w. zaczęto je wykorzystywać jako kompozycyjny element wodny w parkach krajobrazowych.

¹⁴ Pod koniec XVIII w. w rejonie Wzgórz Strzelińskich istniało aż 112 stawów [44, s. 84].

Ryc. 2. Nizina Śląska i Sudety – wiek XVI (aut. Martin Helwigs *Karte von Schlesien* 1561).

Ryc. 3. Nizina Śląska i Sudety – pierwsza połowa XIX w. (aut. Hans Holzapfe *Brend' amour*, Simhart, München).

W XVIII w. zamięłowanie do hodowli roślin rzadkich, głównie południowych, nie słabnie, mimo, iż roślinność nie jest już najważniejszym celem w ogrodzie, lecz jedynie środkiem, który go kształtuje. Ogród pojmowany jest już jako dzieło sztuki. Nie jest już celem samym w sobie, ale uzupełnieniem rezydencji właściciela. Najważniejsza staje się kompozycja, kształt przestrzenny oraz geometryczno-architektoniczna postać ogrodu. XVIII-wieczny śląski ogród przestaje być określany ogrodem przyjemności (Lustgarten). Powszechnie staje się określenie ogród ozdobny (Ziergarten)¹⁵. Pojawia się więcej elementów architektoniczno-rzeźbiarskich, ale roślinność jest nadal podstawowym elementem kształtującym ogród. Z form roślinnych ważną rolę odgrywał żywopłot, który wyznaczał geometryczne linie kwater, a także czasami zastępował małą architekturę i rzeźbę będącą często elementem ogrodów francuskich, włoskich, a także niemieckich. Zastąpił on bardzo popularną w poprzednim wieku pergolę zwaną Laubgängen¹⁶. Tak jak altana w XVII w., tak teraz oranżeria jest powszechnie stosowana, choć pojawia się w ogrodach śląskich również w XVII w.. Stała się, obok dawnej altany (Lusthaus) głównym, czasami jedynym wyposażeniem architektonicznym ogrodu. Oczywiście pojawia się więcej elementów architektoniczno-rzeźbiarskich takich jak rzeźby, fontanny, mury oporowe, schody itp. w rezydencjach najbogatszych właścicieli, ale nie są one tak liczne jak we Francji czy Anglii [20].

Największy przełom w sztuce ogrodowej, zwany także rewolucją, w tworzeniu nowych krajobrazowych kompozycji parkowo-pałacowych przypada na okres XVIII w.. Początku jednak tego zjawiska można doszukać się już w drugiej połowie XVII w.. Nowe idee dają o sobie znać w filozofii i literaturze angielskiej, wkraczają one również do ogrodu. Przedstawiony obraz nowych ogrodów przez Johna Milтона w opisie rajskiego ogrodu¹⁷ i Franciszka Bacona w eseju o *O ogrodach*¹⁸, stał się literackim pierwowzorem ogrodów powstałych później w całej Europie, także na Śląsku. Geometryczny podział ogrodu charakterystyczny dla ogrodów barokowych, niezgodny był w XVIII w. z ówczesnie panującym kultem natury opartej na swobodnych, nieregularnych kształtach. Zanika także formowanie drzew i przycinanie ich w geometryczne formy i ludzkie postacie. Zwrócenie się ku wartościom naturalnego krajobrazu, wiązało się przede

¹⁵ Eysymontt K., op. cit., s. 9.

¹⁶ Tamże, s. 6.

¹⁷ Milton J., *Ray utracony, ksiąg dwanaście z angielskiego przekładanie Jacka Przybylskiego*, Kraków 1791.

¹⁸ Bacon F., *O ogrodach*, W: tenże, *Eseje*, tłum. Znamierowski Cz., Warszawa 1959.

wszystkim z powszechną potrzebą powrotu do natury, wyrażoną m. in. przez Josepha Addisona w 1712 r. w *The Spectator*¹⁹: „Nie wiem, czy stanowią pod tym względem wyjątek, ale jeśli o mnie chodzi wolałbym raczej patrzeć na drzewa w całym ich bogactwie, mnogości konarów i gałęzi niż na w ten sposób obcięte i wystrzyżone na kształt matematycznej figury.”. Zgodnie z takim rozumowaniem, ówczesne zmiany w kształtowaniu przestrzeni ogrodu i jego otoczenia doprowadziły do powstania pełnego treści, programów, haseł i idei „nieregularnego ogrodu krajobrazowego i przymierza ze światem wolnej przyrody.”²⁰. Te ogromne zmiany znalazły swe odbicie również w śląskich ogrodach powstających pod koniec XVIII i XIX w., wzorowanych na angielskich i francuskich założeniach.

Styl ogrodów naturalnych spopularyzował na terenie Niemiec Krystyn Hirschfeld i jego pięciotomowa praca pt. *Geschichte und Theorie der Gatrenkunst* (1779), w której przedstawione są m. in. rysunki i wzory ogrodów angielskich²¹. W Niemczech powstaje szereg ogrodów, z których sławę zdobył ogród w Wörlitz, założony w latach 1769 – 1773 przez księcia Leopolda Friedricha Frantza von Anhalt – Dessau [27], [35] oraz park w Muskau założony przez znawcę tematu księcia Pücklera ze słynnymi drzewozbiorami, szeregiem zróżnicowanych kolorystycznie i nastrojowo scenerii i pejzażów [28].

Na Śląsk ogrody krajobrazowe dotarły dość późno. Pod koniec trzeciej ćwierci XVIII w. popularny był wciąż, jako najbardziej reprezentacyjny i okazały, typ ogrodu francuskiego. Jego forma różniła się jednak od tej, jaką stosowano kilkadziesiąt lat wcześniej. Projektowano rozległe połacie trawników, osie wodne, cieniste aleje zamiast parterów haftowych wypełnionych roślinnością formowaną w wymyślne wzory, strzyżonych żywopłotów i ozdobnie ukształtowanych sadzawek²². Mimo to, parki krajobrazowe znalazły swoje miejsce na Śląsku. Powstaje tu wiele założeń odmiennych w formie i układzie przestrzennym, które odpowiadały przodującym w tej dziedzinie najpiękniejszym parkom w Anglii czy Francji. Przykładem może być park w Brzegu Dolnym, który stanowi pełne odzwierciedlenie nowych europejskich tendencji. Założony przez hr. Karola Jerzego von Hoyma, piastującego od 1770 r. urząd ministra do spraw Śląska w

¹⁹ Addison J., *The Spectator*, 1712 nr 414, cyt. wg H. F. Clark, *The Eighteenth Century Elysiums. The Role of Association in the Landscape Movement*, W: *England and Mediterranean Tradition*, London 1945.

²⁰ Stępniewska B., *Rezydencje na Śląsku w XVIII w.*, Wrocław 1993, s. 7.

²¹ Jankowski E., op. cit., T. 1, s. 243.

²² Wrabec H., *Ogrody w Brzegu Dolnym i Bukowcu jako odbicie osobowości ich fundatorów*, W: *Sztuka a natura*, Katowice 1991, s. 305.

rządzie pruskim [63]. Założenie to powstało przy współpracy z Karolem Gothardem Langhausem –czołowym architektem pruskim i jest wynikiem jego podróży w 1775 r. do Prus, Holandii i Anglii [22]. Park w Brzegu Dolnym w porównaniu z innymi śląskimi ogrodami, posiadał rozbudowany program. Zaprojektowano w nim bowiem np. gotycką kaplicę, pustelnię pokrytą korą, dom rybaka, ermitaż, grotę z mchu i rudy darniowej, a także mauzoleum, w którym spoczęły prochy Hoyma [22], [63]. Podróżująca po Śląsku Izabella Czartoryska, znawczyni i propagatorka parków krajobrazowych, opisała w swoim dzienniku²³ jedno z piękniejszych na Śląsku i Europie założeń rezydencjonalno-parkowych w Bukowcu, pisząc m. in.: „[...] pola uprawne, dobór drzew, rozplanowane z największym smakiem krzewy i rośliny obrzeżają drogi i ścieżki. Idąc nimi można dotrzeć do różnych interesujących budowli; [...]. Potem ogrodnik zaprowadził nas do chaty ukrytej wśród pięknych drzew, gdzie mały strumyk toczy cichutko swe wody po piasku delikatnym i Isniącym; stąd widać łąkę i lasek pobliski. [...]. Stamtąd uroczą drogą powiódł nas ogrodnik do Opactwa –budowli gotyckiej z wieżą i podziemiami.” [64, s. 106]. Założenie w Bukowcu odwiedził również John Quincy Adams wówczas przyszły szósty prezydent USA²⁴. Pisał w swych listach: „Jest to to, co w Anglii nazywa się „an arnamented farm”; grunta są zagospodarowane na sposób angielski. Natura jest tu tak piękna sama w sobie, że nie wymaga wiele zachodu, żeby ją ozdobić. Są tu trawniki, grotty, kaskady, strumienie i gaje [...]”²⁵.

Na Śląsku w XVIII w. znalazły się ogrody barokowe np. w Dłużycach oraz ogrody o kompozycji mieszanej, zawierającą oś główną, na której usytuowany był pałac i ogród francuski, ale równocześnie przylegało obok wielkie założenie krajobrazowe z wodą i kaskadami, z angielskimi trawnikami, świątynią i figuralnymi drzewami, przyciętymi zgodnie z ówczesną modą jak np. w Goszczu. Przy projektowaniu parków krajobrazowych, nie zacierano do końca zastanych form ogrodów regularnych w myśl zasady sformułowanej przez S. Switzera w *Ichnographa Rustica*...[57]: „Można stosować geometryczną kompozycję tylko w najbliższym otoczeniu pałacu, aby podkreślić sztuczność architektury, ale także po to, aby przy konfrontacji z krajobrazem ocena wypadła na niekorzyść zgeometryzowanego układu.”. Ewentualna ingerencja w regularne formy ogrodu

²³ Czartoryska I., *Dylichanssem przez Śląsk, Diennik podróży do Cieplic w r. 1816*, Wrocław 1968.

²⁴ John Quincy Adams podróżował po Śląsku w latach 1800 – 1801.

²⁵ John Quincy Adams, *Listy o Śląsku*, tłum. z ang. Kolbuszewska M., Wrocław – Warszawa 1992, s. 68.

polegała jedynie na tonowaniu jego sztywnych i zgeometryzowanych ram. Do założeń, dla których punktem wyjścia było środowisko naturalne zaliczyć można rezydencję w Królikowicach oraz ogrody i parki w Wiśniowej i Wojanowie²⁶. Większość powstających na Śląsku parków, to założenia skromne o niewielkiej skali i mało rozbudowanym programie jeśli chodzi o elementy architektoniczno-rzeźbiarskie, lecz nie można zapominać, iż powstają również założenia rozległe. Oprócz wcześniej wspomnianych założeń wymienić należy park w Szczodrem (gm. Oleśnica) zaprojektowany i zrealizowany na obszarze ok. 300 ha przez Wolfa, budowniczego księcia brunszwickiego [12] oraz założenie rezydencjonalne w Goszczu (gm. Twardogóra) będące doskonałym w skali nie tylko Śląska, ale i Europy, odbiciem idei rezydencji francuskiej [21].

Część założeń ogrodowych nosi wyraźne znamiona indywidualności ich twórców i fundatorów jak np. Fridrich Maksymilian von Hochberg –twórca jednego z piękniejszych założeń ogrodowych w Łowej (gm. Żagań), Karol Gothard Langhaus –twórca ogrodu w Pawłowicach²⁷, Eduard Neide –dyrektor ogrodów królewskich. Przebudował on wiele ogrodów na Śląsku m. in. w Drwałowicach, Świebodzicach i Zabrodziu k. Wrocławia. Wymienić należy także Stephana Petzolta –dyrektora ogrodów, projektanta ogrodów w Henrykowie, Ferdynanda Martinusa i Karola Schinkela –twórców ogrodu w Kamieniu Ząbkowickim [12].

Ogromny wpływ w kształtowaniu się parków krajobrazowych na Śląsku miały reformy agrarne w Prusach i pod zaborem pruskim po 1807²⁸ roku. Przeprowadzono je głównie w interesie panującej klasy właścicieli ziemskich, którzy zgodzili się przejść na kapitalistyczny sposób gospodarowania. W wyniku tych reform folwarki w zaborze pruskim zwiększyły swój łączny obszar o 340 tys. ha. Powstał ustrój rolny dający ogromną przewagę wielkim gospodarstwom i szansę wielkim założeniom ogrodowym. Stworzenie dużych gospodarstw rolnych na Śląsku było bazą dla powstających tu parków krajobrazowych. Zwiększające się gospodarstwa, budowa i rozbudowa rezydencji powodowały powiększanie się arealów ogrodów i parków [46]. Było to zgodne z tym, co sprawiła w Anglii rewolucja przemysłowo-rolna i związana z nią komasacja gruntów. Dzięki temu widokowo i przestrzennie włączano w obręb założenia okoliczne lasy i łąki.

²⁶ Stepniewska B., op. cit., s. 154.

²⁷ Jego postać związana była z parkiem w Brzegu Dolnym.

²⁸ W 1807 r. zniesiono na Śląsku poddaństwo.

Zacząły powstawać na Śląsku założenia zgodne ze wzorem przedstawionym przez Addisona w *The Spectator*. „[...] dlaczegóżby cała posiadłość nie miała być zamieniona w rodzaj ogrodu, [...]. Pola obsiane zbożem przynoszą miły widok, a jeżeli zadba się trochę o spacer, człowiek może uczynić piękny krajobraz z własnego majątku.” [3]. Należy zaznaczyć, że również w XVIII w. czyli przed reformą agrarną, powiększono majątki poprzez zajmowanie tych, które zostały opuszczone w czasie wojen.

W XVIII i XIX w. powstają na Śląsku, nawet na niewielkich obszarach, ogrody sentymentalne i romantyczne, których podstawę stanowił naturalny krajobraz. W obręb założeń rezydencjonalno-parkowych włączano lasy i zagajniki, służące wcześniej jako dworskie zwierzyńce. Wykorzystywano również stawy hodowlane, zakładane wcześniej pośród lasów i podmokłych łąk [20]. Zachowując często ich gospodarczą funkcję, dostosowywano ich kształt do formy i kompozycji nowych ogrodów. Stawy te obsadzano drzewami i prowadzono w ich pobliżu dworskie aleje. Izabella Czartoryska pisała: „*Kto ma Lasek bliski, zrobiwszy najprzód do niego ścieżkę, obsadzoną drzewami, niech w tymże lasku założy swój Ogród: gdzieniegdzie po kilka drzew uiąwszy, w innych miejscach dosadziwszy; jeżeli Lasek na wzgórku, zeyście ładne zrobiwszy, iuż będzie miał nayprzyjemniejszą przechadzkę. Toż samo i nad rzeczką czyli wodą iaką mieszkaiąc, z brzegów iey Ogród zrobić można.*”²⁹. To wszystko miało na celu, aby ogród i otaczający go krajobraz stanowiły jedno wielkie założenie z trudno czytelną granicą podziału. Ogród i krajobraz miały tworzyć jedną nierozzerwalną całość³⁰.

Śląski krajobraz zachwycał przybywających tu podróżników. Poeci opisywali go, malarze uwieczniali na płótnach. Księżna Izabella Czartoryska pisała w pamiętnikach: „[...] ze wszystkich rzeczy, które nas otaczają, nie ma żadnej, która by bardziej zastanawiała i mocniejsze na imaginację czyniła wrażenie, jak widok natury.” [64]. J. Janczak w swojej pracy przedstawił opis śląskiej przyrody w zimie: „[...] dni zimowe bywały niekiedy jak z bajki. Śnieg skrzypiał dyskretnie pod butami. [...]. Na zdecydowanie błękitnym niebie dość nisko –choć było dopiero południe –świeciło okrągłutkie, jaskrawe słońce. Ani jednej chmurki, najmniejszego obłoczka. Absolutna powietrzna cisza, przerywana jedynie brutalnie przez basowe pokrakiwania kruków i stadka

²⁹ Czartoryska I., *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1808.

³⁰ Stępniewska B., op. cit., s. 1.

*gawronów. W lasach zaś od czasu do czasu rozlegało się miarowe postukiwanie dzięcioła. On pracował całą zimę. Nie schodziły z gałęzi drzew wytrwałe sikorki, nawet podczas srogich nocnych mrozów.*³¹. Wspomniany już John Quincy Adams pisał: „[...] przeplatanie się wzgórz i dolin ukazywało nie kończącą się różnorodność widoków. Gęsto położone duże wsie i rezydencje, pola pokryte bogatymi plonami, dęby wznoszące swoje korony pod chmury i strumienie wijące się wśród łąk [...]”³².

Śląski krajobraz zmieniał się na niekorzyść głównie za sprawą działalności człowieka. Rabunkowe wycinanie lasów, a także wojny między innymi wojna trzydziestoletnia sprawiły dość spore ich przetrzebienie [26]. Jednak w drugiej połowie XVIII w. stan lasów śląskich poprawił się. Zalecano wówczas zalesianie pustek oraz wszelkich nieużytków. Powstawały lasy mieszane liściasto-iglaste z większą ilością śródleśnych łąk [26, s. 70, 71].

W XIX w. nie zaszły żadne poważniejsze zmiany warunków przyrodniczych na Śląsku. Na skutek racjonalnej gospodarki rolnej, proces spadku wód gruntowych został nieco zahamowany. Znacznie rozwinął się przestrzennie krajobraz kulturowy. Szybkie postępy gospodarki kapitalistycznej powodowały jednak wzrost krajobrazów całkowicie zdewastowanych. Krajobrazów pierwotnych w tym czasie na Śląsku właściwie nie było, nawet w wysokich górach³³. W wielu majątkach ziemskich powstawały wówczas między innymi cegielnie, tartaki, browary czy gorzelnie [19, s.158].

Podstawowe zmiany, to przede wszystkim zmiana drzewostanów leśnych. Powszechnie wówczas sadzono lasy sosnowe. Zmniejszyły się lasy liściaste i mieszane. W związku z regulacją rzek od końca XVIII w., wycinano nadmiernie lasy olsowo-łęgowe [26, s. 136]. W 1861 r. powierzchnia lasów śląskich wynosiła ok. 1 200 000 ha. Przeciętne zalesienie na obszarach podwrocławskich, czyli Nizinie Śląskiej, spadło do zaledwie 21%. Wszelkie połacie leśne pokrywały głównie zachodnią część Dolnego Śląska, czyli tak zwane Bory Dolnośląskie, a także Sudety. Najmniej natomiast, zadrzewiona była część Dolnego Śląska położona między Odrą a północną krawędzią Sudetów. Ta część była miejscami zupełnie bezleśna [26, s. 136, 137].

³¹ Janczak J., *Przegląd zmian w środowisku geograficznym Śląska w ostatnim tysiącleciu*, W: *Człowiek i przyroda*, Wrocław 1985, s. 135.

³² John Quincy Adams, op. cit., s. 34.

³³ Janczak J., op. cit., s. 121.

Na wygląd ówczesnego krajobrazu miało wpływ załamanie się stawowej gospodarki śląskiej, bowiem jak wcześniej wspomniano stawy osuszano zamieniając je na pola uprawne i łąki. Zlikwidowano tym samym „wiele mniejszych czy większych, połyskujących w jaskrawym słońcu wodnych luster. Zamiast nich powstały jedynie szerokie –płaskie niczym jakieś gigantyczne platformy –łąki bądź pastwiska, poprzedzielane prostymi, porośniętymi wysokim starodrzewiem wałami.”³⁴. Dzięki temu, zniknęła również charakterystyczna dla stawów nadbrzeżna roślinność oraz różne gatunki ptaków.

Trudno jest obecnie określić typ ówczesnych zespołów roślinnych charakterystycznych dla obszarów podwrocławskich. Ze wspaniałych dawnych lasów zostały jedynie resztki. Opracowana przez W. Matuszkiewicza (1967) mapa naturalnej, potencjalnej roślinności Niziny Śląskiej, jest próbą odtworzenia obszaru zniszczonej naturalnej roślinności³⁵. Z mapy tej wynika, że największymi obszarowo potencjalnymi zespołami roślinnymi na tym terenie są:

grądy środkowoeuropejskie (*Galio – Carpinetum*) w odmianie śląsko-wielkopolskiej, postać bogata i uboga; łągi jesionowo-wiązowe (*Fraxino – Ulmetum*); łągi dębowo-wiązowe (*Fraxino – Ulmetum*) w kompleksie z mokrymi postaciami grądu (*Galio – Carpinetum*); łągi olszowe i jesionowo-olszowe (*Alno – Podium*), a także acidofilna dąbrowa niżowa (*Quercion robori – Petrae*).

W śląskich parkach krajobrazowych podstawę gatunkową parkowego drzewostanu stanowiła naturalna szata roślinna. Na Niżu Śląskim wśród drzew, najważniejszą rolę odgrywają: sosna, dąb, grab, brzoza brodawkowata, wiązy (*Ulmus laevis* i *U. campestris*), jesion, klony (*Acer campestre* i *A. platanoides*) i lipy (*Tilia platyphyllos* i *T. cordata*), a także olcha, buk, jawor, świerk [60], [16]. Naturalną szatę roślinną dolnośląskich parków krajobrazowych, głównie w postaci lasów i zagajników włączonych w obręb założenia, uzupełniano szeregiem drzew i krzewów obcego pochodzenia lub odmianami hodowlanymi. Popularne były kasztanowce, kolorowe odmiany buków i klonów, zwiste buki i jesiony, dęby czerwone, robinie, miłorzęby. Pod koniec XIX w. powszechne stały się gatunki zimozielone takie jak cisy, świerki, jodły, sosna pospolita jako gatunki rodzime oraz sosna wejmutka, jodła kalifornijska, żywotniki, daglezie, choiny kanadyjskie jako gatunki obcego pochodzenia [34, s. 130].

³⁴ Janczak J., op. cit., s. 138.

³⁵ Szata roślinna Polski, op. zb., T. 2, s. 89.

W śląskich parkach krajobrazowych wystrój architektoniczno-rzeźbiarski był znikomy. Bogaty program ogrodów sentymentalnych i romantycznych czy anglochińskich nie był popularny na Śląsku. Podstawową rolę odgrywała tu nadal szata roślinna, bogata i różnorodna dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym, a przede wszystkim dzięki botanicznemu zamiłowaniu śląskich ogrodników³⁶ [34, s. 130]. Zamiłowanie do roślin rzadkich i trudnych w uprawie było tak duże, że hodowano je również w cieplarniach. John Quincy Adams pisze o rezydencji hrabiego Magné: *„Ma on kilka siedzib w okolicy [...]. Zazwyczaj przebywa w Bożkowie, gdzie zamieszkuje w pięknym pałacu z ogrodem i cieplarniami, w których hoduje wiele owoców i roślin z odległych i cieplejszych klimatów.”*³⁷.

Należy pamiętać, że dolnośląskie ogrody i parki powstawały na tle burzliwej historii Śląska nękanego licznymi często rujnującymi go wojnami. Mimo to, powstały tu piękne i urokliwe założenia ogrodowo-parkowe, które jak już wspomniano, nie odbiegały od tych zakładanych w Anglii i Francji –w krajach przodujących w tej dziedzinie.

Dolnośląskie rezydencje krajobrazowe są wynikiem wieloletnich przemian, jakie dokonywały się w architekturze i sztuce ogrodowej oraz wyrazem poglądów jak też stosunku człowieka do przyrody w przeszłości. Projektowanie tych rezydencji opierało się na poszanowaniu istniejących już warunków przyrodniczo-krajobrazowych i stanowiło *kontynuację rozwoju właściwości danego miejsca*³⁸. Założenia pałacowo-parkowe związane były z tradycją miejsca prezentując przy tym tzw. formę dojrzałą poprzez organiczne, funkcjonalne i formalne powiązanie z zastanym już otoczeniem [8, s. 59]. Harmonijny i piękny krajobraz, jaki tworzyły wspólnie dolnośląskie założenia pałacowo-parkowe wraz z otaczającym je krajobrazem, pokazuje udaną próbę połączenia teorii z praktyką.

3. PRZEDMIOT OPRACOWANIA I KRYTERIA WYBORU.

³⁶ Hodowli rzadkich drzew i krzewów oraz ich zastosowaniu sprzyjały znajdujące się na Śląsku szkoły ogrodnicze, wśród których najslawniejszą był Instytut Pomologiczny w Prószkowie (Pomologisches Institut in Proskau), założony w 1868 r. przez R. Stolla i działający do 1919 r. [28].

³⁷ John Quincy Adams, op. cit., s. 91.

³⁸ Bogdanowski J., Luczyńska – Bruzda M., Novák Z., *Architektura krajobrazu*, Warszawa – Kraków 1981, s. 59.

Przedmiotem opracowania są ocalałe pałace i dwory na Dolnym Śląsku w XXI wieku wraz z założeniami parkowymi i próba oceny ich wartości kulturowej. Parki i ogrody komponowane były w ścisłym zespole z zabudowaniami pałacowymi lub dworskimi (będącymi siedzibami królewskimi, magnackimi lub szlacheckimi) tworząc razem z nimi jeden zespół pałacowo-parkowy [24]. Badania obejmujące jedynie pałac lub tylko park czy ogród są zatem badaniami cząstkowymi w stosunku do całego założenia. Każdy z tych elementów jest bowiem składnikiem jednego układu kompozycyjno-przestrzennego. Zaprezentowany w niniejszej pracy stan badań dotyczący wybranych przez autorkę rezydencji, jest potwierdzeniem tego o czym pisze J. Bogdanowski: *„Zazwyczaj o założeniach rezydencjonalnych mówi się od strony zespołu roślinności, to znów od strony zawartych w nim architektonicznych elementów. Tym sposobem jedno ujęcie stawało się wykazem rozmieszczenia drzew i roślin, [...], drugie zaś prowadziło nierzadko do powstawania w istocie tylko katalogów zabytków architektury, co najwyżej zawierających wzmianki o ogrodowym lub parkowym otoczeniu.”*³⁹. Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenie oraz cel i zakres pracy, podjęto się opracowania nie tylko obiektu architektonicznego jakim jest pałac lub dwór, który stanowi wartość samoistną, ale poddano analizie również cały układ rezydencjonalno-krajobrazowy od czasu jego powstania i zasadniczych przemian, tj. od XVIII w. do chwili obecnej.

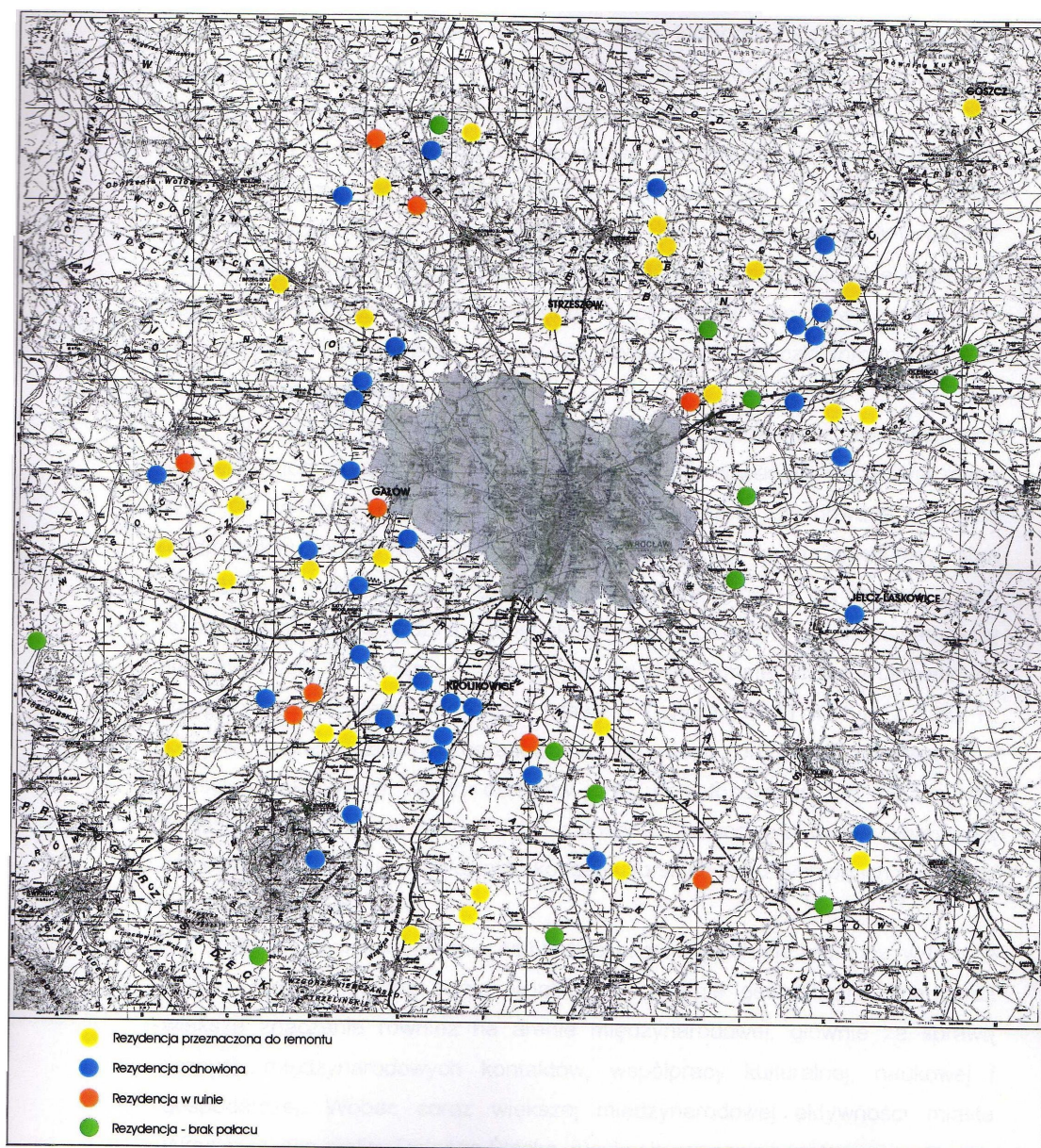
Na terenie odzyskanego po II wojnie światowej Dolnego Śląska, znalazło się wiele rezydencji pochodzących z różnych epok. Rezydencje te ulegając zniszczeniom w większości straciły swoją dawną świetność. Przyczyną takiego stanu rzeczy była II wojna światowa i działania polityczne po 1945 r., dotyczące wysiedlenia między innymi z Dolnego Śląska ludności niemieckiej i przesiedlenia na te tereny ludności polskiej, która mieszkając do tej pory na wschodzie, zabranym nam przez ZSRR, straciła wszystko co posiadała. Skutkiem tego nastąpiło zerwanie ciągłości własności, a także przerwanie pewnych tradycji kulturowych, poczucia tożsamości i stosunku do dziedzictwa kulturowego Europy [47]. Proces ten dał początek negatywnym przemianom, jakie dotknęły dolnośląskie rezydencje opuszczone przez dawnych właścicieli, a niechciane przez nowych ze wschodu. Dodatkowo negatywne zmiany w założeniach

³⁹ Bogdanowski J., *Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej (wybrane problemy)*, Kraków 1999, s. 10.

pałacowo-parkowych wywołane zostały przez zmiany ustrojowe w Polsce, które negowały własność prywatną. Rozparcelowano majątki ziemskie, rezydencje i dwory niszcząc zabytkowe ogrody i parki. Upaństwowione rezydencje przechodziły między innymi w ręce Państwowych Gospodarstw Rolnych. Pałace przeznaczano na mieszkania dla chłopo-robotników, tym samym układ wnętrz ulegał zniszczeniu. W wielu rezydencjach zakładano szkoły czy przedszkola. Niezależnie jak były użytkowane pałace i dwory, nie liczone się w tych ciężkich powojennych czasach z zabytkowym charakterem architektury i parku. Nastąpił okres rozkradania pałaców i dworów, zwłaszcza tych opuszczonych – „bezpańskich”. Pałac stał się źródłem materiałów budowlanych, a park terenem do wypasania bydła lub parkingiem dla maszyn rolniczych. W parkach wznoszono tymczasowe zabudowania gospodarcze, zakładano ogródki działkowe i boiska sportowe. Przewartościowanie, jakie nastąpiło na skutek zmian ustrojowych, a także ekonomiczne zubożenie kraju sprawiło, iż nie było funduszy na remontowanie czy zabezpieczenie takich założeń. W dobrej sytuacji znalazły się tylko rezydencje, które przeznaczano na muzea i siedziby licznych towarzystw naukowych i społecznych, których działalność odgrywała pozytywną rolę w ochronie zniszczonych zabytków.

Okres transformacji politycznej, ekonomicznej i społecznej po 1989 r. stał się nadzieją dla czekających na ratunek założeń pałacowo-parkowych ulegających z czasem rozkładowi. Na mocy ustawy z 1991 r.⁴⁰ przeszły one pod zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, która ma prawo sprzedać prywatnemu inwestorowi lub przekazać administratorowi na czas określony całość lub część założenia. Okazało się, że nowa ustawa dała początek nowym zagrożeniom. Jednym z nich jest także brak zobowiązania nowego właściciela, w jakim terminie rezydencja zostanie odbudowana. Wielu z nowych właścicieli czeka, aż pałac czy dwór rozleci się i będzie można na jego miejscu wybudować np. nowoczesną willę. Poważnym zagrożeniem jest jednak zgoda na mocy wspomnianej ustawy, na sprzedaż poszczególnych części założenia różnym

⁴⁰ Ustawa z dnia 19 października 1991 r. – Dz. U. 107/91, poz. 464.

Ryc. 4. Obecny stan zachowania założeń pałacowo-parkowych okolic Wrocławia (rys. aut.).

użytkownikom np. dozwolone jest kupno pałacu bez parku lub rozparcelowanie parku na działki. Układ kompozycyjno-przestrzenny całości (pałac, dwór, ogród) zostaje wtedy zniszczony. Dzięki takiej sytuacji często się zdarza, że rewaloryzacji poddany zostaje tylko pałac. Park, który go otacza pozostaje nadal zdewastowany, a podzielony niekiedy na działki przeznaczone do sprzedaży, zbliża się charakterem do ogródków działkowych.

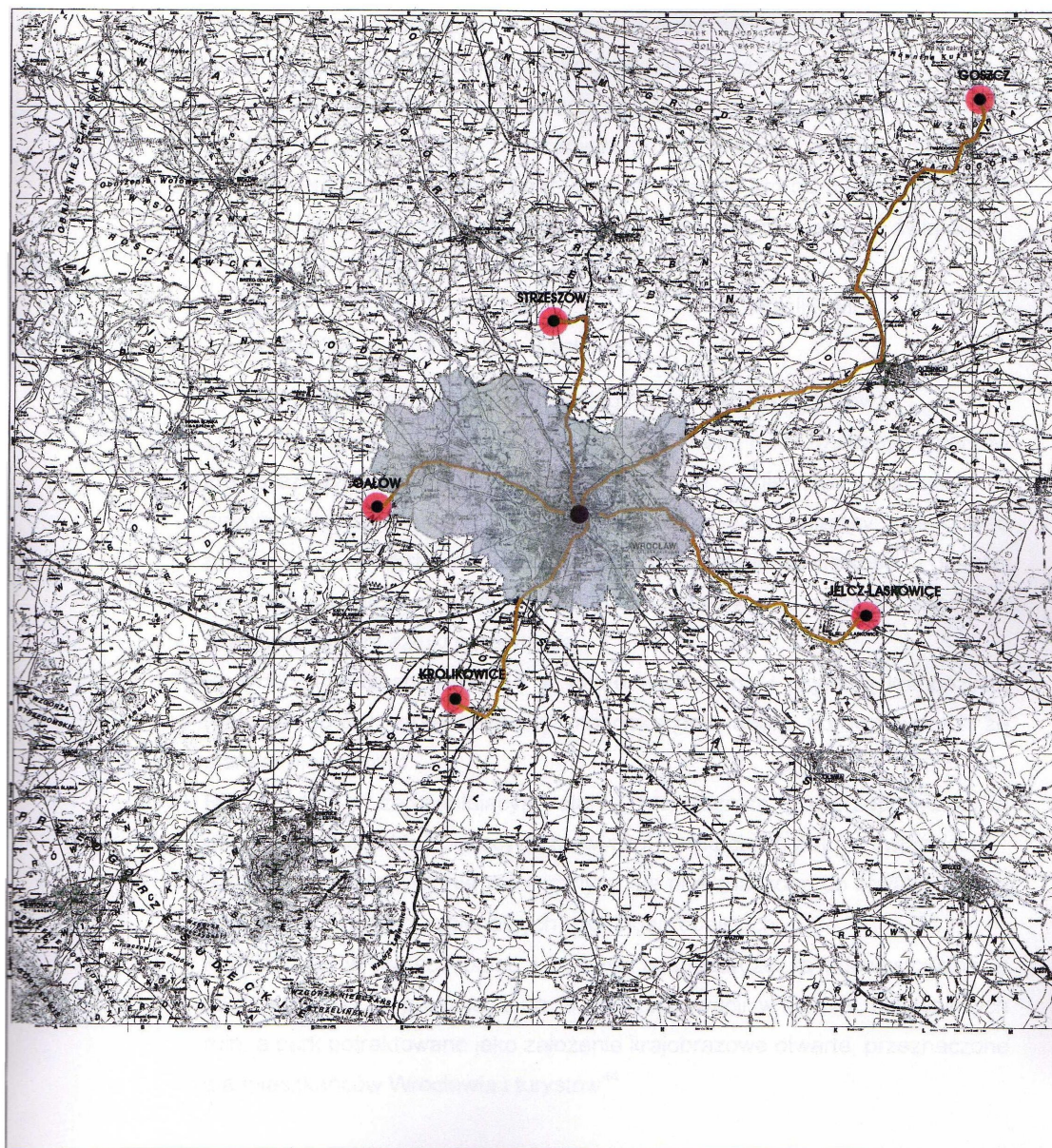
Mimo, iż zabytkowe rezydencje podlegają szczególnej ochronie prawnej i wynikającej z niej ochronie konserwatorskiej⁴¹, to jednak z powodu ograniczonych środków finansowych i braku służb konserwatorskich w terenie, zaniechaniu ulegają niekiedy wszelkie formy działań przeprowadzane w ramach tej ochrony. Dotyczy to rezydencji, które nie przeszły w ręce prywatne. Ochrona ich niejednokrotnie polega jedynie na wywieszeniu tabliczki informującej, że obiekt jest pod opieką konserwatorską.

Na skutek takiej sytuacji, nastąpiło duże zróżnicowanie rezydencji pod względem ich stanu zachowania. Skalę tego zróżnicowania przedstawia mapa (ryc. 4), na której objęto założenia pałacowo-parkowe usytuowane w strefie podmiejskiej miasta Wrocławia. Należy zaznaczyć, że zróżnicowany stan zachowania tych rezydencji ulega ciągle zmianie, głównie za sprawą zmian ekonomiczno-gospodarczych, stosunków własnościowych, a także warunków klimatycznych. W związku z rosnącą w szybkim tempie liczbą zrujnowanych zabytkowych rezydencji, na mocy ustawy o Ochronie Dóbr Kultury z 1962 r., podjęte zostały działania opracowania ramowego programu konserwacji i właściwej ekspozycji takich obiektów oraz przystosowanie ich do nowych funkcji⁴² [47]. Należy dodać, że założenia pałacowo-parkowe wymagają odpowiednich i oddzielnych działań konserwatorskich zależnych od ich obecnego stanu zachowania.

Dolny Śląsk jako jeden z najbardziej rozwijających się regionów w Polsce między innymi poprzez swoje wyjątkowe położenie geograficzne, ma coraz większe znaczenie również na arenie międzynarodowej, głównie za sprawą licznych międzynarodowych kontaktów, współpracy kulturalnej, naukowej i gospodarczej. Wobec coraz większej międzynarodowej aktywności miasta Wrocławia jako stolicy Dolnego Śląska, rysuje się szansa na uratowanie

⁴¹ Ustawa o Ochronie Dóbr Kultury z dnia 15 lutego 1962 r..

⁴² Zadania tego podjęło się Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków z pomocą Generalnego Konserwatora Zabytków.

Ryc. 5. Lokalizacja wybranych zabytkowych rezydencji względem miasta Wrocławia (rys. aut.).

zabytkowych założeń pałacowo-parkowych zwłaszcza teraz kiedy Polska stała się członkiem Unii Europejskiej. W tym celu podjęta została akcja pt. „*Ocalić od zapomnienia. Rezydencje w służbie miasta Wrocławia.*”⁴³. Koncepcja ta przedstawia podwrocławskie założenia rezydencjonalno-krajobrazowe jako doskonałe zaplecze dla Wrocławia pod względem turystyczno-rekreacyjnym i kulturalno-naukowym. W ramach tej akcji autorka pracująca w „zespolu”, poddała szczegółowej analizie pięć wybranych przez siebie założeń pałacowo-parkowych. Przykłady te usytuowane są w obrębie 40 km od miasta Wrocławia (ryc. 5) z wyjątkiem rezydencji w Goszczu jako ewenementu na skalę światową.

Wybrane założenia pałacowo-parkowe:

1. Gałów.	3. Goszcz.	5. Królikowice.
2. Strzeszów.	4. Jelcz – Laskowice.	

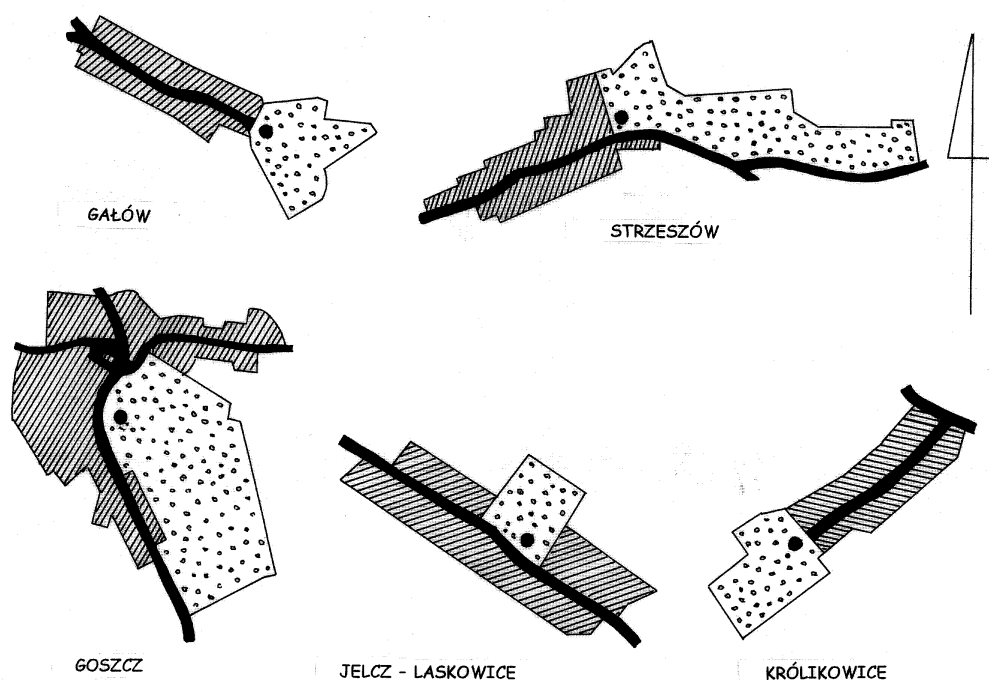
Wyboru rezydencji dokonano według następujących kryteriów:

- 1) Odgrywały one znaczącą rolę w systemie XVIII i XIX-wiecznych parków krajobrazowych w Europie wzorując się na angielskich, francuskich i niemieckich założeniach oraz przedstawiają wyróżniający się układ przestrzenny z dużą różnorodnością pod względem wielkości i jakości programowo-kompozycyjnej, w których architektura zajmuje znaczące miejsce w historii sztuki europejskiej.
- 2) Rezydencje odznaczające się w miarę zachowaną i czytelną kompozycją (pałac – ogród), które pozwalają na dokonanie analiz porównawczych ze stanem pierwotnym.
- 3) Rezydencje w zadawalającym stanie technicznym po przeprowadzonej rewaloryzacji obiektu i będących zazwyczaj w rękach prywatnych właścicieli.
- 4) Rezydencje w złym stanie technicznym, ale przeznaczone do rewaloryzacji z racji swoich wartości regionalnych i ogólnoeuropejskich.
- 5) Rezydencje, w których pałac i budynki gospodarcze są zdewastowane w takim stopniu, że przeznaczono je do konserwacji w formie malowniczych ruin, a park potraktowano jako założenie krajobrazowe otwarte, przeznaczone dla mieszkańców Wrocławia i turystów⁴⁴.

⁴³ Akcja *Ocalić od zapomnienia* zainicjowana przez ICOMOS i Ośrodek Ochrony Krajobrazu Kulturowego w Warszawie, podjęta została przez Zespół kompozycji i kształtowania zieleni na wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem Prof. Barbary Stępniewskiej – Janowskiej.

⁴⁴ Zakonserwowane malownicze ruiny mogą stanowić scenografię dla wystawianych przedstawień teatralnych i muzycznych, jak też dla organizowanych koncertów czy konkursów poetyckich.

- 6) Rezydencje rozmieszczone równomiernie w stosunku do miasta Wrocławia, okalające Wrocław od południa, północy, wschodu i zachodu (ryc. 5).
- 7) Rezydencje zróżnicowane pod względem powiązania ich z układem przestrzennym wsi w ostatniej fazie ich rozwoju (ryc. 6)⁴⁵.
- 8) Rezydencje różne pod względem architektonicznym pałacu i folwarku, powstające w różnym czasookresie, a także związane wspólną funkcją oraz ideą związków przyczynowo – skutkowych.

Ryc. 6. Usytuowanie założenia względem wsi i drogi głównej: GAŁÓW i KRÓLIKOWICE –rezydencja zlokalizowana na osi drogi głównej, wzdłuż której rozciąga się zabudowa wiejska (typ układu ulicowego), STRZESZÓW –rezydencja zlokalizowana wzdłuż głównej drogi wiejskiej jako kontynuacja ulicowego układu wsi, GOSZCZ i JELCZ – LASKOWICE –rezydencja zlokalizowana przy drodze głównej między zabudową wiejską (rys. aut.).

⁴⁵ Za ostatnią fazę rozwoju założenia pałacowo-parkowego uważa się okres poprzedzający II wojnę światową.

3. SYSTEM OPRACOWANIA WYBRANYCH ZAŁOŻEŃ REZYDENCJONALNYCH.

Analizę każdego z wybranych założeń rezydencjonalnych przeprowadzono na podstawie przyjętego przez autorkę systemu opracowania (schemat 1)⁴⁶. System ten obejmuje trzy części. Pierwsza z nich to prezentacja założenia. Zawiera ona informacje dotyczące położenia obiektu oraz jego obecną charakterystykę uwzględniającą pałac z zabudową folwarczną, a także ogród i park krajobrazowy. Opisano w niej układ kompozycyjno-przestrzenny założenia prezentując wszystkie jego elementy. Przedstawiono również dane historyczne dotyczące powstania obiektu oraz kolejnych jego właścicieli.

Część druga to część analityczna mająca na celu wykazanie zmian, jakie zaszły po II wojnie światowej czyli w okresie, w którym większość założeń rezydencjonalnych uległa znacznym zniszczeniom lub dewastacji. Dokonano zatem analizy porównawczej ostatniej fazy rozwoju założenia ze stanem obecnym. Tak samo uczyniono z zabudową pałacową.

Kształt zespołu pałacowo-parkowego w ostatnim etapie jego rozwoju jest wynikiem wcześniejszych przemian, które w przypadku parku czy ogrodu dokonywano często w sposób ciągły zmieniając jego partie w myśl obowiązującej mody. Były to okresy wielkich zmian. Zakładano wówczas nowe zielone założenie obok istniejącego adaptując znajdujące się na danym terenie elementy krajobrazu takie jak zadrzewienia, zbiorniki wodne, ukształtowanie terenu, a także układ powiązań widokowych z otaczającymi obszarami lub przebudowywano istniejący układ kompozycyjny nie zacierając całkowicie tego co już w nim istniało [52]. Następujące po sobie epoki wprowadzały zatem do wcześniejszych układów przestrzennych nowe elementy i zmiany odpowiadające aktualnym pojęciom estetycznym⁴⁷. Okresy wielkich zmian dotyczyły również zabudowy pałacowej. W myśl obowiązującej mody dokonywano przebudowy lub rozbudowy pałacu. Czasami na miejscu starego budowano nowy pałac. Zabytkowe rezydencje mimo wielu przekształceń i zmian również tych po II wojnie światowej, zachowują często ślady przeszłości specyficzne tylko dla

⁴⁶ Jest to zgodne z proponowanym przez Brukselę programem odnowy.

⁴⁷ Guerquin A., Gołda H., *Problemy konserwacji, rekonstrukcji i adaptacji zabytkowych parków*, Warszawa 1974, s. 7.

konkretnego okresu oraz bardziej złożone ślady wynikające z celowego utrzymania, przetworzenia czy odtworzenia elementów typowych dla okresów wcześniejszych⁴⁸. Z tego względu przed analizą założenia w ostatniej fazie jego rozwoju dokonano analizy wcześniejszych zasadniczych przemian w układzie kompozycyjno-przestrzennym oraz przeobrażeń architektonicznych pałacu. Całość badań nad założeniem ujęto w trzech etapach opracowania:

Etap I przedstawia wspomnianą już analizę rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego założenia oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi. Bardzo często układy te były powiązane. Powstawały równolegle tworząc jedną całość kompozycyjną. Analiza ta oparta jest na dostępnych, zazwyczaj niepełnych danych dotyczących dawnego kształtu założenia. Wraz z analizą rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego przedstawiono najważniejsze zmiany, jakie nastąpiły w architekturze pałacu. Etap ten obejmuje XVIII i XIX wiek czyli okres największych i zasadniczych przemian kształtujących założenia krajobrazowe.

Etap II to analiza końcowej fazy rozwoju założenia oraz stanu zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową. Dla opracowania tej analizy ważne były zachowane materiały ikonograficzne i kartograficzne, a także własne przeprowadzone badania terenowe oparte na wiedzy o zasadach, według których kształtowano założenia rezydencjonalne w przeszłości.

Etap III obejmuje analizę obecnego stanu zachowania rezydencji. Przedmiotem badań, tak jak we wcześniejszych etapach jest układ kompozycyjno-przestrzenny założenia oraz pałac. Etap ten opracowano na podstawie badań terenowych opierając się na pełnej inwentaryzacji pałacu i parku, a także analizie historyczno-kompozycyjnej. Badania nad założeniem wsparto dodatkowo dokumentacją fotograficzną uwzględniającą park, pałac i zabudowę folwarczną (tom II). W ramach analizy przedstawiono również zniszczenia, jakie dokonały się po II wojnie światowej oraz próbę oceny działań dokonanych w tym okresie.

Dwa ostatnie etapy przedstawiają w zestawieniu analizę porównawczą dlatego badając układ kompozycyjno-przestrzenny założenia przyjęto w obu etapach te same kryteria analityczne. Pozwoliły one wydobyć najważniejsze cechy charakteryzujące założenie pod względem wartości estetycznych jak i

⁴⁸ Rylke J., *Wartości starych parków*, Warszawa 1987, s. 55.

relacji z otaczającym go krajobrazem w ostatniej fazie rozwoju i w czasie obecnym (schemat 2).

Kompozycja (według jednej z definicji) to sposób powiązania elementów formalnych dzieła, tak aby tworzyły całość zgodną z intuicją twórcy⁴⁹. W przypadku ogrodów sposób ten określały zasady sztuki ogrodowej, kształtowane na przestrzeni wieków, odpowiadające określonym stylom i nurtom artystycznym. Dzięki tym zasadom kompozycja ogrodowa miała tworzyć układ uwarunkowany między innymi logicznym uporządkowaniem jego elementów. Projektując przykładowo ogród renesansowy, barokowy czy krajobrazowy starano się tak go kształtować, aby jego elementy dopełniały się wzajemnie poprzez funkcję, kształt i usytuowanie. Elementy te tworzyć miały razem spójną nierozzerwalną całość, która w mniejszym lub większym stopniu powiązana była przestrzennie, formalnie czy widokowo z otaczającym krajobrazem. Biorąc pod uwagę powyższe zagadnienia, a także w oparciu o metodę opracowaną przez Lis A⁵⁰, badania nad kompozycją założenia przeprowadzono w sześciu następujących kategoriach:

1. Spójność układu kompozycyjnego.
2. Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.
3. Różnorodność przestrzenna.
4. Różnorodność materiałowa.
5. Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.
6. Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Spójność układu kompozycyjnego zgodnie z przyjętą metodą określają takie uwarunkowania jak jednolitość charakteru oraz hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji⁵¹. O charakterze ogrodu decyduje przede wszystkim materiał oraz sposób jego kształtowania. Jeśli oba te elementy posiadają pewne cechy wspólne określone zasadami, które tworzą czytelny uporządkowany układ, ogród taki można uznać za jednolity w swym charakterze [34].

W przeszłości ogród przybierał często jednolity charakter między innymi poprzez stosowanie głównie form regularnych, geometrycznych (np. ogrody renesansowe i barokowe) lub form o swobodnym, nieregularnym kształcie,

⁴⁹ *Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, t. V, Warszawa 1965, s. 765.

⁵⁰ Lis A., *Metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*, Wrocław 1997, rozprawa doktorska (maszynopis).

⁵¹ Hierarchizację i uporządkowanie kompozycji potraktowano jako osobny temat badań.

opartych na formach występujących w przyrodzie (parki krajobrazowe). W przypadku ogrodu, który łączył w sobie układ regularny i swobodny, często jeden z nich pełnił rolę nadrzędną decydując o charakterze całego założenia. Ogród złożony z kilku niezależnych układów o różnym charakterze⁵² stanowił jako całość układ niejednolity. Jednolitość charakteru rozpatrywać wówczas można tylko w odniesieniu do poszczególnych jego układów.

Charakter ogrodu, jak już wspomniano, kształtował na ogół zastosowany w nim materiał. Rozbudowany układ wodny (fontanny i kaskady) spajał przykładowo włoskie ogrody Villa d'Este [11]. Architektura i rzeźba często decydowała o charakterze ogrodów renesansowych, a szata roślinna parków krajobrazowych [35]. W doborze roślin brano pod uwagę między innymi ich formę i właściwości. W ogrodach np. renesansowych czy barokowych stosowano rośliny podatne na formowanie według geometrycznych zasad, w parkach krajobrazowych liczył się natomiast ich naturalny kształt oraz barwa i pokrój⁵³. Należy dodać, że w większości parków krajobrazowych duże znaczenie miały również zastane warunki środowiskowe⁵⁴.

Charakter ogrodu współtworzyły także pozostałe jego składniki jak ukształtowanie terenu, układ wodny czy elementy architektoniczno-rzeźbiarskie. Przy regularnie ukształtowanych tarasach w ogrodach renesansowych i barokowych pojawiały się na ogół np. mury oporowe, balustrady, schody i rampy jak również fontanny i kaskady. W renesansie budowle i rzeźba pełniły ozdobną i często główną funkcję w kompozycji ogrodu. W baroku rzeźba oprócz ozdobnej funkcji, przystosowywana była również do określonego miejsca. Jej temat nabierał określonego znaczenia wpływając na charakter tego miejsca⁵⁵.

Parki krajobrazowe jak np. romantyczne czy sentymentalne wykazywały malowniczy i dynamiczny charakter poprzez zróżnicowaną rzeźbę terenu (zapadliska, wąwozy, pagórki, skarpy itp.) i zróżnicowany system wodny (stawy, potoki, wodospady itp.). Malowniczość i nastrojowość wprowadzała w

⁵² Układy takie powstawały przykładowo poprzez przyłączenie do istniejącego już ogrodu nowego obszaru, na którym komponowano nowy układ zgodnie z ówczesnie obowiązującym stylem.

⁵³ W ogrodach romantycznych przedstawiano np. sceny *melancholijne* tworzone między innymi z drzew o ciemnej barwie i zwieszonych gałęziach, w scenach *pasterskich* stosowano przykładowo gaiki brzozone oraz nisko rosnące drzewa i krzewy o jasnozielonym zabarwieniu [23]. Projektowano między innymi sceny *majestatyczne* ukazujące przykładowo szeroką taflę jeziora i ośnieżone szczyty gór latem, sceny *egzotyczne* z egzotycznymi roślinami i budowlami, sceny *zatrważające* z rozerwanymi skałami, mostkiem nad przepaścią, a także pełne światła sceny *pogodne* z kwitającymi kwiatami i dalekimi widokami (Morawińska A., *Triumf natury* W: Ogród: forma, symbol, marzenie, Warszawa 1998, s. 98).

⁵⁴ Często parki krajobrazowe bazowały na zastanej, rodzimej roślinności.

⁵⁵ Charageat M., *Sztuka ogrodów*, Warszawa 1978, s. 114.

romantyczne parki między innymi ruiny, obeliski i głazy⁵⁶. W ogrodach tych i parkach klasycystycznych ustawiano np. monumenty poświęcone postaciom zasłużonym dla kraju i narodu, jego nauki i kultury⁵⁷. Dla ogrodów sentymentalnych charakterystyczna była duża różnorodność elementów architektoniczno-rzeźbiarskich pochodzących z różnych kultur. Pojawiały się w nich motywy chińskie, islamskie czy egipskie. Część ogrodów naturalistycznych cechował natomiast łagodnie falisty teren z dużymi płaszczyznami wody i rozległymi wnętrzami tworząc w ten sposób spokojny i statyczny charakter ogrodu [34]. Tutaj udział elementów architektoniczno-rzeźbiarskich był ograniczony co wynikało ze sposobu kształtowania tych ogrodów opartych głównie na elementach przyrodniczych⁵⁸.

Analizując zatem spójność kompozycji wybranych założeń pałacowo-parkowych, zbadano czy zastosowane w nich formy w swym kształcie i usytuowaniu odpowiadają czytelnym zasadom tworzącym uporządkowany układ elementów (szata roślinna, rzeźba terenu, woda, komunikacja oraz elementy architektoniczno-rzeźbiarskie).

Kontynuacją analizy spójności układu kompozycyjnego są badania dotyczące **hierarchizacji i uporządkowania kompozycji**. Jak pisze Lis A. przestrzeń od chaotycznej do uporządkowanej nabiera cech hierarchizacji, w której wyróżnić można formy ważniejsze (nadrzędne) i mniej ważne (podrzędne)⁵⁹. Sprawdzano zatem czy takie właśnie formy istnieją w kompozycyjno-przestrzennym układzie badanego założenia poprzez analizę sposobu ich wyróżnienia oraz znaczenia w kompozycji. Badaniom poddano stosowane w założeniach ogrodowych cztery zasadnicze formy przestrzenne takie jak wnętrza, otwarcia i powiązania widokowe, drogi jako ciąg punktów widokowych, a także elementy wyróżniające się w krajobrazie w postaci dominant, subdominant i akcentów.

Stopień hierarchizacji wewnątrz parkowych, a tym samym stopień ich wyróżnienia w kompozycji określają przede wszystkim takie kryteria jak wielkość,

⁵⁶ Nurt romantyczny wykształciły między innymi wcześniejsze upodobania do malowniczości, które rosły także wraz z rozwojem malarstwa pejzażowego i literatury romantycznej. Stała się ona dodatkową inspiracją dla twórców ówczesnych parków krajobrazowych.

⁵⁷ Majdecki L., *Historia ogrodów*, Warszawa 1987, s. 600.

⁵⁸ Wpływ na ukształtowanie się tego nurtu miał niewątpliwie rozwój nauk przyrodniczych i coraz większe zainteresowanie roślinami rzadkimi i introdukowanymi. Parki te swoją kompozycję opierały głównie na zastanych elementach topografii terenu.

⁵⁹ Lis A., op. cit., s. 42.

kształt, usytuowanie, a także zastosowane w nich formy kompozycyjne w postaci wody, wzgórków, wgłębników, parterów kwiatowych czy elementów wolnostojących np. poprzez w komponowanie dominanty, subdominanty lub akcentu. W przypadku otwarć i powiązań widokowych kryteria te dotyczą przede wszystkim zasięgu i szerokości widoków oraz elementów, które podkreślają i wyznaczają kierunek widoku w postaci ramy. Sposób wyróżnienia otwarcia widokowego to również zaakcentowanie jego zakończenia dominantą, subdominantą lub akcentem⁶⁰. Stopień hierarchizacji dróg parkowych określają natomiast takie uwarunkowania jak ich szerokość, przebieg, nawierzchnia oraz zastosowane formy roślinne lub architektoniczno-rzeźbiarskie podkreślające ich kierunek (np. szpalery drzew) i zakończenie⁶¹. Elementami, które dodatkowo podkreślają znaczenie drogi parkowej są specjalnie zaprojektowane miejsca wypoczynkowe i widokowe (np. place, tarasy itp.). Miejsca takie również podlegały hierarchizacji. Wyróżniano je stosując te same zasady jak w przypadku wnętrz parkowych. Dominanty, subdominanty i akcenty jako ostatnia wymieniona grupa form przestrzennych stanowi element porządkujący kompozycję. Jak przedstawiono powyżej formy te wyróżniały i hierarchizowały pozostałe formy przestrzenne kompozycji.

Ład i harmonia lub chaos i brak harmonii w kompozycji to cechy, które decydują o jakości wrażenia wywołanego określoną formą lub zespołem form [52]. Intensywność oddziaływania ogrodu, a tym samym intensywność wywoływanych wrażeń zależna jest zatem od stopnia różnorodności zastosowanych w nim form kompozycyjnych. Ogród jako kompozycja przestrzenna odbierany jest przede wszystkim poprzez widoki dlatego, jak pisze Rutkowski S., podstawą oceny estetycznej krajobrazu dokonywanej na potrzeby planowania przestrzennego jest jego atrakcyjność widokowa określona głębiokością i różnorodnością widoków⁶². Podstawą do wyznaczania widoków było odpowiednie grupowanie i zestawianie różnych form kompozycyjnych zróżnicowanych pod względem wielkości, faktury i barwy [48]. Pobudzenie

⁶⁰ Elementami, jakie stosowano na zakończeniu widoku jako dominanta lub subdominanta były między innymi pałac, elementy architektoniczno-rzeźbiarskie, wzgórek widokowy czy drzewo rosnące samotnie, jako akcent wkomponowywano np. drzewo wyróżniające się kolorem lub pokrojem. Zamykanie alei i osi widokowej budowlą pałacową (stosowaną np. jako kulminację widoku) było szczególnie popularne w epoce baroku [58].

⁶¹ Zakończenie dróg akcentowano tak jak zakończenie otwarcia widokowego.

⁶² Rutkowski S., *Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast*, Warszawa 1975, s. 113.

wyobraźni, wywoływanie emocji i różnorodnych nastrojów miało szczególne znaczenie w nurcie krajobrazowym. Spacerujący przez kolejne wnętrza parkowe przeżywać miał kolejno rozmaite skontrastowane ze sobą wrażenia: radości, melancholii, uniesienia, zaciekawienia, trwogi itp.⁶³. Było to zgodne między innymi z tym o czym pisał Henry Home [25]: *„Każda część ogrodu powinna odznaczać się pięknem, ale każda część powinna charakteryzować się ponadto jakimś szczególnym wyrazem: wielkością, melancholią, wesołością. Te części oglądane kolejno dają więcej przyjemności dzięki różnorodności i kontrastom.”*. Park często stawał się kolekcją obrazów przyrody, odmian roślin lub rzeźb luźno powiązanych kompozycyjnie, których łącznikiem był prowadzony łukami obwarzanek ścieżki⁶⁴. Biorąc pod uwagę powyższe zagadnienia, następnym tematem badań nad układem kompozycyjno-przestrzennym założenia była jego różnorodność przestrzenna i materiałowa.

Na **różnorodność przestrzenną** (widokową) wpływa kilka zasadniczych badanych przez autorkę uwarunkowań. Jednym z nich jest ukształtowanie form przestrzennych. Jeżeli układ cechuje duże rozczłonkowanie przestrzenne wówczas możliwe są widoki o różnym zasięgu (bardzo bliskim, bliskim, pośrednim i dalekim). Różnorodność ta zależna jest również od wysokości i sposobu zestawienia ze sobą form kompozycyjnych. Poprzez przykładowo piętrowe usytuowanie elementów o różnej wysokości uzyskuje się bowiem widoki o różnej głębokości. W każdym z powyższych przypadków mówić można o dużej różnorodności widokowej. Następnym czynnikiem jest sposób prowadzenia dróg parkowych i ich krzywizny, a także rozmieszczenie między innymi takich elementów jak place wypoczynkowe, tarasy i wzgórki widokowe oraz budowle. Każda z tych form stanowi miejsce, z którego oglądane jest założenie – dynamicznie w przypadku dróg parkowych⁶⁵ i statycznie z placów, tarasów, budowli itp.. Formy te tworzą razem system powiązań widokowych, w którym jedną z ważniejszych funkcji pełnią widoki wyróżnione np. poprzez dominantę, subdominantę czy akcent⁶⁶. Według Bogdanowskiego J. dzięki odpowiedniemu prowadzeniu dróg można statyczny i dość monotony przestrzennie układ zdynamizować lub przeciwnie uspokoić układ zróżnicowany i dynamiczny [6].

⁶³ Morawińska A., op. cit., s. 16.

⁶⁴ Rylke J., *Tajemnice ogrodów*, Warszawa 1995, s. 85.

⁶⁵ Dynamiczny odbiór ogrodu występuje w trakcie spacerowania [48].

⁶⁶ Wraz ze zmianą punktu obserwacji ta sama konfiguracja przestrzenna może jawić się spacerującemu jako seria bardzo różnych sekwencji widoków (Böhm A., *„Wnętrze” w kompozycji krajobrazu: wybrane elementy genezy i analizy porównawczej pojęcia*, Kraków 1998, s. 14).

Zmienność widoków (ich różnorodność) zwiększa się bowiem wraz ze zmniejszaniem się promienia krzywizny drogi oraz poprzez powiązanie jej z innymi formami przestrzennymi założenia np. prowadzenie drogi na przemian wśród zadrzewień i polan [34]. Wpływ na zmienność widoków ma również powiązanie punktów widokowych z ukształtowaniem terenu między innymi poprzez różnego rodzaju wzniesienia – wzgórki widokowe, kopce, tarasy itp..

W analizie **różnorodności materiałowej** badaniom poddano podstawowy materiał kształtujący założenia ogrodowe czyli szatę roślinną, ukształtowanie terenu, układ wodny, budowle oraz elementy architektoniczno-rzeźbiarskie. W przypadku szaty roślinnej analizowano stopień zróżnicowania zastosowanych w kompozycji form roślinnych (partery kwiatowe, łąki parkowe, trawniki, klomby, żywopłoty, szpalery, masywy, grupy drzew, solitery, rośliny pnące itp.). Sprawdzano również zróżnicowanie gatunkowe drzewostanu parkowego uwzględniając rośliny wyróżniające się między innymi kolorem lub pokrojem jako akcenty roślinne, które urozmaicają wygląd parku⁶⁷. Według Siewniaka M. w parkach krajobrazowych nie tylko solitery, ale także drzewa tworzące powierzchniowe, swobodne formy roślinności drzewiastej, takie jak klomb, grupa, gaj czy las, chociaż oddziałują całością formy są również doznawane estetycznie jako „indywidualności”⁶⁸. Na urozmaicenie wyglądu, a tym samym atrakcyjność ogrodu składają się również rozmaite formy ukształtowania terenu takie jak kopce, tarasy, wzgórza, skarpy, grotty, wąwozy itp.. Równie ważny był układ wodny, który dodatkowo zwiększał walory estetyczne założenia⁶⁹. W układy regularne wodę wprowadzano między innymi w postaci fontann, kaskad, basenów, sadzawek czy kanałów wodnych. W układach krajobrazowych były to formy czerpane z naturalnych form występujących w przyrodzie np. stawy, rzeki, potoki, kręte strumienie i tak zwane rzeki angielskie czyli stawy w postaci

⁶⁷ W okresie rozwoju nauk przyrodniczych zarówno gatunki roślin, jak i pojedyncze egzemplarze stały się „indywidualnościami”, zaczęli się nimi zajmować botanicy, ogrodnicy i historycy sztuki ogrodowej (Siewniak M., *Relacje przestrzenne między pałacem a drzewostanem ogrodowym* W: Pałac w ogrodzie, materiały sesji naukowej, red. Wierzbicka B., Warszawa 1999, s. 143). W pierwszej połowie XIX w. wprowadzano do ogrodów np. takie gatunki drzew i krzewów iglastych jak daglezja zielona, sekwoja wiecznie zielona, mamutowiec olbrzymi, jałowiec chiński, sosna himalajska, świerk kaukaski. Z drzew i krzewów liściastych wprowadzano między innymi trzmielinę Fortune’a, forsycję zwisającą, złotlin japoński, klon palmowy, surmię żółtokwiatową czy dąb czerwony. W drugiej połowie XIX w. pojawiła się np. jodła jednobarwna, świerk kłujący i cyprysik groszkowy, a także magnolia japońska, klon japoński, wejgela kwiecista, irgi - pozioma i pomarszczona, tawuły różnych odmian oraz jaśminowiec drobnolistny [48].

⁶⁸ Siewniak M., op. cit., s. 143.

⁶⁹ Według twórców parków krajobrazowych błysk wody w ogrodzie był równie niezbędny, jak oko ludzkiej twarzy – jest błyskiem duszy (Conan M., *Ogrody i metafizyka wody* W: Ogród: forma, symbol, marzenie, Warszawa 1998, s. 212).

serpentynowych rzek, których początek i koniec maskowano poprzez ukształtowanie terenu i grupy roślinności⁷⁰. Całość kompozycji dopełniała architektura oraz elementy architektoniczno-rzeźbiarskie. Z form architektonicznych występował prawie zawsze budynek mieszkalny oraz towarzysząca mu zabudowa gospodarcza [34]. W ogrodach renesansowych czy barokowych projektowano również między innymi oranżerie, belwedery, pawilony ogrodowe i grotty, a także amfiteatry, nimfea, casina oraz trejaże, bindaże czy pergole [35]⁷¹. W parkach krajobrazowych udział form architektonicznych był różny w zależności od nurtu. Duża różnorodność tych form występowała np. w ogrodach sentymentalnych i romantycznych⁷². Pojawiały się w nich motywy pochodzące z różnych epok i kultur np. motywy nawiązujące do średniowiecza (ruiny, gotyckie świątynie), motywy antyczne (rzymskie i greckie świątynie), motywy egipskie, islamskie czy chińskie w postaci pagody, herbaciarni, mostków itp.. Wszystkie te elementy współtworzyły różnorodne charaktery (sceny) ogrodu mając na celu wzbudzać zmienne nastroje i wrażenia. Jeden z twórców parków krajobrazowych Whately T. pisał o budowlach w ogrodzie tak: „[...] *podnoszą i urozmaicają charakter już istniejący, świątynia przydaje dostojności widokowi szlachetnemu, chata – prostoty wiejskiemu, lekkość spiczastej wieży, powietrzność otwartej rotundy, wspaniałość otwartej kolumnady są bardziej ekspresyjne niż ozdobne, inne pogłębiają pogodę aż do wesołości, mroczności do powagi czy też bogactwo do profuzji.*”⁷³. W późniejszych założeniach krajobrazowych XIX w. udział form architektonicznych nie był już tak bogaty (zwykle były to pawilony i świątynie). Większe znaczenie miały tu naturalne formy występujące w otaczającym krajobrazie. Niewielki był również udział elementów architektoniczno-rzeźbiarskich. Największe znaczenie miały one w ogrodach renesansowych i barokowych. Były to między innymi rzeźby, balustrady, rampy, mury oporowe, schody, fontanny, kaskady itp.⁷⁴. W parkach krajobrazowych

⁷⁰ Dużą różnorodnością form topografii terenu charakteryzowały się parki romantyczne, w których istotną rolę odgrywała zmienność wrażeń i nastrojów [15].

⁷¹ W ogrodach tych na etapie wizji projektowej, przewidziane były dokładne wzajemne relacje przestrzenne i proporcje między budowlami a drzewami (Siewniak M., op. cit., s. 142). Należy przy tym dodać, że wzajemne relacje pomiędzy architekturą a roślinnością zmieniały się w zależności od obowiązujących poglądów filozoficznych i prądów artystycznych.

⁷² Różnorodność tą determinował bogaty wówczas program literacko-artystyczny przejawiający między innymi upodobanie do średniowiecza i kultury antycznej. Zainteresowanie kulturą starożytną wynikało także z coraz bardziej zorganizowanych odkryć archeologicznych.

⁷³ Whately T., cyt. za: Morawińska A., op. cit., s. 274.

⁷⁴ W renesansie rzeźba była elementem towarzyszącym innym formom kompozycyjnym natomiast w baroku stała się samodzielnym elementem kompozycyjnym sytuowanym w miejscach, które chciano podkreślić np. przy bramach, wejściach do budowli, na placach, skrzyżowaniach, w salonach i gabinetach ogrodowych, nadając im

największy udział elementów architektoniczno-rzeźbiarskich występuje w ogrodach o bogatym programie literacko-artystycznym (np. w parkach sentymentalnych i romantycznych). W ogrody te wkomponowywano np. elementy o dużym ładunku emocjonalnym między innymi obeliski, kolumny, sarkofagi, urny, głazy i tablice pamiątkowe.

Założenia ogrodowe jako twórcza kompozycja krajobrazowa w mniejszym lub większym stopniu oraz w różny sposób powiązane były z otaczającym je krajobrazem. W analizie relacji założenia z otoczeniem badano zatem stopień i różnorodność powiązań biorąc pod uwagę powiązania widokowe (zewnątrzne i wewnętrzne) oraz przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Badania nad **wewnętrznym powiązaniem widokowym** dotyczyły miejsc w parku, z których możliwe są widoki na otaczający krajobraz uwzględniając przy tym ich różnorodność pod względem zasięgu i szerokości np. widoki bliskie, dalekie, szerokie, wąskie, ażurowe czy osie widokowe.

Badania nad **zewnątrznym powiązaniem widokowym** czyli ekspozycją rezydencji w krajobrazie miały na celu wyznaczenie miejsc (obszarów, punktów i odcinków ciągów komunikacyjnych), z których widoczne lub przysłonięte jest założenie. W analizie tej istotne znaczenie miały podstawowe elementy wpływające na stopień ekspozycji zespołu pałacowo-parkowego takie jak topografia terenu, otaczająca go szata roślinna, a także lokalizacja względem układu urbanistycznego wsi (miasta). Analizowano przy tym zasięg ekspozycji oraz rolę założenia w krajobrazie⁷⁵. Widok parku i jego znaczenie w urbanistycznym układzie wsi przedstawiła między innymi Balińska G. pisząc: „[...] zbliżając się do wsi odbieramy obraz charakterystycznej panoramy – wśród drobnej chłopskiej zabudowy, której różnorodne dachy wznoszą się ponad ogródki i sady, widnieją zwykle dwie dominanty. Jedną z nich to wieża miejscowego kościoła, górująca nad zielenią wiejskiego cmentarzyka, druga to kępa drzew parku dworskiego, w której chowa się lub rzadziej, z której się wyłania pałacyk lub dwór.”⁷⁶. Według Rylke J. parki oraz towarzysząca im architektura wyznaczają w krajobrazie wiejskim obok zespołów sakralnych, jeszcze dzisiaj pewien poziom estetyczny, trudny współcześnie do osiągnięcia⁷⁷.

reprezentacyjny charakter [35].

⁷⁵ Założenie mogło np. tworzyć w krajobrazie jedyną wyróżniającą się grupę zieleni.

⁷⁶ Balińska G., *Racot: przemiany i zagrożenia zespołów podworskich*, Wrocław 1996, s. 146.

⁷⁷ Rylke J., op. cit., 1987, s. 41.

Powiązania przestrzenne i formalne szczególne znaczenie miały w założeniach krajobrazowych. Starano się wówczas tworzyć wraz z otoczeniem jedną spójną kompozycję przestrzenną. Działania projektantów wykraczały często poza ogród obejmując okoliczne wsie, folwarki, pola, łąki rzeki (stawy) i zadrzewienia. Założenie łączono z otoczeniem np. poprzez sieć dróg gospodarczych, polnych, leśnych czy poprzez aleje. Starano się również zacierać granice między parkiem a krajobrazem stosując w kompozycji założenia formy występujące w otaczającym je krajobrazie lub formy zastane między innymi formy roślinne, w tym gatunki rodzime, naturalne ukształtowanie terenu oraz układ wodny⁷⁸. Integrację z otoczeniem uzyskiwano również w sposób, o którym pisze Charageat M.: „*Stopniowo wprowadzano pola uprawne i kawałki lasu na skrajach alej biegnących w nieskończoność, usunięto wszelkie ogrodzenia, zburzono mury: mnożono aha – ukryte fosy niewidoczne z daleka, które służyły jako zamknięcia ogrodów. W wieku XVII parki do polowań połączone z ogrodami; została więc urzeczywistniona unia ogrodu z otaczającymi je obszarami wiejskimi, zniwelowano trawniki i dążono do zharmonizowania obydwu części. Takie były nieoczekiwane skutki stworzonej przez Le Nôtre’a zasady rozszerzania parku w nieskończoność.*”⁷⁹. Niekiedy jednak nie zacierano tej granicy do końca np. zachowując wcześniejsze geometryczne układy w myśl zasady Switzera, który twierdził, że geometryczna kompozycja może występować tylko w najbliższym otoczeniu budowli pałacowej, aby w ten sposób podkreślić sztuczność pałacu oraz po to, aby przy konfrontacji z krajobrazem ocena wypadła na niekorzyść zgeometryzowanego układu [57]⁸⁰. Zasada ta zmniejszała jednak formalne powiązania parku z otoczeniem. Im bardziej czytelne jest bowiem spójne i jednolite złączenie założenia z

⁷⁸ Zgodnie z opinią Johna Ruskina wzrastała wówczas artystyczna wartość parku. Twierdził on, że wartość ta wzrasta w miarę wtapiania się parku w naturę i zanikania jego charakteru jako dzieła sztuki (Sizeranne R., *Ruskin i kultura piękna*, Lwów 1898, s. 48).

⁷⁹ Charageat M., op. cit., s.184.

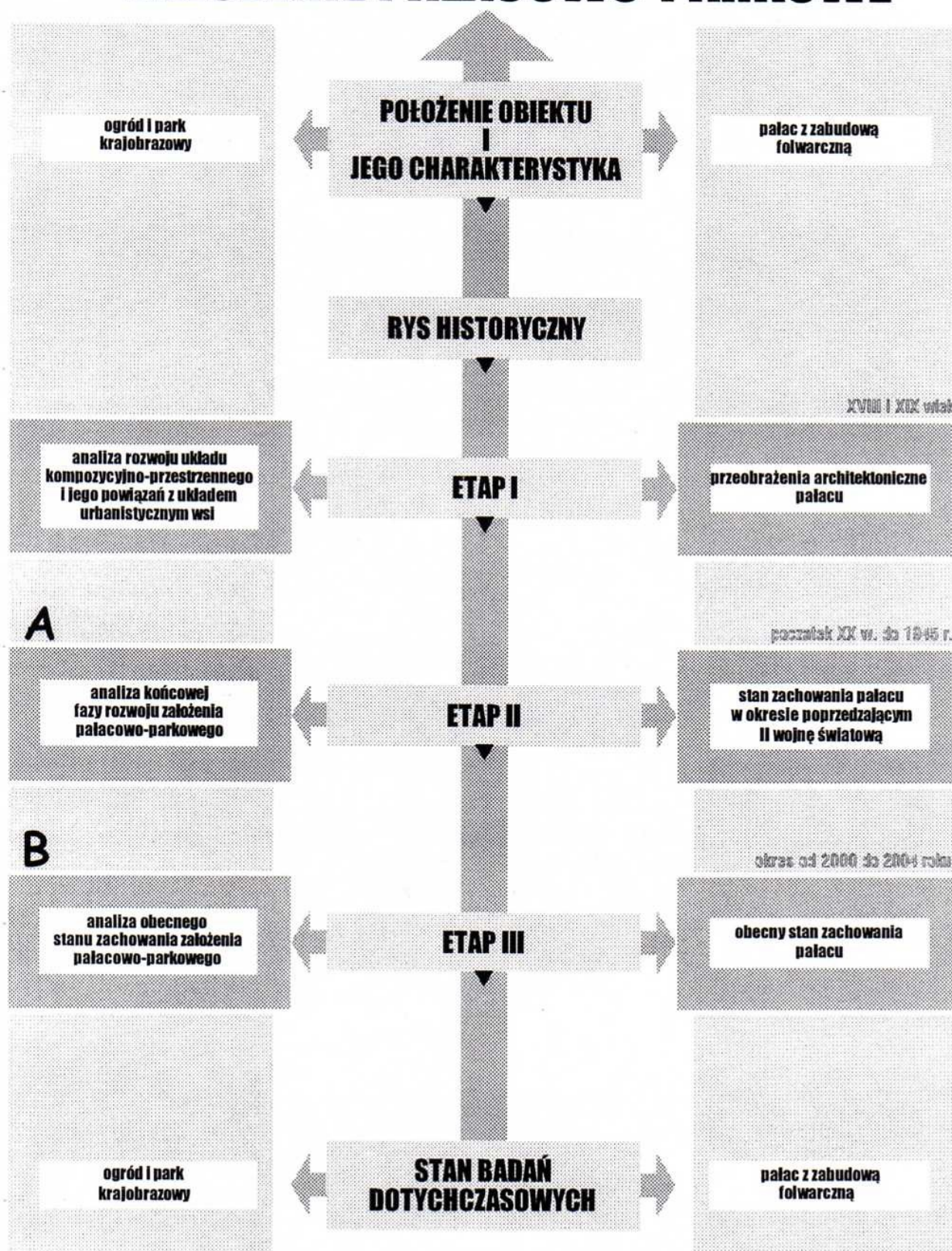
⁸⁰ Wśród twórców, którzy negowali tę zasadę był między innymi William Kent (malarz – pejzażysta). Odrzucał on wszelkie geometryczne kształty. Uważał, że ogród powinien płynnie i łagodnie przenikać w krajobraz dlatego projektowanie ogrodu zaczynał od jego otoczenia (Różańska A., Krogulec T., Rylke J., *Ogrody: historia architektury i sztuki ogrodowej*, Warszawa 2002, s. 84). Jego uczeń Lancelot Brown oprócz ukrywania śladów ogrodnika i całkowitego zacierania wcześniejszych geometrycznych układów, w odróżnieniu od Kenta, likwidował również drobne dekoracje, świątynie i inskrypcje. Dzięki takim poczynaniom zarzucano mu, iż jego ogrody nie różnią się od zwykłych pól i pastwisk [42]. Nawiązywanie do charakteru otaczającego ogrodu krajobrazu i łączenie się z otoczeniem poprzez kompozycję i widoki propagował również Humphry Repton. Zgadzał się równocześnie z opinią Switzera. Twierdził, że geometryczne formy doskonale harmonizują z architekturą. Stosował je jako pośrednie przejście od pałacu do parku [42].

krajobrazem tym większe są między nimi relacje (przestrzenne i formalne powiązania).

Przedmiotem analizy nad stanem zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową i w czasie obecnym były takie elementy jak konstrukcja, materiał budowlany, wystrój elewacji i wnętrz, a także bryła i cechy stylowe budowli.

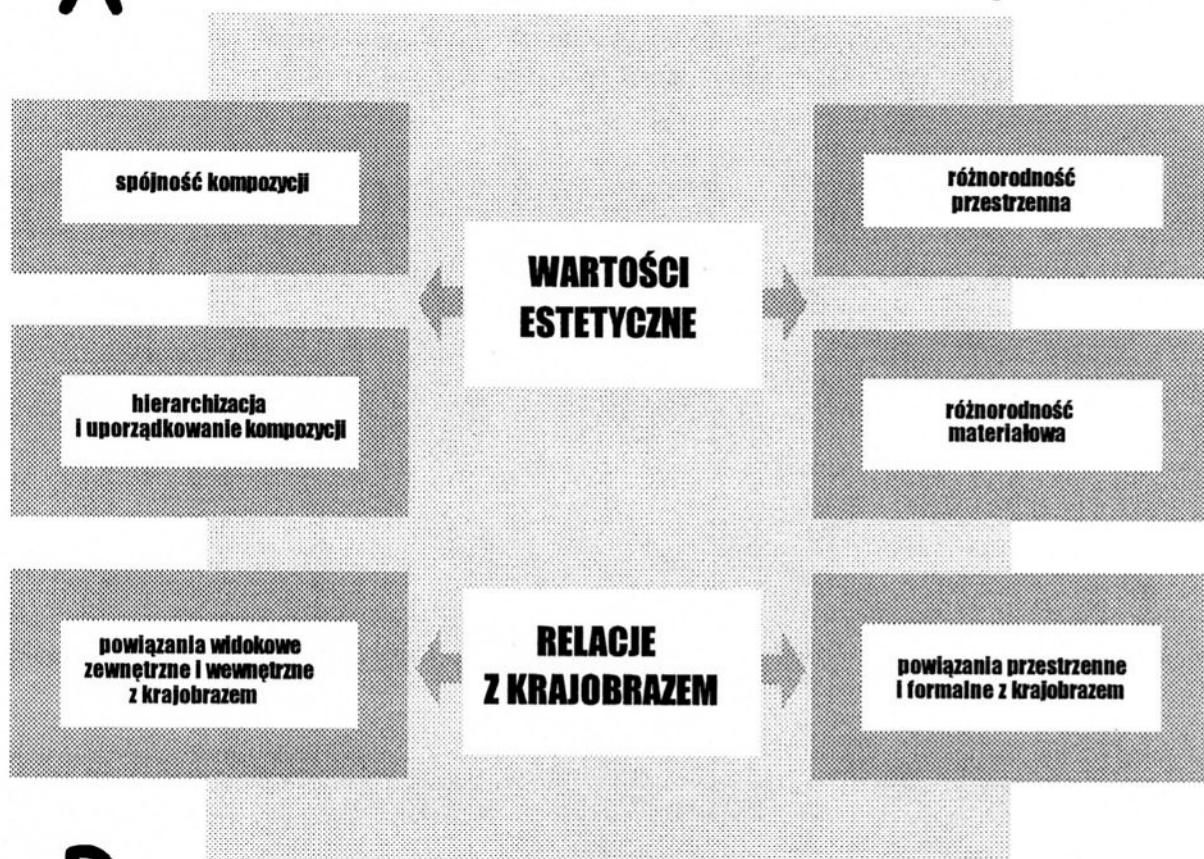
W trzeciej (ostatniej) części systemu opracowania przedstawiono dotychczasowy stan badań nad ogrodem i parkiem krajobrazowym oraz pałacem i zabudową folwarczną. Zaprezentowane pozycje dotyczyły różnych zagadnień począwszy od inwentaryzacji parku i pałacu, poprzez studia historyczno-stylistyczne i architektoniczne, pozycje literatury, projekty, koncepcje, a także orzeczenia techniczne.

ZAŁOŻENIE PAŁACOWO-PARKOWE

SCHEMAT 1. System opracowania założenia pałacowo-parkowego.

A założenie w ostatniej fazie rozwoju

B założenie w obecnym stanie

- przydatność rezydencji pomyślana współcześnie
- przydatność rezydencji dla współczesnych programów dotyczących układów zieleni w krajobrazie kulturowym miejskim i otwartym
- wpisanie zabytkowej architektury wybranych pałaców i dworów na listę Europejskiego lub Światowego Dziedzictwa

SCHEMAT 2. System opracowania założenia pałacowo-parkowego - Etap II i III

REZYDENCJA w stanie ruiny

*„...Ale nie deptacie pomników ołtarzy
Choć macie sami doskonalsze wznieść
Na nich się jeszcze święty ogień żarzy
I miłość ludzka stoi tam na straży
I wy winniście im cześć...”*

Adam Asnyk „Do młodych”

1. Założenie pałacowo-parkowe w Gałowie.

VIDE: T. II, fot. 1 - 27

1.1. POŁOŻENIE OBIEKTU I OGÓLNA JEGO CHARAKTERYSTYKA⁸¹.

Zespół pałacowo-parkowy znajduje się we wsi Gałów (gmina Miękinia), ok. 10 km na zachód od Wrocławia.

Usytuowany jest we wschodniej części wsi. Założenie to graniczy od zachodu z łąkami i zabudową wsi, od północy z polami uprawnymi, a od wschodu z lasami liściastymi. Całe założenie, czyli park, pałac oraz folwark zajmuje teren o powierzchni 15,60 ha.

W skład założenia pałacowo-parkowego w Gałowie wchodzi:

a) pałac wraz z zabudową folwarczną otaczającą prostokątny dziedziniec.

Dawny główny wjazd na teren założenia prowadził przez dziedziniec folwarczny i usytuowany był, tak jak i pałac, na przedłużeniu drogi, wzdłuż której położona jest wieś. Po II wojnie światowej teren pałacowo-parkowy został

⁸¹ W opracowaniu poz. 1.1., poz. 1.2., poz. 1.3. wykorzystano Ewidencję założenia pałacowo-parkowego w Gałowie (Ciesielski H., Eysymontt K., Wrabec H., BIPROZET, Wrocław 1990, maszynopis) oraz badania własne.

podzielony i przekazany różnym użytkownikom. Dziedziniec folwarczny wraz z zabudową folwarczną odgrodzono od reszty założenia siatką metalową. Obecnie na teren zespołu prowadzi droga za dziedzińcem, wzdłuż północnego budynku folwarcznego. Folwark odgrodzony jest od pałacu szpalerem drzew liściastych.

b) dawny dworski sad po północnej stronie założenia.

W północnej części założenia znajduje się teren po dawnym dworskim sadzie, który otoczony jest od zachodu, północy i wschodu zabytkowym murem ceglanym. Po II wojnie światowej teren ten zamknięto również od południa i założono na nim ogrody warzywne, które są obecnie zaniedbane i porośnięte wysoką trawą.

Od południa do dawnego dworskiego sadu przylegają zachowane zabytkowe budynki mieszkalne i gospodarcze, przy których rosną soliterowe drzewa i niewielkie grupy zadrzewień.

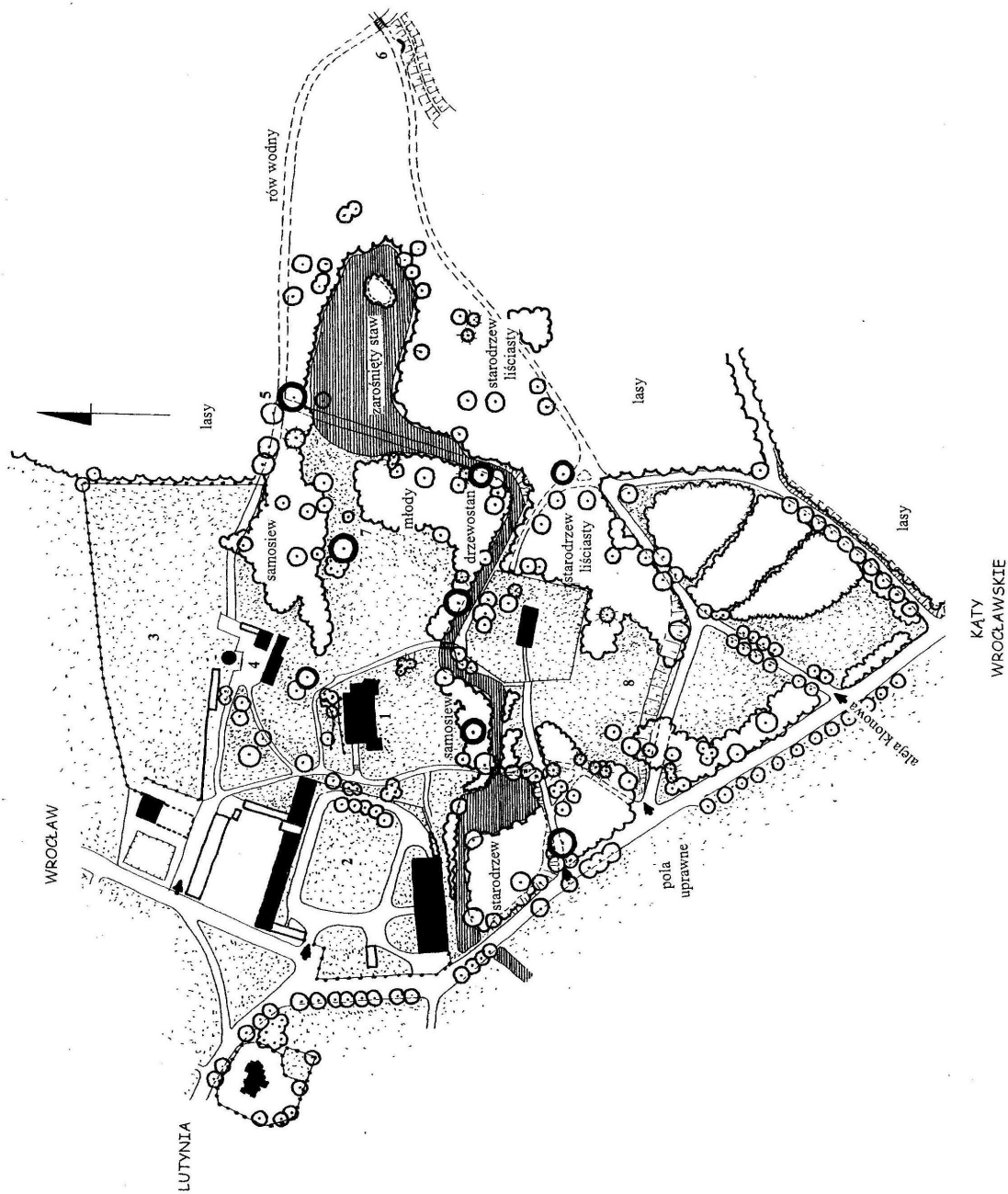
c) krajobrazowy park z elementami romantycznymi, przylegający do wschodniej i południowej elewacji pałacu.

Park obejmuje teren o powierzchni 10,40 ha. Ograniczony jest od południowego-zachodu drogą lokalną, idącą od południowego-wschodu drogą leśną, od północnego-wschodu rowem wodnym, a od północnego-zachodu polami uprawnymi. Park tworzą przede wszystkim:

- urządzenia parkowe po wschodniej stronie pałacu, które tworzy rozległa wydłużona polana zakończona od wschodu ozdobnym stawem parkowym z wyspą. Staw ten otoczony jest od północy, wschodu i południa masywem liściastego starodrzewu. W pobliżu stawu po jego północnej stronie znajduje się pod zabytkowym dębem szypułkowym, sztuczna kaskada z nieregularnych głazów skalnych, które zalegają po obu stronach zastawki wodnej opartej na granitowych filarach. Na skraju polany na wschód od stawu usytuowana jest sztuczna grotta skalna wbudowana w skarpe grobli.

Na terenie polany rosną również pojedyncze oraz w niewielkich grupach drzewa samosiewne.

- rozległa polana po południowej stronie pałacu, którą przecina strumień i droga parkowa. Polanę tą zamyka od południa zachowana aleja klonowa. Od wschodu polana porośnięta jest masywem liściastego starodrzewu będącym kontynuacją masywu zieleni, który okala wschodnią polanę założenia.

Ryc. 7. Plan założenia pałacowo-parkowego w Galowicach – stan z 2004 r.: 1 -pałac, 2 -dziedziniec folwarczny, 3 -dawny sąd dworski, 4 -zachowana zabudowa gospodarcza, 5 -kaskada wodna, 6 -grota skalna, 7 -wschodnia polana, 8 -południowa polana (rys. aut.).

W północno-zachodniej części polany znajduje się drugi, obecnie niewielki staw, który otoczony jest od południa starodrzewem liściastym, a od zachodu starodrzewem olszowo-jesionowym. Południowo-zachodnią część polany zamyka młody drzewostan o charakterze leśnym, występują tu sporadycznie starsze drzewa. Bardzo istotnym elementem tej polany jak i całego założenia, jest rosnący niegdyś soliterowo (obecnie rośnie wokół młody samosiew) zabytkowy buk pospolity rosnący nad strumieniem. Usytuowany na osi pałacu pełnił ważną funkcję w kompozycji.

We wschodniej części polany, a w centralnej części założenia, w pobliżu wschodniego masywu polany, znajduje się zabytkowy budynek, wokół którego odgrodzono siatką metalową fragment parku z zabytkowymi drzewami.

- skrajna południowa polana, która graniczy od północy z zabytkową aleją klonową oraz masywem starodrzewu liściastego, a od południa i zachodu zamyka ją droga graniczna z rzędem zabytkowych lip. Obecnie w przeważającej części polanę tą pokrywa ok. 50 –letni masyw z przewagą drzewostanu sosnowo-świerkowego.
- strumień łączący ze sobą dwa stawy z zabytkowymi kamiennymi mostkami. Nad strumieniem zachowały się najstarsze, pomnikowe obecnie dęby, które znalazły tu dogodne warunki wzrostu dzięki odpowiedniej wilgotności gleby.

1.2. RYS HISTORYCZNY OBIEKTU.

Wieś Gałów (niem. Gross Gohlau) wzmiankowana była w roku 1257 jako Galow. W 1318 r. nazwa wsi brzmiała Galov.

Od około połowy XVI w. aż do 1840 r. majątek ziemski w Gałowie stanowił własność rodu von Seidlitzów. Pierwszym właścicielem z tego rodu był prawdopodobnie Hans von Seidlitz, wzmiankowany w 1559 r. jako radca komory cesarskiej.

Zygmunt Juliusz von Seidlitz sprzedaje majątek 20.03.1840 r. pułkownikowi Henrykowi Ferdynandowi von Röder. Jego potomkowie Albert, Marek i Jerzy są kolejno właścicielami posiadłości do czasów II wojny światowej.

Po II wojnie światowej założenie to zostaje przekazane różnym użytkownikom takim jak Państwowe Gospodarstwo Rolne, Zbiorcza szkoła Gminna czy Lasy Państwowe. Po 1970 r. PGR rozbudował na terenie dziedzica folwarcznego stację hodowlaną i mieszalnię pasz. Natomiast po 1990 r. założenie przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. W 1997 r. zespół pałacowy przeszedł w ręce prywatne.

1.3. ETAP I.

1.3.1. **Analiza rozwoju układu kompozycyjno - przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Gałów.**

Z zachowanych fragmentarycznych źródeł ikonograficznych odczytać można, iż dokonano się wiele zasadniczych zmian w założeniu, na przestrzeni XVIII i XIX wieku, które doprowadziły do powstania pełnego uroku założenia rezydencjonalno-parkowego.

Rozwój założenia pałacowo-parkowego w Gałowie charakteryzują dwie zasadnicze fazy:

- układ z XVIII i pocz. XIX w..
- układ z drugiej poł. XIX w. (powstanie parku krajobrazowego z elementami romantycznymi).

Układ z XVIII i początku XIX w..

Założenie to należało wówczas do rodziny von Seidlitzów. Tworzył go renesansowy dwuskrzydłowy pałac, dostawiony do niego od wschodu dom dla służby (w późniejszym okresie przebudowany został jako trzecie skrzydło pałacu), fosa otaczająca zabudowę pałacową, dziedziniec folwarczny po

zachodniej stronie pałacu, z otaczającą go zabudową folwarczną, dworski sad na północ od pałacu oraz staw gospodarczy od południowej strony pałacu.

Fasada frontowa pałacu zwrócona była ku zachodowi na dziedziniec folwarczny, przez który prowadził wjazd główny do rezydencji. Całość otoczona była murem.

Założenie to powiązane zostało z układem urbanistycznym wsi usytuowanej wzdłuż głównej wiejskiej drogi (typ układu ulicowego), na przedłużeniu, której zlokalizowano zabudowę pałacowo-folwarczną jak i główny wjazd na teren założenia oraz wejście główne do pałacu z mostkiem przerzuconym przez fosę. Tym samym założenie uzyskało osiowy charakter, który podkreślony został dodatkowo niewielkim kościołem usytuowanym na osi założenia, przy placu poprzedzającym wjazd główny. Kościół, plac między kościołem a założeniem, dziedziniec folwarczny oraz pałac otoczony fosą tworzą istotną w układzie urbanistycznym wsi osiową kompozycję przestrzenną.

Prawdopodobnie plac między kościołem a założeniem pałacowym, miał na celu podkreślenie wjazdu głównego oraz pałacu jako dominanty zamykającej główną oś kompozycyjną założenia.

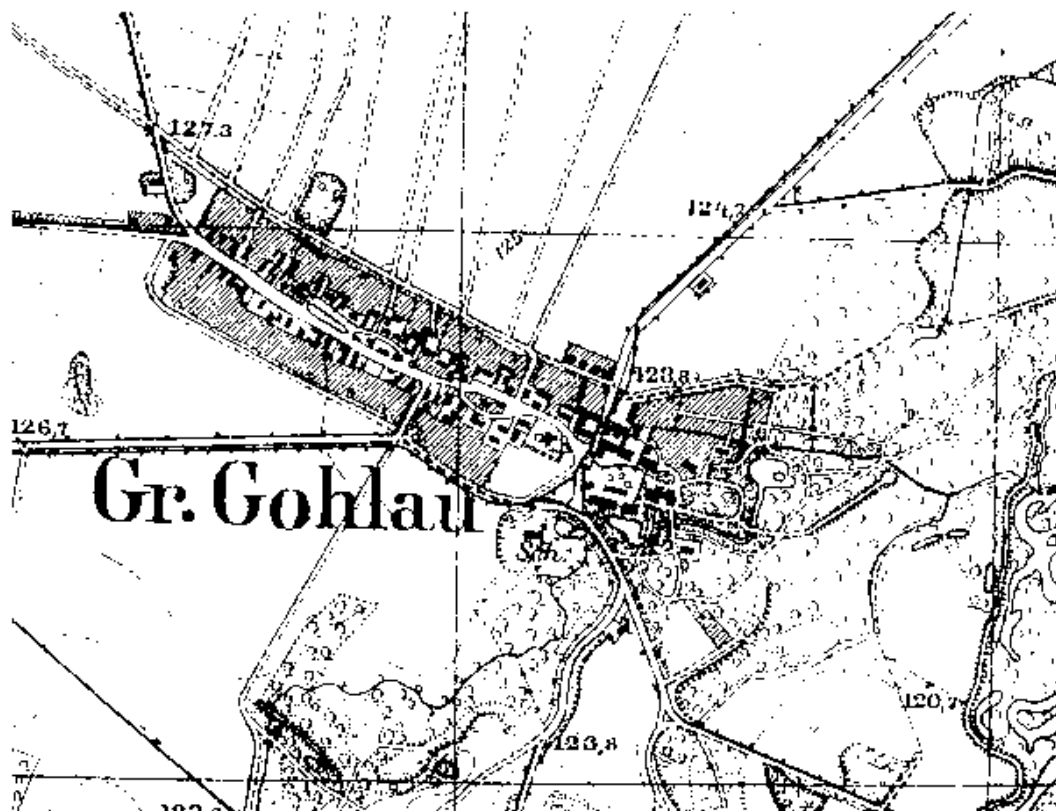
W niewielkiej odległości od założenia pałacowego, po jego południowej stronie znajdował się budynek prawdopodobnie z XVII w. jak o tym świadczą sklepienia kolebkowe z lunetami w partii piwnic. Budynek ten, który nie występuje na XVIII-wiecznym rysunku Wernhera, o trudnej obecnie do ustalenia funkcji, zmodernizowany został w XVIII w.. Prowadziła do niego z zachodu prosta droga znajdująca się na osi elewacji bocznej. Budynek ten wraz z drogą, włączony został w XIX w. do powstającego tu parku krajobrazowego.

Układ z drugiej połowy XIX w..

Największy rozwój założenia pałacowo-parkowego w Gałowie przypada na drugą poł. XIX w., kiedy to właścicielami majątku byli członkowie rodziny von Röder. Przypadająca na 60-te i 70-te lata XIX w. przebudowa pałacu połączona została z powstaniem rozległego parku krajobrazowego z romantycznymi elementami takimi jak kaskada wodna oraz grota skalna.

Park ten założony został na terenie podmokłych łągów, stanowiących dawne rozlewiska Bystrzycy i wpadającej do niej rzeki Strzegomki. Podmokły

łęgowy teren stanowił dogodne warunki dla powstania rozległych lasów otaczających założenia od wschodu i częściowo od północy i południa.

Ryc. 8. Plan założenia pałacowo-parkowego w Gałowie z 1889 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Podstawą kompozycji parku były malownicze polany widokowe ukształtowane po wschodniej i południowej stronie pałacu z gęstą siecią okalających je dróg spacerowych.

Wnętrze wschodniej polany, której owalny kształt wyznaczony został przez drogę spacerową, kształtowały drzewa sadzone na skraju masywu otaczającego polanę od wschodu, południa i częściowo od północy. Staw usytuowany w północno-wschodniej części parku, powiązany został poprzez wijący się strumień z drugim mniejszym stawem położonym po południowej stronie rezydencji.

W części polany wschodniej romantyczny nastrój potęgowała ocieniona starym dębem kaskada wodna, którą zaprojektowano od północnej strony stawu w miejscu, gdzie przecinający park strumień łączył się z rowem wodnym (rów ten wyznaczał północno-wschodnią granicę założenia). Krótki odcinek strumienia w pobliżu kaskady, wyłożono kamieniami. Następnym romantycznym elementem,

jaki zaprojektowano była grota skalna wbudowana w groblę. Usytuowano ją na skraju polany wschodniej, wśród drzew przy drodze granicznej i rowie wodnym.

Spośród kilku niewielkich polan ukształtowanych w południowej części założenia na uwagę zasługuje polana położona tuż przy południowej elewacji pałacu. Od południa i wschodu ograniczona była przez strumień, w pobliżu którego na osi pałacu posadzono pomnikowy dziś buk pospolity.

Drogi obiegające wschodnią polanę widokową i usytuowany za nią wielki staw, łączyły się z gęstą siecią dróg spacerowych wytyczonych w południowej części parku również poprzez dwa kamienne mostki przerzucone nad strumieniem. Ścieżki te miejscami obsadzano drzewami, tworząc tym samym aleje parkowe. Założenie od zachodu, południa, wschodu i częściowo od północy, otoczone było promenadą spacerową, z której prowadziły ścieżki na teren rezydencji. Fragment promenady zamykającej założenie od południowo-wschodu, wzdłuż wału przeciwpowodziowego (chronił on park przed wylewami pobliskiej rzeki), obsadzono rzędem lip.

1.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.

Początki rezydencji sięgają 30-tych lat XVII w. Świadczy o tym manierystyczny boniowany portal główny elewacji zachodniej. Około poł. XVIII w. był to dwuskrzydłowy budynek kryty łamanym dachem, z płaskim gzymsem międzykondygnacyjnym. Elewacja frontowa zwrócona była na zachód w stronę dziedzińca folwarcznego oraz w kierunku wsi Gałów. Od strony wschodniej pałacu dostawiony był dom dla służby, który w późniejszym okresie przebudowano jako trzecie skrzydło pałacu. Całość otoczona była fosą, przez którą przerzucono most prowadzący do wejścia głównego.

W 60-tych i 70-tych latach XIX w. z inicjatywy von Röderów, neoklasycystyczny pałac zostaje przebudowany. Przebudowa ta była dwuetapowa jak o tym świadczą daty umieszczone w tympanonie głównego portalu (1861) oraz na wieży (1874).

Trójskrzydłowy pałac z wewnętrznym dziedzińcem otwartym na północ, zabudowany został reprezentacyjną salą balową z tarasem. Fasada sali balowej oraz dobudowane po południowej stronie dwie narożnikowe wieże, nawiązywały

swymi formami do neogotyku angielskiego. Zmodernizowane elewacje pałacu otrzymały natomiast schinkłowskie nadokienniki.

Należy zaznaczyć, że w tym okresie fosa otaczająca niegdyś pałac już nie istniała. Zachował się jedynie mostek na osi wejścia głównego, do którego od zachodu dobudowano schody.

1.4. ETAP II.

1.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Układ kompozycyjny założenia w Gałowie był spójny. Usytuowany po północnej stronie zespołu pałacowo-parkowego sad dworski o kształcie zbliżonym do prostokąta, nie miał zasadniczego wpływu na układ kompozycyjny parku krajobrazowego.

Zastane formy terenu takie jak układ wodny, łąki z naturalnym drzewostanem, las, podporządkowane były kompozycji parku. Składała się na nią mało urozmaicona rzeźba terenu, który lekko wznosił się w południowej części założenia ku południowej granicy parku. Pewne urozmaicenie w ukształtowaniu terenu wnosił wał przeciwpowodziowy zamykający park od południowo-wschodniej strony, na którym biegła graniczna promenada spacerowa podkreślona rzędem lip.

Na kompozycję składały się również dwie główne polany (wschodnia i południowa), dwa stawy o nieregularnych kształtach, strumień i drogi, których przebieg dostosowany był do kształtu elementów wodnych i polan parkowych. Znaczenie strumienia w kompozycji parku było istotne. Wijąc się meandrycznie przez dwie główne polany parkowe spinał on niejako kompozycję parku w jedną całość.

Większe masywy drzew występowały jedynie na obrzeżach parku po jego południowo-wschodniej, wschodniej i częściowo północnej stronie. Stanowiły tym

samym przestrzenne zamknięcie założenia. Szatę roślinną kształtowano swobodnie.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Trzonem układu kompozycyjnego założenia był pałac z szerokim otwarciem widokowym od strony wschodniej, na rozległą polanę parkową i usytuowany na osi elewacji wschodniej pałacu, duży staw z wyspą.

Hierarchizację wewnątrz parkowych uzyskano poprzez różną wielkość i formę np. poprzez wielkość powierzchni trawników i wody, a także grupowe nasadzenia drzew na obrzeżach polan, które tworzyły mniejsze wnętrza o charakterze wnęk. Spośród dwóch głównych polan, ta wschodnia była kompozycyjnie ważniejsza przede wszystkim poprzez swoją wielkość, otwarcie widokowe na pałac oraz staw, który był znacznie większy od stawu po południowej stronie pałacu. Elementy wyróżniające się przestrzennie jako subdominanty i akcenty również wpływały na hierarchizację wewnątrz parkowych. Elementy te kształtowane były głównie z form roślinnych np. drzewa wyróżniające się kolorem lub pokrojem. Sadzono je między innymi w miejscach bardzo ważnych np. przy kaskadzie, rozwidleniu dróg, a także przy wylotach dróg parkowych. Przykładem może być również duży ozdobny staw, nad którym posadzono dąb szypułkowy odmiany żółtej oraz wierzbę odmiany zwisającej.

Czytelny system powiązań widokowych, który wykorzystywał między innymi takie punkty widokowe jak kamienne mostki nad strumieniem, z których rozciągał się widok na obie polany, również podlegał hierarchizacji. Wpływał na nią różny zasięg widoków oraz zamknięcia w postaci subdominant i akcentów. Przykładem takiej subdominanty może być soliterowy buk pospolity posadzony przy strumieniu, na osi pałacu, na którym zogniskowany był widok otwierający się z południowej elewacji pałacu. Ważna widokowo była zachowana aleja klonowa, z której rozciągał się widok na południową polanę wraz z pałacem, polanę zamykającą założenie od południa oraz osiowy widok na otaczający krajobraz.

Na uporządkowanie kompozycji wpływał, także system dróg parkowych. Alejami głównymi były aleje ograniczające założenie od południowego-wschodu i wschodu, aleje podkreślone szpalerem drzew np. aleja klonowa w południowej części założenia oraz aleje wyznaczające kształt głównych polan. Pozostałe

drogi spacerowe pełniły rolę drugorzędną. System wodny również cechowała hierarchizacja, na którą wpływała wielkość stawów i ich lokalizacja.

Różnorodność przestrzenna.

Założenie cechował zróżnicowany układ przestrzenny. Oprócz wnętrz różnej wielkości np. polana wschodnia i południowa, układ ten kształtowały zróżnicowane formy roślinne takie jak solitery, grupy, masywy i szpalery drzew. Grupowe nasadzenia drzew na obrzeżach polan nadały masywom bardziej falisty zarys przez co uzyskano wspomniane już niewielkie wnętrza w formie zatok. Wnętrza te najbardziej charakterystyczne były dla południowej polany. W ten sposób posadzone grupy drzew pełniąc rolę kulis, potęgowały głębie perspektywiczną widoków. Przykładem może być widok z elewacji wschodniej pałacu na polanę z dużym stawem.

Gęsta sieć dróg spacerowych powiązana została z formami przestrzennymi założenia. Drogi te prowadzono wśród zadrzewień i polan w celu uzyskania różnorodności widoków o różnym zasięgu.

Różnorodność materiałowa.

Układ założenia charakteryzował się dużą różnorodnością form roślinnych. Jak już wspomniano, występowały tu solitery, grupy, masywy oraz szpalery drzew. Szata roślinna parku bazowała na zastanych gatunkach drzewostanów liściastych. Była ona dość urozmaicona. Rosły tu między innymi buki, dęby, lipy, jesiony, kasztanowce, klony, topole. Szatę roślinną uzupełniano o pojedyncze lub grupowe nasadzenia drzew iglastych jak żywotniki, daglezie, cyprysiki groszkowe, choina kanadyjska.

Dużym urozmaiceniem topografii terenu były zastosowane tu elementy wodne (stawy i strumień). Niewielka była natomiast różnorodność form ukształtowania terenu. Wymienić należy jedynie wał przeciwpowodziowy zamykający założenie od południowego-wschodu.

Oprócz pałacu, zabudowy folwarcznej, budynku w centralnej części założenia (funkcja budynku trudna do ustalenia), grotu skalnej oraz dwóch kamiennych mostków, założenie prawdopodobnie nie zawierało elementów architektoniczno-rzeźbiarskich.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Dalekie widoki na krajobraz były ograniczone masywami roślinnymi zamykającymi park od południowego-wschodu, wschodu i częściowo od północy, a także zabudową od strony zachodniej. Również dworski sad przysłaniał od północy widok na otaczający założenie krajobraz. Widok na krajobraz otwierał się jedynie z południowo-zachodniego wylotu drogi ograniczającej park od południowego-wschodu oraz z wylotu alei klonowej. Być może ażurowy widok na krajobraz otwierał się również z południowo-zachodniej części południowej polany oraz z wyższych pięter północnej elewacji pałacu.

Bardzo ważny był widok z frontowej elewacji na kościół wiejski z wieżą, zlokalizowany naprzeciwko pałacu, który jako dominanta, zamykał otwarcie widokowe w tej części założenia.

Park cechowała dość dobra ekspozycja. Widoczny był on od północy i południowego-zachodu, tworząc w krajobrazie wraz z przyległymi do niego lasami jeden kompleks zieleni.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Założenie zaprojektowano w powiązaniu z otaczającym go krajobrazem, tworząc tym samym jeden układ kompozycyjno-przestrzenny. Zabudowa pałacowo-folwarczna stanowiła składnik urbanistyczny wsi (typ układu ulicowego) i zamykała ją od wschodu. Zwarte masywy zieleni otaczające polany parkowe, w przeważającej części łączyły się z sąsiadującymi lasami zacierając przy tym formalną granicę między lasem a parkiem. Integrację parku z otoczeniem uzyskano również poprzez swobodne kształtowanie zieleni parkowej podkreślając przez to jego naturalny charakter. Dzięki temu jak i poprzez dobrą ekspozycję, park wraz przyległymi lasami jako wspólny kompleks zieleni, tworzył harmonijny krajobraz nizinny.

Elementem wiążącym park z krajobrazem był system cieków wodnych oraz gęstą sieć dróg, które zwłaszcza po wschodniej stronie, kontynuowały swój bieg poza założeniem w postaci dróg leśnych. Podobnie powiązano z

otoczeniem sad dworski, z którego biegła prosta aleja w głąb przyległego lasu. Pewnym zakłóceniem powiązań założenia z krajobrazem był właśnie sad dworski o kształcie zbliżonym do prostokąta, otoczony z trzech stron murem ceglany.

1.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową⁸².

Wygląd pałacu oraz jego architektura w okresie poprzedzającym II wojnę światową, były wynikiem ostatniej przebudowy z 1874 r. kiedy to właścicielami majątku był ród von Roederów.

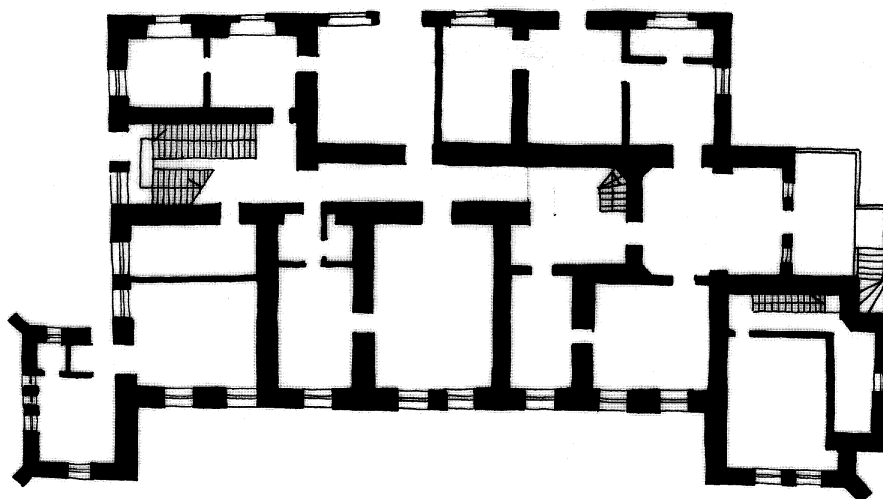
Pałac zbudowany na planie wydłużonego prostokąta składał się z dwukondygnacyjnego korpusu głównego krytego dwuspadowym dachem oraz z dwóch czterokondygnacyjnych wież usytuowanych na południowych narożnikach pałacu (tworzyły one ryzality boczne). Cały budynek został podpiwniczony.

Wieża południowo-zachodnia przykryta została czterospadowym dachem, a południowo-wschodnia dwuspadowym. Należy dodać, że więźbę dachową wykonano z drewna.

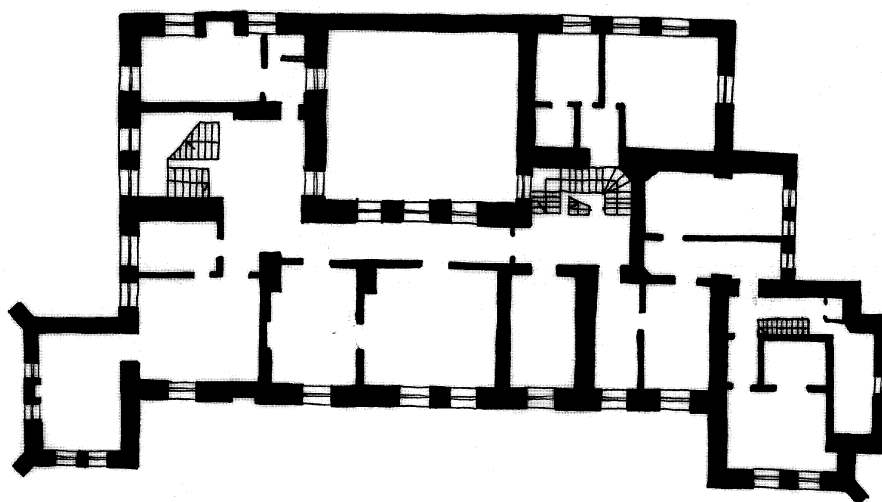
Od północy, między dwoma skrzydłami korpusu głównego zaprojektowano salę balową z tarasem w drugiej kondygnacji. Pałac miał dwa trakty – jeden trójdzielny od północy, drugi siedmiodzielny od południa. Między traktami usytuowany był ciąg komunikacyjny. Od strony wschodniej natomiast dostawiono 3-osiową dwukondygnacyjną przybudówkę. Do pałacu prowadziły trzy wejścia: główne od zachodu, boczne od północy i wejście przez werandę od wschodu.

Budynek pałacowy posadowiony był na bardzo grubych fundamentach. Ich grubość wynosiła od 110 do 140 centymetrów. Fundamenty korpusu głównego wykonano z cegły ceramicznej na zaprawie cementowo-wapiennej, fundamenty wież z kamienia łamanego. Ściany zewnętrzne zbudowano z cegły i otynkowano tynkiem wapienno-piaskowym i cementowo-wapiennym. Tynku użyto również do wykonania dekoracji elewacji (profile, gzymsy, opaski okienne). Portal główny wykonano natomiast z piaskowca. We wnętrzu oprócz drewnianych, belkowanych stropów z trzcinową podsufitką zaprojektowano również ceglane sklepienia krzyżowe. Mieściły się tu również schody drewniane. Schody zewnętrzne od wschodniej strony były kamienne.

⁸² W opracowaniu poz. 1.4.2. wykorzystano Kartę Ewidencyjną Zabytków Architektury i Budownictwa (Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1990, maszynopis) oraz własne badania.

parter

piętro I

Ryc. 9. Rzut parteru i piętra I pałacu w Gałowie (na podstawie inwentaryzacji z 1981 r. – aut. E. Kubiak, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę w latach 90-tych).

Elewacja zachodnia korpusu głównego (frontowa).

Elewację zaprojektowano jako 5-osiową z tym, że osie I i II od lewej usytuowane były względem siebie nieco bliżej (fot. 7). Okna górnej elewacji zwieńczono naczółkami, które swym kształtem przypominały pojedynczy meander natomiast pod oknami zastosowano prostokątne, zdwojone płyciny (fot. 11). Portal główny usytuowany w drugiej osi od lewej, otoczony był prostym boniowaniem (fot. 9). Nad nim zaprojektowano architrav, a w nim symetrycznie do osi, prostokątne pole z dwoma okręgami po bokach. Całość wieńczył trójkątny naczółek, w polu którego umieszczono niemiecką, majuskułową inskrypcję z datą 1861 (data przebudowy pałacu) (fot. 10). Nad wejściem znajdował się metalowy uchwyt prawdopodobnie od lampionu.

Elewacja była płytko boniowana natomiast lewy jej narożnik ujęty w płaską lizenę, boniowany był nieco głębiej. W dolnej części elewacji (piwnice) zaprojektowano wysoki gładki cokół, a między kondygnacjami gzyms kordonowy z architravem. Architrav zastosowano również przy gzymsie wieńczącym elewację. Po prawej stronie elewacji usytuowana była narożna południowo-zachodnia wieża.

Elewacja południowa korpusu głównego.

Ośmioosiową elewację flankowały dwie narożne wieże (fot. 21). Jej część środkową wyodrębniono w płaszczyźnie elewacji dwoma lizenami, między którymi rozmieszczono dwie środkowe osie zestawione względem siebie nieco bliżej niż pozostałe. Całość wieńczył trójkątny szczyt, u podstawy którego zaprojektowano fryz arkadowy, a nad nim dwa ostrołukowe okna. Na drugiej osi elewacji licząc od lewej, były blendy okienne (fot. 22). Okna dolnej kondygnacji ujęte zostały w proste laskowanie i zwieńczone naczółkami w formie pojedynczych meandrów. Poniżej naczółków, nad oknami znajdowała się prosta dekoracja geometryczna. W górnej kondygnacji okna zaprojektowano podobnie jak w dolnej z tym, że dodatkowo otrzymały one niską balustradę składającą się z dwóch ukośnie ustawionych kwadratów i okręgu między nimi (fot. 23). W figury te wpisano czworoliście. Pod oknami obu kondygnacji, na wysokości ławy podokiennej biegł prosty wąski gzyms przerwany dwukrotnie przez lizeny w środkowej części elewacji. Poniżej okien pierwszego piętra, pod wąskim

gzymsem, zastosowano prostokątne zdwojone płyciny. Usytuowane one były bezpośrednio nad kordonowym gzymsem z gładkim architrawem, rozdzielającym obie kondygnacje.

Elewacja była płytko boniowana. W jej dolnej części biegł wysoki prosty cokół, a w górnej gzyms wieńczący z architrawem.

Elewacja wschodnia korpusu głównego.

Elewację zaprojektowano jako 1-osiową (fot. 16). W dolnej kondygnacji umieszczono prostokątne okno. W górnej zwieńczono je naczółkiem w formie meandru. Obie kondygnacje rozdzielał gzyms kordonowy z architrawem. W dolnej części elewacji w strefie cokołowej, po lewej stronie, znajdował się niewielki ceglany neogotycki portal prowadzący do piwnic. W połaci dachu usytuowano natomiast niewielką mansardę.

Elewacja była boniowana. Jej prawy narożnik ujęty w lizenę boniowany był trochę głębiej.

Elewacja północna korpusu głównego.

Była to symetryczna 9-osiowa elewacja. Jej trzy środkowe osie rozdzielone czterema szkarpami, stanowiły neogotycką fasadę sali balowej (fot. 14). Pozostałe osie tworzyły partie boczne. Nad salą, w drugiej kondygnacji w IV, V i VI osi zaprojektowano taras. W elewacji sali balowej rozmieszczono reprezentacyjne drzwi płycinowe w środkowej osi i dwa duże okna po bokach z metaloplastycznym okratowaniem. Okna jak i drzwi zakończone zostały łukiem Tudora. Nad oknami były małe prostokątne okienka usytuowane między prostokątnymi blendami. Nad drzwiami widniała banderola z gotycką inskrypcją, dzieląca datę 18/74.

Partie boczne (między nimi sala balowa) były 3-osiowe (fot. 12, 15). Kondygnacje tak jak we wszystkich elewacjach, rozdzielał gzyms kordonowy z architrawem, który pojawił się również wraz gzymsem wieńczącym elewację. Kondygnacja górna posiadała po trzy prostokątne okna z prostokątnymi zdwojonymi płycinami podokiennymi i naczółkami w postaci pojedynczych meandrów. Elewacje obu partii bocznych zwieńczono niewielkimi szczytami, a w

każdym z nich umieszczono ostrołukowe laskowane okno. Boniowanie elewacji płytkie. Głębsze boniowanie wykonano na narożnikach ujętych w lizeny.

Elewacja północna wieży południowo-zachodniej.

Elewacja była 2-osiowa (fot. 8). W jej dolnej części zaprojektowano wysoki kamienny cokół, a na prawym narożniku przyporę dwu-uskokową na wysokość ław okiennych drugiej kondygnacji. Gładką elewację (bez boniowania) wieńczył fryz arkadowy z gzymsem przerwanym przez szczyt z niewielką ostrołukową laskowaną blendą.

W pierwszej kondygnacji po lewej stronie, umieszczono prostokątne wejście, obok niego prostokątne okno. Druga kondygnacja posiadała dwie ostrołukowe blendy. Trzecia natomiast w pierwszej osi od lewej, miała trójkątnie zamknięte okno, a obok podobnie zwieńczoną blendę. Wszystkie okna jak i blendy trzech pierwszych kondygnacji ujęto w neogotyckie laskowanie bez glifu, a ich ławy okienne obniżono od zewnątrz. Oprócz tego okna przedzielono ślemieniem. W czwartej kondygnacji między osiami znajdowała się okrągła blenda (okulus), a w niej data 1874 wykonana gotykiem. Po bokach tej blendy (w osiach) rozmieszczone były dwa prostokątne okienka z uproszczonym laskowaniem.

Elewacja zachodnia wieży południowo-zachodniej.

W części dolnej 3-osiowej elewacji biegł wysoki kamienny cokół, w którym usytuowane były dwa piwniczne okienka z ceglany obramieniem (fot. 25). Naroża elewacji ujęto w dwu-uskokowe przypory na wysokość ław podokiennych drugiej kondygnacji. Elewacja ta zwieńczona była podobnie jak elewacja północna, fryzem arkadowym i gzymsem przerwanym przez szczyt z ostrołukowym laskowanym oknem.

W pierwszej kondygnacji rozmieszczono symetrycznie do środkowej osi, trzy prostokątne okna zestawione blisko siebie. W osi I i III pierwszego piętra usytuowano dwa ostrołukowe okna, a między nimi ostrołukową blendę. Podobny był układ okien i blendy w kondygnacji trzeciej z tym, że były one węższe i zamknięte trójkątnie. Okna przedzielone ślemieniem i blendy trzech pierwszych kondygnacji ujęto w neogotyckie laskowanie bez glifu. Ławy okienne obniżono

od zewnątrz. Czwarta kondygnacja analogiczna była do elewacji północnej z tym, że w miejscu okrągłej blendy być może znajdował się zegar.

Elewacja południowa wieży południowo-zachodniej.

Elewacja była 3-osiowa, gładka (bez boniowania) (fot. 24). W jej dolnej części znajdował się kamienny cokół, w górnej jako zwieńczenie fryz arkadowy i szczyt z niewielkim ostrołukowym oknem. Do lewego narożnika dostawiono przyporę analogicznie jak we wcześniejszych elewacjach.

W pierwszej kondygnacji w środkowej osi umieszczono jedno większe prostokątne okno. W drugiej usytuowano dwa ostrołukowe okna. Trzecia i czwarta kondygnacja były analogiczne do odpowiednich do nich kondygnacji elewacji zachodniej. Okna jak i blendy tej elewacji ujęto laskowaniem bez glifu, a ławy podokienne obniżono od zewnątrz.

Elewacja wschodnia wieży południowo-zachodniej.

Elewacja ta była najskromniejsza od pozostałych. Nie posiadała bowiem okien jedynie w czwartej kondygnacji znajdował się okulus i dwie prostokątne blendy po bokach. Tak jak w poprzednich elewacjach zwieńczona była arkadowym fryzem i schodkowym szczytem z ostrołukowym oknem.

Elewacja zachodnia wieży południowo-wschodniej.

Elewacja pozbawiona była okien. Zastosowano natomiast gzyms rozdzielający pierwszą kondygnację od drugiej oraz wąski gzyms będący kontynuacją podokiennego gzymsu elewacji południowej korpusu głównego.

Elewacja południowa wieży południowo-wschodniej.

Była to 2-osiowa elewacja u podstawy której biegł wysoki kamienny cokół (fot. 20). Umieszczono tu okna piwnicy z ceglanym obramieniem. Strefę cokołową oddziela od pierwszej kondygnacji wąski gzyms z gładkim architravem. Do prawego narożnika dostawiono dwu-uskokową przyporę. Całą elewację wieńczył schodkowy szczyt.

W pierwszej kondygnacji były dwa prostokątne okna ujęte jednym łukiem odcinkowym wykonanym w tynku. Nad nimi znajdowało się belkowanie, gdzie w miejsce architrawy zaprojektowano prostokątne zdwojone płyciny. Pojawiły się one również między oknami, ale w mniejszej postaci. Dwa prostokątne okna drugiej kondygnacji wieńczył wspólny naczółek w formie pojedynczego meandru. Ujęto je tak jak okna pierwszej kondygnacji w neogotyckie laskowanie. Ponad nimi rozmieszczone były dwa ostrołukowe okna drugiego piętra boniowane w strefie archiwolty. Łączyła je wspólna ława podokienna. Po obu stronach okien znajdowały się dwa ozdobne detale wykonane z metalu. Prawdopodobnie były to anky. Dwa ostrołukowe laskowane okna czwartej kondygnacji wkomponowano w jedną prostokątną płycinę.

Elewacja wschodnia wieży południowo-wschodniej.

Elewacja stanowiła ryzalit wieży, zwieńczony szczytem ze sterczynami i pojedynczą arkadą na wierzchołku (fot. 19). Tak jak w pozostałych elewacjach w dolnej jej części biegł wysoki cokół z bloków kamiennych, w którym mieściło się okno piwniczne i dwie blendy po bokach z ceglany obramieniem. Strefa cokołowa oddzielona była od pierwszej kondygnacji belkowaniem z gładkim architrawem. Nad nim rozmieszczono symetrycznie ostrołukowe okno i dwie ostrołukowe blendy. Powyżej znajdował się natomiast gzyms z gładkim architrawem, rozdzielający pierwszą i drugą kondygnację. Układ -okno i dwie blendy w drugiej kondygnacji był podobny jak w pierwszej z tą różnicą, że były one nieco niższe. Na wysokości ław podokiennych biegł wąski gzyms, pod którym, na osi okna i blend, zaprojektowano prostokątne płyciny. Okna jak i blendy pierwszej i drugiej kondygnacji ujęte były w neogotyckie laskowanie i boniowane w strefie archiwolty. W górnej części elewacji (na jej osi) znajdował się okulus.

Elewacja północna wieży południowo-wschodniej.

Pierwsza kondygnacja mieściła jedno prostokątne okno. Takie samo umieszczono w drugiej kondygnacji i zwieńczono je dekoracyjnym naczółkiem. Powyżej zaprojektowano dwa ostrołukowe okna boniowane w archiwolcie (fot. 16). Po bokach tych okien umieszczono dwa metalowe detale (prawdopodobnie

ankry). Zaprojektowano również ostrołukowe biforium usytuowane w czwartej kondygnacji. Wkomponowano je w prostokątną płycinę.

Jak już wcześniej wspomniano po wschodniej stronie pałacu dostawiono przybudówkę. Zlokalizowana ona była między wschodnią elewacją korpusu głównego a północną elewacją południowo-wschodniej wieży (fot. 17).

Przed wschodnią fasadą dobudówki w pierwszej kondygnacji, zaprojektowano oszkloną werandę z dekoracyjną, ceramiczną balustradą (fot. 18). Przeszklenie ujęto w metalową konstrukcję. Do werandy prowadziły kamienne zabiegowe schody, a z niej prostokątne wejście do pałacu. Po jego bokach rozmieszczono dwa prostokątne okna. Nad wejściem wkomponowano natomiast dwa kartusze herbowe i filakteria z neogotyckim napisem *Albrecht v. Roeder 1866 Elisabeth v. Bonia*. Druga kondygnacja mieściła trzy prostokątne okna, a pod nimi trzy prostokątne płyciny. Na północnej elewacji w pierwszej i drugiej kondygnacji, zamiast okien znajdowały się dwie prostokątne blendy. Naroże dobudówki zwieńczono sterczyną. Należy dodać, że elewacje nie były boniowane.

1.5. ETAP III.

1.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Spójność dawnego układu kompozycyjnego zakłóca głównie zieleni samosiewna. Młody drzewostan jesionowy po południowo-wschodniej stronie wschodniej polany znacznie zmniejszył jej kształt (fot. 1). Gęsty masyw samosiewów rośnie również przy północno-zachodniej granicy polany stanowiąc jej przestrzenne zamknięcie. Jedną z większych zmian jest całkowita likwidacja układu komunikacyjnego w tej części założenia głównie za sprawą wysokich traw

pokrywających polanę jak i gęstego samosiewu w otaczającym ją masywie drzew.

Podobne zmiany nastąpiły na terenie południowej polany. Samosiew, jaki pojawił się na jej obrzeżach nie zmienił zasadniczo jej kształtu. Przysłonił ją od południowo-zachodniej strony i nadał masywom bardziej falisty zarys (fot. 2). Drogi parkowe w znacznym stopniu uległy zatarciu. Zachowały się jednak droga na osi elewacji bocznej budynku w centralnej części założenia, droga przecinająca polanę, aleja klonowa oraz wszystkie drogi biegnące wzdłuż granic założenia.

Układ wodny jest nieczytelny. Powodem jest zarośnięcie stawów, a także przybrzeżna zieleń samosiewna porastająca strumień przy całej jego długości. Rola strumienia w kompozycji założenia straciła tym samym swoje znaczenie. Dawniej spinał on kompozycję w jedną całość, obecnie za sprawą wysokiej zieleni samosiewnej, dzieli założenie na dwie części.

Jednym z większych zaburzeń w spójności i uporządkowaniu kompozycji jest podział założenia na różnych użytkowników. Ogrodzono siatką metalową dziedziniec z zabudową folwarczną oraz niewielki teren z zabytkowym budynkiem w centralnej części założenia (fot. 4). W ten sposób zlikwidowano bardzo ważny element w kompozycji założenia –wjazd główny. Na zakłócenia wpłynęła również likwidacja części zabudowy gospodarczej po północnej stronie pałacu, a także grupy drzew samosiewnych i słupy niskiego napięcia znajdujące się w jego otoczeniu.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Uporządkowanie kompozycji w znacznym stopniu zaburza zieleń samosiewna. Zatarła została hierarchizacja wewnątrz parkowych, dróg, elementów wodnych oraz otwarć widokowych. Trzon kompozycji, jaki tworzył pałac wraz ze wschodnią polaną jest nieczytelny. Powodem tego są grupy drzew samosiewnych w otoczeniu pałacu, a także samosiew wokół polany, który jak już wspomniano, znacznie zmniejszył jej kształt. Południowa polana zachowała swój dawny charakter polany z zatokami. Zieleń samosiewna porastająca obrzeża masywów sprawiła, że głębokość zatok zwiększyła się przez co są one bardziej czytelne.

Elementy wyróżniające się przestrzennie jako subdominanty i akcenty, kształtowane głównie z form roślinnych, zostały w przeważającej części przysłonięte przez drzewa samosiewne. Przykładem jest soliterowy niegdyś buk po południowej stronie pałacu, który dawniej skupiał na sobie widok z południowej elewacji pałacu.

Zatarciu uległy ważne otwarcia widokowe. Młody drzewostan jesionowy przysłonił istotne niegdyś, szerokie otwarcie z pałacu na wschodnią polanę z dużym stawem oraz widok na staw ze wschodniego kamiennego mostku. Samosiew wzdłuż strumienia sprawił całkowite zamknięcie widokowe na południową polanę jak i na pałac z południowej części założenia (fot. 5). Zachowały się natomiast widoki z alei klonowej na południową polanę i polanę z rzędem lip zamykającą założenie od południa (fot. 3).

Prawie całkowite zatarcie układu komunikacyjnego i zarośnięcie stawów w znacznym stopniu zakłóciło uporządkowanie kompozycji parku. Z alei głównych czytelne są jedynie aleja klonowa i drogi wzdłuż granic założenia. Z pozostałych dróg zachowała się również wspomniana już droga na osi elewacji bocznej zabytkowego budynku znajdującego się przy południowej polanie oraz droga, która ją przecina.

Różnorodność przestrzenna.

Założenia nadal cechuje zróżnicowanie form przestrzennych. Układ przestrzenny założenia jest obecnie bardziej rozczłonkowany. Przykładem jest wschodnia polana, gdzie młody drzewostan jesionowy podzielił ją na dwa wnętrza: mniejszą polanę porośniętą wysoką trawą oraz wnętrze z ozdobnym niegdyś stawem. Jedną z większych zmian w układzie przestrzennym założenia jest przysłonięcie południowej polany od północy i południowo-zachodu wysoką zielenią samosiewną, dzięki czemu polana ta stanowi obecnie zamknięte wnętrze. Ukształtowane tu wnętrza w formie zatok są bardziej czytelne poprzez bardziej falisty zarys masywów. Z form roślinnych przestrzeni parku tworzą głównie masywy, a także grupy drzew samosiewnych rosnące w otoczeniu pałacu. Porośniętą wysoką trawą i otoczony murem teren po dawnym sadzie dworskim tworzy obecnie zamknięte wnętrze nie powiązane z parkiem.

Zmniejszyła się natomiast różnorodność widoków. Sprawcą tego jest oczywiście samosiew, który zmieniając układ przestrzenny parku zatarł ważne

otwarcia widokowe. Dodatkowo dawne widoki zakłócone są przez słupy niskiego napięcia zlokalizowane w obrębie parku (fot. 6).

Różnorodność materiałowa.

Różnorodność materiałowa założenia nie jest tak duża jak dawniej. Formy roślinne takie jak solitery przysłania wysoka zieleń samosiewna, a grupy drzew za sprawą samosiewu połączyły się z masywami tworząc z nimi jeden zespół zieleni. Czytelne są jedynie grupy drzew samosiewnych w otoczeniu pałacu. Widoczne są ubytki w starodrzewie np. na terenie południowej polany oraz w szpalerach drzew alei klonowej.

Szatę roślinną parku nadal cechuje duże urozmaicenie. Występują tu jak dawniej między innymi buki, dęby, lipy, jesiony, kasztanowce, klony, topole, a także drzewa iglaste takie jak świerki, sosny, żywotniki olbrzymie, jedlice Douglasa, cyprysiki groszkowe i choina kanadyjska.

Topografia terenu jest mało urozmaicona. Powodem jest zarośnięcie stawów, które są zupełnie niewidoczne.

Z elementów architektonicznych zachowała się w przeważającej części zabudowa gospodarcza wokół dziedzińca i po północnej stronie pałacu, zabytkowy budynek przy południowej polanie oraz pałac w stanie ruiny. Na terenie parku, chociaż zniszczone, odnaleźć można dwa kamienne mostki, fragmenty kaskady wodnej, a także grotę skalną.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Dawne otwarcia widokowe na otaczający założenie krajobraz z wylotów alei klonowej i drogi granicznej, przysłania obecnie szpaler drzew wzdłuż drogi zamykającej założenie od wschodu. Zagęszczenie zieleni w południowo-zachodniej części południowej polany sprawiło, iż dawny ażurowy widok na krajobraz jest obecnie całkowicie zastłonięty. Zachował się widok na wieżę kościelną z zachodniej elewacji pałacu. Natomiast częściowe otwarcie widokowe na krajobraz z północnej elewacji pałacu, przysłaniają pojedyncze i grupowe nasadzenia drzew samosiewnych.

Nie zmieniła się ekspozycja założenia, które widoczne jest jak dawniej, od północy i południowo-zachodu. Wraz z przyległymi lasami nadal tworzy jeden kompleks zieleni.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Założenie łączy się z krajobrazem głównie poprzez formy roślinne. Zagęszczenie drzewostanu samosiewem sprawiło, że wschodnia i południowo-wschodnia część założenia straciła charakter parkowy. Dzięki temu zwiększyło się powiązanie formalne z sąsiadującymi lasami. Przyczynił się do tego również stosunkowo młody drzewostan o charakterze leśnym rosnący po południowej stronie parku. Powiązanie założenia z otoczeniem poprzez układ komunikacyjny jest obecnie nieczytelne. Powodem jest oczywiście zatarcie dawnych dróg parkowych, a także zarośnięcie i częściowa zmiana przebiegu dróg leśnych, które stanowiły kontynuację alei parkowych. Oprócz tego proces ten spowodował zanik połączenia między dawnym sadem dworskim a przyległym do niego lasem. Należy dodać, że system wodny również stracił funkcję łącznika.

Przy tak znacznych zmianach w powiązaniach przestrzennych i formalnych z otoczeniem, nie zmieniła się relacja przestrzenna zabudowy pałacowo-folwarcznej z układem urbanistycznym wsi w postaci osi założenia usytuowanej wzdłuż głównej drogi wiejskiej. Zachował się także układ przestrzenny, który oprócz pałacu i dziedzińca folwarcznego, tworzył pobliski kościół oraz plac przed wjazdem głównym do rezydencji.

1.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.

Pałac jest obecnie w stanie ruiny. Największe zniszczenia dotyczą elementów konstrukcyjnych. W wyniku pożaru w 1998 r. pałac pozbawiony został całkowicie więźby dachowej. Widoczny jest brak niektórych wewnętrznych ścian nośnych i działowych. Stropy uległy w większości zawaleniu przede wszystkim w korpusie głównym pałacu drugiej kondygnacji. Zachowały się natomiast wszystkie zewnętrzne ściany nośne.

Na każdej elewacji widoczne są ubytki tynku. Największe z nich występują w partiach szczytowych wschodniej wieży. Należy dodać, że po II wojnie światowej na oryginalne boniowane tynki większości elewacji pałacu, nałożono

drugą warstwę tynku gładkiego. W elewacji frontowej, nad oknami widoczne są natomiast ślady po usuniętym detalu architektonicznym. W przeważającej liczbie okien zniszczeniu uległa stolarka okienna. Zachowały się metaloplastyczne kraty okienne sali balowej oraz metalowa konstrukcja dawnej werandy. Okna parteru w celu zabezpieczenia zostały zamurowane.

Centralną część fasady południowej korpusu głównego pokrywa roślinność pnąca. Rozrasta się ona wzdłuż gzymsu koronującego oraz na elewacjach wschodniej wieży (zachodniej i południowej). Samosiew pojawił się również w obrębie pałacu.

Obecny wygląd elewacji pałacu przedstawia dokumentacja fotograficzna zamieszczona w tomie II opracowania.

1.6. STAN BADAŃ DOTYCHCZASOWYCH.

Pałac z zabudową folwarczną.

Pałac w Gałowie doczekał się niestety niewielu opracowań na swój temat. Pierwszym z nich jest inwentaryzacja wykonana w 1981 r.⁸³. Autor oprócz dokumentacji rysunkowej przedstawia opis budynku oraz ocenę jego stanu zachowania biorąc pod uwagę wszystkie jego elementy budowlane (fundamenty, stropy, ściany itp.). Nie podano natomiast żadnych informacji dotyczących historii obiektu. W pracy stwierdza się, że pałac użytkowany jest jako budynek mieszkalny (dla kilku rodzin), który nie spełnia jednak swojej roli z uwagi na *niefunkcjonalny układ oraz brak pomieszczeń sanitarnych*. Autor ogólnie ocenia stan zachowania pałacu jako dobry z zastrzeżeniem do pokrycia dachowego, które przecieka w skutek czego odpadają tynki wewnętrzne i jest miejscowe zagrzybenie.

W 1987 r. powstała druga inwentaryzacja, która objęła jedynie pierwsze piętro i więźbę dachową pałacu⁸⁴. Została ona sporządzona w celu wykonania projektu technicznego na zabezpieczenie dachu. W opisie autor przedstawia cel inwentaryzacji, powierzchnię zabudowy i kubaturę. Nie podano natomiast opisu i oceny ówczesnego stanu zachowania więźby dachowej.

⁸³ Kubiak E., *Inwentaryzacja budowlana*, Wrocław 1981.

⁸⁴ Adamczyk A., *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska: I piętro i więźba dachowa*, Wrocław 1987.

Pod koniec lat 90-tych (1999 r.) wykonano ekspertyzę architektoniczno-konserwatorską dawnego folwarku⁸⁵. Autorzy wskazują na konieczność przeprowadzenia *szeroko zakrojonych prac rewaloryzacyjnych*, które przywróciłyby zespołowi podstawowe cechy kompozycyjne z XIX w. stanowiące o jego zabytkowej wartości. Dziedziniec folwarczny określono jako istotny element współtworzący *chronioną strukturę przestrzenną wsi wyznaczoną m. in. położonymi po dwóch stronach dziedzińca dominantami* (kościół i pałac). Równocześnie przypomniano o niszczących działaniach w latach 70-tych związanych z powstaniem mieszalni pasz i całą jej infrastrukturą techniczną (rampy manewrowe, betonowe pawilony, silosy, wysokie metalowe zbiorniki itp.), która doprowadziła według autorów do rażącej dekompozycji dziedzińca folwarcznego. W ekspertyzie przedstawiono charakterystykę architektoniczno-konserwatorską części folwarcznej (zachodniej) wymieniając między innymi obiekty zabytkowe⁸⁶ i niezabytkowe (wzniesione między 1950 – 1980) oraz opisując ich ówczesny stan zachowania. Zadaniem ekspertyzy, w której przedstawiono również krótki rys historyczny, była między innymi koncepcja rewaloryzacji dziedzińca i jego restrukturyzacja. Wskazano na konieczność utrzymania, a we fragmentach przywrócenia podstawowych cech kompozycyjnych z okresu XIX-wiecznej reorganizacji folwarku, przebudowy pałacu oraz ukształtowania przypałacowego parku krajobrazowego. Sformułowano przy tym zalecenia techniczne proponowanych prac rozbiórkowo-porządkowych. Do rozbiórki przeznaczono wszystkie elementy związane z nieistniejącą już wówczas mieszalnią pasz takie jak pawilony (baraki), stalowe silosy, rampy itp., a także łącznik między spichlerzem a oborą⁸⁷ oraz partię wieżową osadzoną na zachodniej ścianie spichlerza. Z zabudowy powojennej autorzy wskazują na ewentualne zachowanie pawilonu przy głównej bramie wjazdowej, który pełnił rolę portierni z równoczesną zmianą jego elewacji. Zaproponowano stromy ceramiczny dach nawiązujący do form tradycyjnych oraz wymianę okien i drzwi *na formy o lepszym poziomie estetycznym* i ewentualne wprowadzenie metaloplastycznych krat okiennych o charakterze ozdobnym. Jednakże stwierdza się, że rozbiórka tego obiektu umożliwi przywrócenie stanu z

⁸⁵ Przyłęcki M., Bodarski Z., *Ekspertyza architektoniczno-konserwatorska folwarku w zespole pałacowo-parkowym w Gałowie*, Wrocław 1999.

⁸⁶ Według autorów zabytkowy charakter zachowują trzy budynki gospodarcze: spichlerz i obora w północnej części dziedzińca oraz stajnia w części południowej.

⁸⁷ Łącznik ten wybudowano w 1970 r..

drugiej połowy XIX w. z *wyeksponowaniem wjazdu jako bramy głównej do założenia*. W ramach prac restrukturyzacyjnych autorzy zaproponowali rekonstrukcję bruku oraz urządzenie trawnika w części centralnej dziedzińca. Dopuszcza się między innymi zaprojektowanie ścieżek, skwerów i akcentów ozdobnych, a także rekonstrukcję dawnych trawników od strony parku z ewentualnym dosadzeniem drzew i krzewów *kształtujących kompozycyjne zamknięcie dziedzińca od strony wschodniej*. Autorzy wskazują również na konieczność odnowienia muru granicznego po stronie zachodniej założenia (od strony drogi wiejskiej) z zachowaniem jego zabytkowego charakteru oraz remontu lub ewentualnej wymiany ogrodzenia parku⁸⁸.

Ogród i park krajobrazowy.

Opracowaniem na temat założenia ogrodowo-parkowego w Gałowie jest jego ewidencja wykonana w 1990 r.⁸⁹. Przedstawia ona krótką analizę historyczną obejmującą dzieje założenia, jego przeobrażenia, w tym przekształcenia pałacu oraz opis dawnej kompozycji parku krajobrazowego⁹⁰. W charakterystyce stanu istniejącego opisano obecny układ przestrzenny założenia, lecz nie podano przy tym oceny jego stanu zachowania biorąc pod uwagę nie tylko park, ale i obiekty architektoniczne. Charakterystyka ta objęła również skróconą inwentaryzację roślin oraz analizę stopnia zachowania układu zabytkowego. W inwentaryzacji podano prawdopodobny wiek z inwentaryzowanych drzew oraz wymieniono te, które należy uznać za pomniki przyrody i drzewa okazowe. Przedstawiono także charakterystykę obecnego drzewostanu parkowego. Warto podkreślić, że zwrócono uwagę na rolę założenia w krajobrazie. Stwierdzono, że jest ono *bardzo interesującym elementem nizinnego krajobrazu położonego w pobliżu wielkomiejskiej aglomeracji Wrocławia*. We wnioskach końcowych wskazano na konieczność wyremontowania pałacu, przeprowadzenia cięć pielęgnacyjnych w drzewostanie parkowym, zlikwidowania komórek i ogródków działkowych w pobliżu pałacu oraz reaktywowania stawów parkowych. Według zaleceń należy również

⁸⁸ Autorom chodzi tu zapewne o ogrodzenie wokół dawnego sadu dworskiego, bowiem park krajobrazowy nie posiadał murowanego ogrodzenia.

⁸⁹ Ciesielski H., Eysymontt K., Wrabec H., Splawiński W., Kielczowski S., *Ewidencja założenia ogrodowo-parkowego w Gałowie*, BIPROZET, Wrocław 1990.

⁹⁰ Jest to prawdopodobny kształt parku z przed II wojny światowej określony na podstawie zachowanych elementów kompozycyjnych oraz materiałów ikonograficznych i kartograficznych.

zlikwidować uciążliwą według autorów mieszalnię pasz na dziedzińcu folwarcznym. Należy podkreślić, że całość założenia zgodnie z przedstawionymi wnioskami, powinna zostać przekazana jednemu użytkownikowi. W części rysunkowej oprócz inwentaryzacji zespołu pałacowo-parkowego, podano przebieg granic ochrony konserwatorskiej obejmującej całe założenie⁹¹ (pałac, park i folwark) oraz ochrony ekologicznej. Ewidencja ta jest pierwszym i jedynym jak dotąd dostępnym opracowaniem dotyczącym między innymi analizy historycznej przypałacowego parku krajobrazowego w Gałowie.

Po wykupieniu rezydencji przez prywatnego właściciela w 1997 r. zlikwidowana została mieszalnia pasz i jej infrastruktura zlokalizowana na dziedzińcu folwarcznym, co było zgodne z wspomnianą już ekspertyzą architektoniczno-konserwatorską z 1999 r.. Pałac, zabezpieczony przed zawaleniem, popada nadal w ruinę. Nie wyremontowano również zachowanych zabytkowych budynków gospodarczych po północno-wschodniej stronie pałacu, które są obecnie zamieszkane. Ze względu na stan techniczny pałacu nie można zwlekać z jego odnową zwłaszcza, że istnieje możliwość jej dofinansowania przez Państwo, a także Brukselę z pieniędzy przeznaczonych na ten cel. W przeciwnym razie jak pokazują przykłady z ryciny 4., rezydencja ta może zostać bez pałacu.

Założenie rezydencjonalne w Gałowie między innymi poprzez swoje położenie (bezpośrednio przy granicy miasta) może stać się za sprawą odpowiednio przeprowadzonej rewaloryzacji, doskonałym zapleczem turystycznym i kulturalnym dla Wrocławia. Należy przy tym podkreślić, że założenie graniczy również z Parkiem Krajobrazowym *Doliny Bystrzycy* co dodatkowo zwiększyłoby atrakcyjność rezydencji w zakresie rekreacji i turystyki.

⁹¹ Strefą ochrony konserwatorskiej objęto również pobliski zabytkowy kościół wiejski wraz z niewielkim przykościelnym cmentarzem.

REZYDENCJA

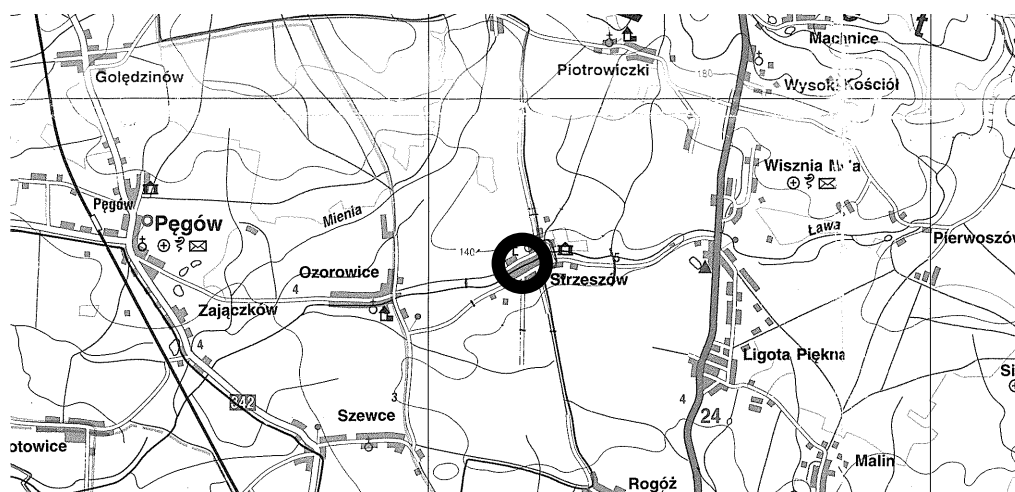
przeznaczona do remontu

*„Kolejno się ludzie zmieniają [...],
aby przez bieg pokoleń [...]
jasną pochodnię życia
podawać coraz dalej”*

2. Założenie pałacowo-parkowe w Strzeszowie.

VIDE: T. II, fot. 28 - 56

Wrocław

2.1. POŁOŻENIE OBIEKTU I OGÓLNA JEGO CHARAKTERYSTYKA⁹².

Zespół pałacowo-parkowy usytuowany jest we wsi Strzeszów (gm. Wisznia Mała) ok. 19 km na północ od Wrocławia, na północno-wschodnim skraju wsi.

Założenie to graniczy od zachodu z zabudową wsi, od północy i wschodu z polami uprawnymi, a od południa z łąkami i rzeką Ławą biegnącą wzdłuż głównej drogi wiejskiej. Całe założenie obejmuje teren o powierzchni ok. 20 ha.

⁹² W opracowaniu poz. 2.1., poz. 2.2., poz. 2.3. wykorzystano Ewidencję założenia pałacowo-parkową w Strzeszowie (Przyłęcki M., Przyłęcka D., Niedźwiecka K., SARP, Wrocław 1977, maszynopis) oraz Studium historyczno-architektoniczne zespołu pałacowego w Strzeszowie (Rybka-Ceglecka I., PKZ, Wrocław 1988, maszynopis) oraz własne badania.

Po II wojnie światowej teren ten został podzielony i przekazany różnym użytkownikom.

W skład założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie wchodzi:

a) dwuskrzydłowy pałac.

Pałac usytuowany jest w południowo-zachodniej części założenia w obrębie parku krajobrazowego. Wejście do pałacu jak i sam wjazd na teren założenia krajobrazowego znajduje się od zachodu, czyli od strony dziedzińca folwarcznego. Prawdopodobnie zabytkowa lipa przed elewacją frontową jest jedynym zachowanym drzewem podkreślającym niegdyś wjazd na teren założenia. Pałac jak i sam park oddzielony został od części folwarcznej niewysokim murem.

b) dziedziniec folwarczny wraz z zabudową gospodarczą.

Ma kształt nieregularnego czworoboku i rozciąga się w kierunku północ – południe. Dziedziniec łączy się w północno-zachodnim narożniku z mniejszym regularnym dziedzińcem.

Po zachodniej stronie dziedzińców znajdują się pola uprawne, natomiast od wschodniej granicy większego dziedzińca rozciąga się krajobrazowe założenie wraz z pałacem. Część folwarczna oddzielona jest od reszty założenia niskim murem oraz młodymi nasadzeniami.

Główny wjazd na teren założenia stanowi droga biegnąca prostopadle do głównej drogi wiejskiej (Strzeszów – Wisznia Mała). Droga ta prowadzi prosto ku bramie wjazdowej na dziedziniec gospodarczy. Natomiast przed dziedzińcem po wschodniej stronie drogi dojazdowej znajduje się brama wjazdowa na teren założenia krajobrazowego wraz z pałacem.

Przy głównym wjeździe na dziedziniec gospodarczy, po zachodniej stronie drogi dojazdowej, znajduje się dom ogrodnika. Zachowały się również niektóre zabudowania gospodarcze.

c) krajobrazowy park.

Park otacza pałac od północnego-wschodu, wschodu i południa. Rozciąga się w kierunku wschód – zachód, wzdłuż głównej drogi wiejskiej, od której oddziela go rzeka Ława płynąca przez łąki graniczące z parkiem od południa. Od południowego-zachodu ogranicza park rów wodny obsadzony drzewami, od strony północnej lokalna droga w tym stara zachowana aleja graniczna na osi pałacu.

Park składa się z trzech zasadniczych części, które w przeszłości pełniły różne funkcje:

- część przypałacowa parku to najstarsza część założenia. Jest ona najbardziej zróżnicowana. Składa się na nią staw o nieregularnym zarysie (pozostałość po dawnej fosie), otaczający pałac od południa, wschodu i północno-wschodu. Staw obsadzony jest głównie wierzbami, grabami oraz pojedynczymi świerkami. Nabrzeże porasta również zieleń samosiewna. W pobliżu stawu od jego południowo-wschodniej strony znajduje się niewielki wzgórek. Obecnie jest on całkowicie zarośnięty i przysłonięty gęstym samosiewem.

Od wschodniej strony stawu, na osi pałacu, rozciąga się rozległa polana widokowa. Otacza ją od północno-wschodu i południa masyw drzew, a od wschodu sadzone grupami lipy, graby oraz dęby. Wśród drzew otaczających polanę wyróżnić należy pomnikowe okazy drzew jak np. dąb szypułkowy po południowej stronie polany, a także grab pospolity na skraju masywu po północnej stronie polany. Na wschodnim skraju tej polany zachowały się fragmenty dawnej bramy usytuowanej na osi pałacu. Przedłużeniem tej osi, na wschód od bramy jest stara zachowana aleja będąca północną granicą założenia. Na polanie tej znajdują się również takie elementy jak wysokie słupy latarni ulicznych usytuowane w pobliżu większego stawu, po jego wschodniej stronie, zamontowane po II wojnie światowej.

Od północy polana ta łączy się z mniejszą polaną ukształtowaną w formie zatoczki. Obie polany rozdziela gęsty masyw drzew. Polana ta była dawniej bardziej wydłużona ku wschodowi. Gęsty samosiew porasta obecnie większą część tej polany.

Zupełnie inny charakter ma północna strona tej części założenia. Dawny niewielki zagajnik porasta w całości gęsty drzewostan składający się m. in. z dębów, buków, kasztanowców, lip, grabów oraz świerków sadzonych w grupach. Znajduje się tutaj źródło, prawdopodobnie w miejscu nieistniejącej już dawnej kaskady, wykorzystywane obecnie jako studnia. Na dość rozbudowany układ wodny w tej części parku, składa się nieduży staw z wysepką oraz kanały otaczające staw uchodzące do większego przypałacowego stawu.

W północno-wschodniej części dawnego zagajnika zachowało się kilka egzemplarzy starych buków, które wytyczały nieistniejącą już aleję parkową, prowadzącą do drogi zamykającej tę część założenia od północno-wschodu. Obecnie zagajnik jest trudno dostępny z racji gęstej zieleni samosiewnej.

- środkowa część założenia, na wschód od części przypałacowej, powstała w wyniku włączenia jej w obręb założenia po 1887 r. Teren ten podzielony był dawniej poprzez komunikację na różne w kształtach kompartymenty, obsadzone w całości drzewami lub wypełniane częściowo polanami. Obszary te obsadzano dość jednolicie o czym świadczy zachowany starodrzew. Dawny północny kompartyment obsadzony był w jego zachodniej części dębami i nielicznymi świerkami, które w większości porastają jego wschodnią część. W centralnym kompartymencie dominują dęby i topole. Na północnym-wschodzie tej części założenia rosną modrzewie, dęby, topole i graby. Prawdopodobnie drzewa te stanowiły obrzeża dawnego kompartymentu, w centrum którego zachowała się grupa sosen. Z dawnego rzędowego nasadzenia alei biegnącej na osi pałacu, zachował się niepełny rząd topól włoskich oraz modrzewi.

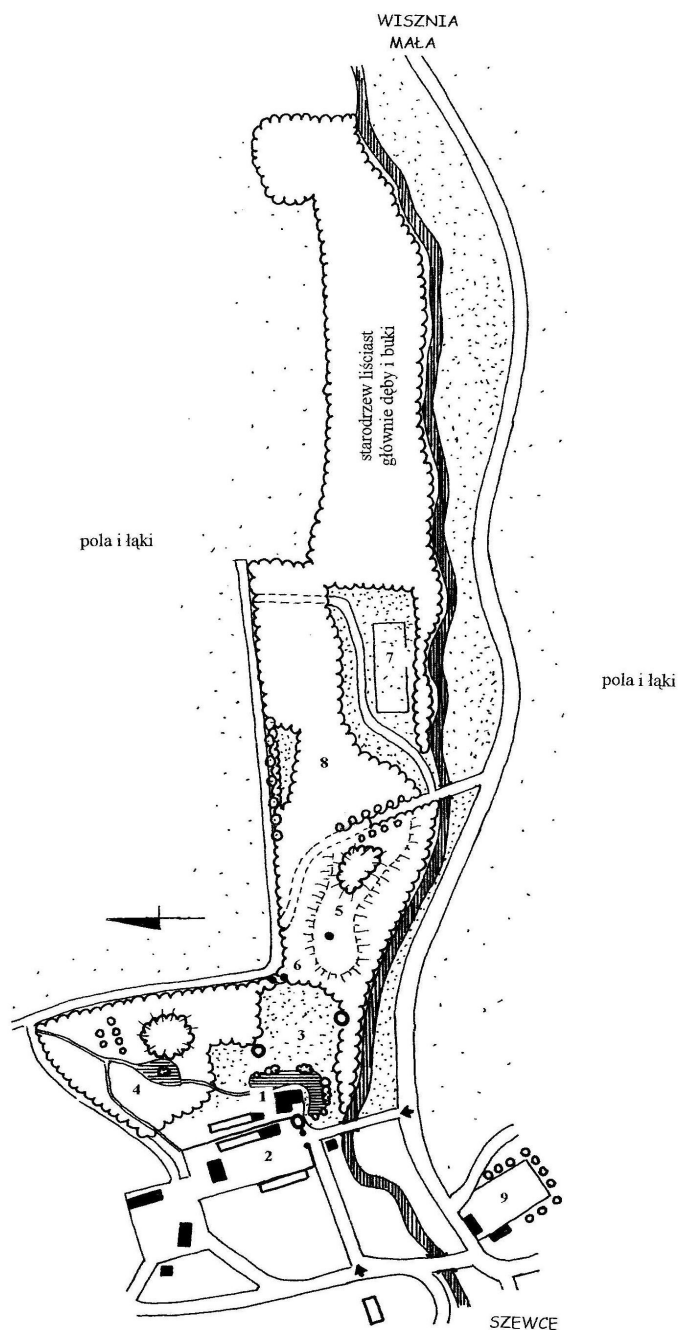
We wschodniej części znajduje się wzniesienie obsadzone dębami, jesionami oraz świerkami. Te ostatnie tworzą w masywie zwarte grupy. Wzniesienie to jak i nasadzenia drzew łączyły przestrzennie i formalnie tę część założenia z częścią przypałacową parku.

Na wzniesieniu odnaleźć można porozrzucone głazy, które prawdopodobnie są pozostałością po symbolicznym grobie syna ostatniego właściciela majątku, zmarłego tragicznie w 1942 r.

- naturalny zagajnik zamyka założenie od wschodu. Przyłączony został w obręb założenia w czasie kształtowania się parku krajobrazowego, czyli pod koniec XIX w.. Zagajnik ten ma wydłużony kształt i rozciąga się w kierunku wschód – zachód. Od zachodu, północy i wschodu ograniczony jest kanałami. Natomiast południową granicę zagajnika wytycza rzeka. Zagajnik tworzą głównie drzewa liściaste takie jak dęby i buki.

Wspomnieć należy o jeszcze jednym dziedzińcu gospodarczym, który zlokalizowany jest poza założeniem, po drugiej stronie głównej drogi wiejskiej, w

pobliżu wylotu drogi prowadzącej na teren założenia. Zachowały się tu dwa budynki gospodarcze oraz grupa dębów przy wjeździe na dziedziniec.

Ryc. 10. Plan założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie – stan z 2004 r.: 1 –pałac, 2 –dziedziniec folwarczny, 3 –przypałacowa polana, 4 –dawny przypałacowy zagajnik, 5 –sztuczne wzniesienie z symbolicznym grobem z 1942 r., 6 –filary bramy parkowej, 7 –teren zakładu wodociagowego, 8 –część z nieistniejącymi kompartymentami, 9 –drugi folwark (rys. aut.).

2.2. RYS HISTORYCZNY OBIEKTU.

Pierwsza wzmianka o wsi Strzeszów (niem. Striese) pochodzi z 1204 r., kiedy to należała ona do dóbr książąt wrocławskich. W 1322 r. wieś przejął od księcia Henryka VI jego zięć Konrad Namysłowski. W 1559 r. Strzeszów oddany zostaje przez księcia oleśnickiego patrycjuszowi wrocławskiemu Nicolausowi II von Rehdiger⁹³, który w 1585 r. podniósł rangę swojego majątku poprzez utworzenie z niego majoratu (ze wsi Strzeszów i sąsiadującej z nią wsi Szewce)⁹⁴. Po śmierci Nicolausa II w 1587 r., spadkobiercą majątku został potomek jego zmarłego, najstarszego syna Jacoba. Z racji, iż był on wówczas nieletni, majątkiem zarządzała wdowa po Nicolausie II -Rosina Herbot⁹⁵, a po niej, na początku XVII w., drugi w kolejności jej syn Nicolaus III. Po jego śmierci dobra strzeszowskie odziedziczyli jego synowie Friedrich Ernest i Wilhelm.

W około 1693 r. Strzeszów należał do Moritza Wilhelma von Rehdiger, a w 1720 r., do jego potomka Christiana Ludwiga. Następnym właścicielem został jego syn –Moritz Wilhelm, który zarządzał majątkiem w latach 40-tych XVIII w. i około 1752 r.. Po śmierci Moritza Wilhelma dobra strzeszowskie przejął w około 1774 r., potomek Jacoba -najstarszego syna Nicolausa II, Johann Erdmann. Następnie w 1804 r. jego syn Carl Nicolaus.

Pod koniec XIX w. majątkiem zarządzał ostatni z Rehdigerów w linii męskiej Albrecht von Rehdiger. Po jego śmierci w 1904 r. dobra przejął jego szwagier Karol von Witzendorf⁹⁶, pochodzący z księstwa Oldenburga w północno-zachodnich Niemczech. Kolejnym właścicielem był jego syn Hans von Witzendorf, który w 1919 r. dołączył do swego nazwiska nazwisko rodowe matki i przejął jej herb. Zarządzał on majątkiem do 1941 r., a do 1945 r. jego syn Hans Gotthard⁹⁷.

Pałac w Strzeszowie podczas oblężenia Wrocławia, wykorzystano jako szpital wojskowy dla Armii Czerwonej. Przechowywano tu również jeńców

⁹³ Nicolaus II przejął Strzeszów w zastaw. Kupił wieś parę lat później w 1567 r..

⁹⁴ Od 1573 r. Nicolaus II von Rehdiger piastował urząd starosty generalnego księstwa wrocławskiego jako kolejny z rodu, bowiem w latach 1551 – 1635, niemal bez przerwy urząd ten sprawowali Rehdigerowie.

⁹⁵ Córka cesarskiego radcy z Augsburga.

⁹⁶ Był on mężem starszej siostry Albrechta, Elisy.

⁹⁷ W 1945 r. po tragicznej śmierci rodziców Hans Gotthard wraz z rodziną opuścił Strzeszów i Śląsk.

wojennych. Po 1947 r. pałac przekazano administracji polskiej. W 1949 r. założenie przejęło Państwowe Gospodarstwo Rolne. Od tego momentu następuje dewastacja założenia oraz podział terenu na różnych użytkowników. Obecnie pałac jak i część przypałacowa stanowią teren prywatny.

2.3. ETAP I.

2.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Strzeszów.

Zasadniczy rozwój założenia nastąpił w XIX w., w okresie kształtowania się parku krajobrazowego. Jednak wcześniejsze zmiany w układzie kompozycyjno-przestrzennym założenia, miały istotne znaczenie w kształtowaniu kompozycji i przestrzeni powstającego tu później parku.

Rzeczywisty rozwój założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie charakteryzują trzy podstawowe fazy:

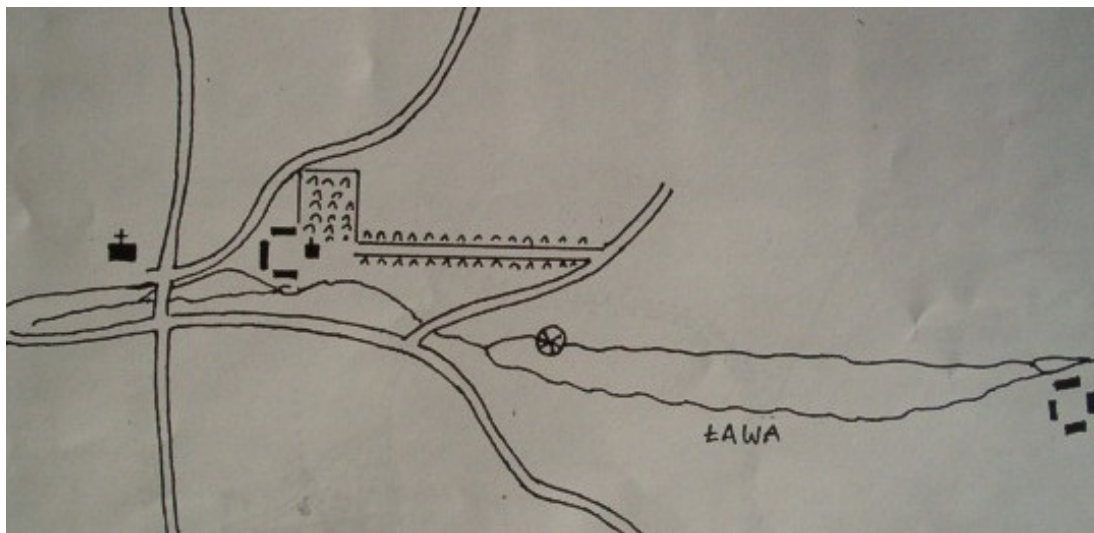
- układ z drugiej poł. XVIII w..
- układ z pierwszej i początku drugiej poł. XIX w..
- układ z końca XIX w..

Układ z drugiej połowy XVIII w..

Jak pozwalają stwierdzić zachowane materiały ikonograficzne założenie w Strzeszowie w drugiej poł. XVIII w. obejmowało pałac otoczony fosą o regularnym przebiegu w formie prostokąta, ogród ozdobny o zarysie zbliżonym do kwadratu po północno-wschodniej stronie pałacu oraz czworoboczny dziedziniec folwarczny otoczony od północy, zachodu i południa zabudową gospodarczą. Dziedziniec ten usytuowany był na osi pałacu i otwierał się na niego od strony wschodniej. Na południe od fosy znajdował się staw, prawdopodobnie gospodarczy.

Do pałacu prowadził drewniany most flankowany prawdopodobnie przez dwie okazałe lipy. Natomiast na teren założenia prowadziła droga mająca swój wylot na wysokości kościoła wiejskiego, po zachodniej stronie założenia.

Od południowo-wschodniego narożnika ogrodu prowadziła na wschód prosta aleja, która łączyła się z lokalną drogą. Aleja ta zlokalizowana była poza

Ryc. 11. Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Strzeszowie z 1753 r. (aut. I. Rybka – Ceglecka na podstawie rysunku F. Wrednego ze zbiorów Działu Kartograficznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).

założeniem, na osi pałacu i czworobocznego dziedzińca. Na przedłużeniu tej osi poza założeniem, od jego zachodniej strony, usytuowany był wspomniany już kościół wiejski. Również poza założeniem, od jego wschodniej strony, znajdował się młyn, który wraz z otaczającym go terenem włączono później w obręb założenia.

Założenie powiązane było w tym okresie z układem urbanistycznym wsi właśnie poprzez oś założenia, której elementem był m. in. kościół wiejski.

Układ z pierwszej i początku drugiej połowy XIX w..

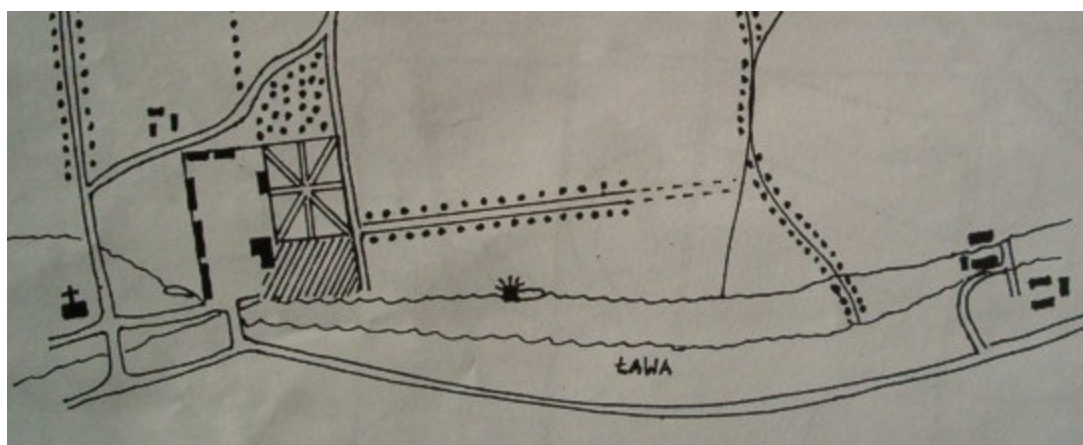
W okresie tym powiększono znacznie dziedziniec folwarczny na północ od pałacu wznosząc równocześnie nową zabudowę folwarczną o konstrukcji ryglowej. Zmienił się również główny dojazd na teren założenia. Biegł on od strony głównej drogi wiejskiej, czyli od południa. Nie usytuowano go jednak na osi dziedzińca. Przesunięty był bardziej na zachód, zapewne z racji istniejącej

jeszcze fosy. Mimo, iż powiększono dziedziniec gospodarczy, oś założenia nie uległa zmianie. Nadal tworzył ją pałac, wspomniana wcześniej aleja obsadzona szpalerem drzew oraz kościół wiejski znajdujący się poza założeniem.

Od południowej strony kwaterowego ogrodu ozdobnego założono ogród użytkowy, od północy prawdopodobnie dworski sad.

W drugiej poł. XIX w., przed 1887 r., nastąpiły dalsze zmiany w obrębie założenia. Do ogrodu ozdobnego dołączono dawny ogród uprawny. Zachowując układ kwaterowy ogrodu, poprowadzono drogi o przebiegu mniej regularnym. Dokonano wielu nasadzeń m. in. dęby, kasztanowce, jesiony, graby, buki, wierzby, lipy, topole, platany. Sadzono je głównie w grupach złożonych z różnych gatunków. W tym czasie powstały ogrody uprawne po zachodniej stronie dziedzińca folwarcznego.

Wraz z przekształcaniem ogrodu rozbudowano również system wodny, który składał się z kanałów, stawu i fosy. Zachodnią część fosy zasypano, likwidując tym samym drewniany most. Na tym terenie powstaje wówczas dom administratora majątku.

Ryc. 12. Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Strzeszowie z 1825 r. (aut. I. Rybka – Ceglecka na podstawie mapy z 1825 r. ze zbiorów Działu Kartograficznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).

Uzupełniono dziedziniec nową zabudową folwarczną. W ok. pierwszej ćwierci XIX w., przy północno-zachodnim narożniku dziedzińca zarysował się drugi niewielki dziedziniec otoczony wolnostojącą zabudową. Natomiast w latach 70-tych XIX w. powstaje poza założeniem, po drugiej stronie głównej drogi

wiejskiej, następny niewielki dziedziniec z zabudową gospodarczą. W ten sposób założenie staje się kontynuacją układu urbanistycznego wsi.

Układ z końca XIX w..

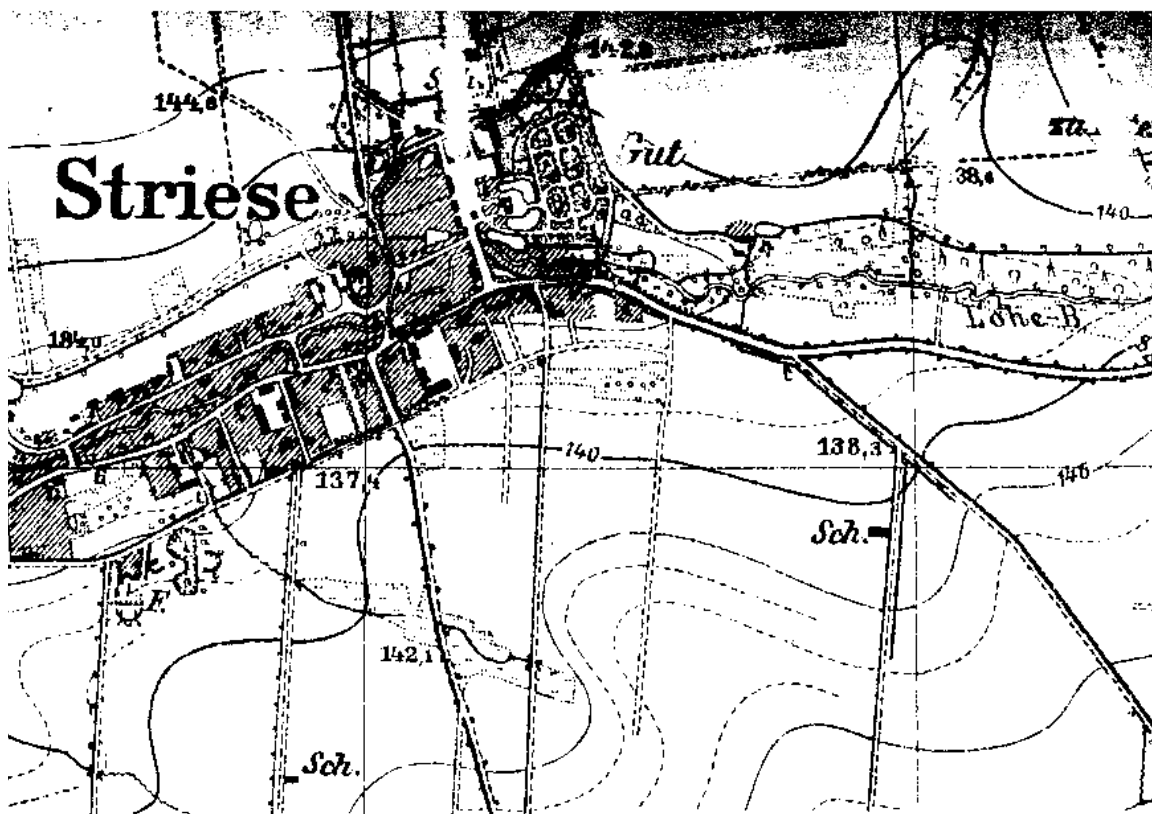
W tym okresie zaszły zasadnicze zmiany, które przekształciły założenie w Strzeszowie w park krajobrazowy. Przede wszystkim od strony wschodniej pałacu utworzono dwie polany rozdzielone niewielkim masywem drzew, likwidując równocześnie stary układ dróg nawiązujący do form kwaterowego ogrodu. Dosadzono wiele drzew zwłaszcza w północno-wschodniej części założenia w miejscu dawnego dworskiego sadu. Poprzez zwarty masyw drzew części tej nadano charakter zagajnika, sadząc tu głównie dęby, kasztanowce, buki, brzozy, graby i świerki. Te ostatnie sadzono w grupach. Bukami obsadzono dwustronnie aleję, która łączyła się z drogą zamykającą tę część założenia od wschodu. Północne i wschodnie obrzeże przypałacowej części parku tworzyły masywy złożone głównie z grabów, dębów, jesionów, klonów i brzoź. Po południowej stronie polan, przed pałacem, dosadzono rzędowo graby. Należy zaznaczyć, że założenie nie było ogrodzone. Brama usytuowana na wschodniej granicy parku, na osi założenia pełniła prawdopodobnie funkcję symboliczną, akcentując wejście na teren założenia. Ogrodzenie kształtowano z krzewów głównie lilaków.

W znacznym stopniu zmieniono układ wodny. Zasypano północną część fosy. Pozostawiono natomiast jej wschodnią i południową część, nadając jej jednak bardziej nieregularny zarys, brzeg natomiast obsadzono drzewami. Zasypano również staw po południowej stronie fosy. Wypływający z niego ciek wodny poprowadzono bardziej nieregularnie. Obsadzono go dodatkowo dwustronnie drzewami, wyznaczając tym samym południową granicę założenia. Dodatkowy kanał poprowadzono we wschodniej części założenia w miejscu zlikwidowanego odcinka drogi.

W północnej części parku układ wodny przybrał bardziej meandryczne i nieregularne kształty. Podstawą tego układu był niewielki staw z wysepką, na której posadzono buki. W pobliżu stawu, prawdopodobnie w miejscu obecnej studni, utworzono z kamieni oraz głazów kaskadę wodną.

Należy zaznaczyć, że w okresie tym wytyczono na nowo wjazd na teren założenia. Ukształtowano go tym razem na osi głównego dziedzińca folwarcznego, na teren którego wprowadzała nowa, murowana brama. Nie daleko bramy poza dziedzińcem, po jego północno-zachodniej stronie wzniesiono nowy dom ogrodnika. Część pałacowa oddzielona została od dziedzińca folwarcznego niewysokim murem.

Najważniejszą zmianą, jaka się dokonała w tym okresie jest przyłączenie w obręb założenia terenu graniczącego z istniejącym już parkiem od wschodu. Teren ten niegdyś częściowo użytkowy i częściowo zadrzewiony, ograniczony był od północy starą aleją, a od południa meandrycznie ukształtowanym kanałem obsadzonym drzewami. Wschodnią część nowo włączanego terenu zamykał kanał biegnący z północy w kierunku rzeki oraz sąsiadujący z nim kompleks leśny.

Ryc. 13. Plan założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie z 1887 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Nową część połączono ze starą częścią założenia między innymi poprzez nieregularnie ukształtowane wzniesienie usytuowane na pograniczu tych części. Wzniesienie to obsadzono dębami, jesionami, grabami, sosnami i grupowo

świerkami. W 1942 r. utworzono tu symboliczny grób jednego z synów właściciela majątku, który zginął tragicznie podczas ćwiczeń lotniczych. Grób uformowano z kamieni i głazów.

Starą i nową część połączono również przez system dróg i układ wodny. Swobodnie prowadzone drogi parkowe podzieliły nowy teren na różne w kształtach kompartymenty, które w całości w dość jednolity sposób obsadzano drzewami np. samymi dębami, świerkami lub topolami. Niektóre kompartymenty wypełniano polanami o regularnych i nieregularnych zarysach. Jedna z tych polan miała charakter typowo użytkowy, służyła bowiem do kopcowania jarzyn.

Na nowym obszarze znajdował się stary młyn o konstrukcji ryglowej, który pozostawiono w parku dla celów użytkowych, zniszczony został w 1945 r.. Starą graniczną aleję obsadzono jednostronnie. Od zachodu posadzono dęby, dalej na wschód sadzono rzędowo topole włoskie i modrzewie.

Całość założenia ograniczał od wschodu kompleks leśny rozciągający się wzdłuż rzeki stanowiącej jego południową granicę. Kompleks ten również włączono w obręb założenia jako naturalny zagajnik o zadrzewieniu głównie liściastym.

Z racji, iż całe założenie rozciąga się wzdłuż głównej drogi wiejskiej to stanowi wraz z drugim niewielkim folwarkiem usytuowanym poza założeniem, kontynuację i rozwinięcie ulicowego układu urbanistycznego wsi Strzeszów. Tak jak już wcześniej wspomniano, układ kompozycyjno-przestrzenny powiązany został z układem urbanistycznym wsi również poprzez oś założenia, na przedłużeniu której zlokalizowany był kościół wiejski.

2.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.

Pałac w Strzeszowie wielokrotnie przebudowywano i rozbudowywano. W 60-tych latach XVI w., czyli kilka lat po przejęciu majątku przez Nicolausa II von Rehdiger w 1559 r.⁹⁸, powstaje na planie prostokąta pierwsza renesansowa rezydencja Rehdigerów o konstrukcji ryglowej⁹⁹. Miała ona układ dwutraktowy przerwany szeroką przelotową sienią [50]¹⁰⁰. Rezydencja zostaje rozbudowana w

⁹⁸ Jak podano w poz. 2.2., Nicolaus II von Rehdiger przejął dobra strzeszowskie jako zastaw od księcia oleśnickiego. Kupił je natomiast w 1567 r..

⁹⁹ Według informacji zawartych w pracy H. Siebera, na miejscu obecnego pałacu istniał prawdopodobnie książęcy dom myśliwski: Sieber H., *Schlösser in Schlesien*, Frankfurt a. M. 1971.

¹⁰⁰ Zachowały się fragmenty dworu z tego okresu we wschodnim skrzydle pałacu (mury piwnic i przyziemia oraz belki stropowe).

około 1640 r. przez Nicolausa III von Rehdiger. Rozbudowano wówczas stary dwór ku północy i dobudowano prawdopodobnie jednotraktowe północne skrzydło (prostopadłe do skrzydła wschodniego). Elewacje wschodniego skrzydła otrzymały natomiast nowy wystrój w stylu wczesnego śląskiego baroku [50]. Charakteryzowały się poziomym podziałem płaszczyzn i regularnym rozmieszczeniem osi okiennych.

Ryc. 14. Założenie pałacowo-parkowe w Strzeszowie z 1801 r.. Widok od południowego zachodu (aut. G. Endler, miedzioryt pochodzi z *Breslauerische Erzähler*).

Nowe skrzydło pałacu uległo zniszczeniu w 1760 r. w wyniku trzeciej wojny śląskiej. Parę lat później zostaje jednak odbudowane i poszerzone ku północy tworząc dwukondygnacyjne skrzydło kryte dwuspadowym dachem. Jego południową elewację (frontową) rozczłonkowano niskim cokółem, listwowym gzymsem i gzymsem wieńczącym. Zaokrąglone narożniki i oś z portalem ujęto w boniowane lizeny. Oś tą podkreślono dodatkowo lukarną. Dekorację elewacji tworzyły również płyciny usytuowane w osiach okiennych. W tym samym czasie we wschodnim skrzydle, przegrodzono piwnicę usytuowaną pod sienią w wyniku tego powstał układ dwutraktowy. Jedną z piwnic przesklepiono wielopolowym sklepieniem wspartym na słupie¹⁰¹. Gospodarcze pomieszczenia w przyziemiu sklepieno natomiast kolebą z lunetami. Na miejscu dawnej sieni pierwszego

¹⁰¹ Takie piwniczne sklepienie powszechnie stosowano w śląskiej architekturze w XVIII w. [50].

piętra, zaprojektowano reprezentacyjną salę. Natomiast w pomieszczeniu po północnej jej stronie usytuowano kominek. Nową salę jak i inne wnętrza tego skrzydła przykryto sufitem z fasetą ozdabiając go dekoracją sztukatorską. Po wschodniej stronie północnego skrzydła, na piętrze, powstało pomieszczenie, którego wielkość zbliżona była do wielkości sali reprezentacyjnej.

W latach 1800 – 1810 dokonano zmian w wystroju wnętrz. Między innymi zaprojektowano w jednym z pomieszczeń przyziemia, drewnianą boazerię niszy okiennej, a w głównym hallu na piętrze kominek ozdobiony motywem niszy i girlandy z liści laurowych.

Ostatnia znacząca przebudowa pałacu w stylu neobarokowym, nastąpiła około 1900 – 1902 r., świadczy o tym między innymi data umieszczona nad wejściem w zachodniej elewacji skrzydła północnego. Właścicielem pałacu był wówczas Albrecht von Rehdiger. Przede wszystkim pałac otrzymał nowy łamany dach i wieżę na planie koła, dostawioną do północnej części frontowej elewacji skrzydła wschodniego. Dokonano również ujednoczenia elewacji i przebudowy wnętrz (głównie skrzydła północnego), w trakcie której powstał nowy układ komunikacji pionowej [50]. Zlikwidowano w tym czasie oba portale w fasadach frontowych kształtując główne wejście w nowo powstałej wieży. W elewacjach tych wydzielono osie środkowe i podkreślono je boniowanymi lizenami, balkonem (skrzydło północne), oknem o łuku koszowym (skrzydło wschodnie) i podwieszonym odcinkiem gzymsu wieńczącego. Obie osie zwieńczono dekoracyjnymi facjatami. W elewacji zachodniej skrzydła północnego zaprojektowano płytki ryzalit, w którym umieszczono wejście ukształtowane podobnie jak portal główny.

2.4. ETAP II.

2.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Układ kompozycyjny parku składał się z części różniących się pod względem charakteru. Najbardziej zróżnicowana była część przypałacowa parku,

najstarsza w założeniu. Przestrzennie podzielona była na trzy części. Polana główna na osi pałacu, dalej na północ ukształtowana była druga polana w formie zatoki, północny teren części przypałacowej wypełniał zagajnik. Część ta miała charakter zamknięty

Na kompozycję tej części parku składał się również rozbudowany układ wodny złożony z przypałacowego stawu przy zachodniej granicy głównej polany parkowej, z niewielkiego stawu z wyspą na obszarze zagajnika oraz z meandrycznie wijących się kanałów łączących oba stawy. Kanał wodny wyznaczał południową granicę tej części założenia, obsadzony był dwustronnie drzewami. Większy masyw drzew stanowił zagajnik ukształtowany na miejscu dawnego dworskiego sadu. Wyróżniały się tu przede wszystkim grupowo sadzone świerki jak i rzędowe nasadzenia buków wzdłuż alei parkowej. Zgodnie z duchem romantycznych parków również wysepkę na stawie obsadzono drzewami. Na polanach natomiast dominowały nasadzenia grupowe złożone z różnych gatunków drzew oraz drzewa sadzone pojedynczo.

Inna była środkowa część założenia. Na jej kompozycję składały się przede wszystkim różne w kształtach kompartymenty wypełnione w całości lub częściowo masywami. Nasadzenia były tutaj dość jednolite, sadzono w masywach np. same buki, jesiony lub modrzewie. Szata roślinna tej części jak i całego założenia oparta była głównie na gatunkach rodzimych. Uzupełniano ją jednak i urozmaicano zwłaszcza gatunkami zimozielonymi.

Kompartymenty, które nie były całkowicie zadrzewione wypełnione były polanami. Polany te przybierały różne kształty, swobodne jak i regularne o zarysach prostokąta. Te ostatnie niejako zakłócały kompozycję układu opartego na formach naturalnych i swobodnych. Jak już wspomniano ta część założenia pełniła częściowo funkcję użytkową, dlatego kształt regularnych polan podporządkowany był celom użytkowemu. Znajdujący się tutaj młyn również był użytkowany.

Jak już wspomniano część przypałacowa miała charakter zamknięty. Od pozostałej części założenia rozdzielał ją większy masyw złożony z różnych gatunków drzew, wśród których wyróżniały się, tak jak w przypałacowym zagajniku, grupy świerków. Jednakże teren ten wraz z masywem, ze wzniesieniem i symbolicznym grobem z głazów i kamieni łączył formalnie część przypałacową z resztą założenia. Zespół pałacowo-parkowy zamykał od

wschodu naturalny zagajnik o zadrzewieniu liściastym. Był to największy masyw na terenie założenia.

Całe założenie cechowało płaskie ukształtowanie terenu, tak więc dla jego urozmaicenia tworzono sztucznie usypane wzniesienia takie jak wzgórek po północnej stronie przypałacowego stawu (pełnił rolę widokową) oraz rozległe, swobodnie ukształtowane wzniesienie porośnięte większym masywem drzew (współtworzył romantyczny nastrój tej części założenia).

Formy architektoniczno-rzeźbiarskie raczej nie występowały na terenie parku. Wyjątek stanowi pałac, dom administratora przy granicy z dziedzińcem folwarcznym, kaskada wodna z głazów i kamieni, wolnostojąca brama parkowa zamykająca główną polanę od wschodu, symboliczny grób z kamieni oraz młyn w środkowej części założenia. Wspomniana brama miała charakter symboliczny (założenie nie było ogrodzone), podkreślała bowiem wejście na teren parku i przede wszystkim główną oś założenia.

Wszystkie trzy części założenia (przypałacowa, środkowa z kompartymentami, naturalny zagajnik) łączyła swobodnie poprowadzona komunikacja jak i meandrycznie ukształtowany system wodny. Starano się oprócz pewnych wyjątków (regularne polany) kształtować park w sposób swobodny właśnie poprzez komunikację, układ wodny oraz nasadzenia formowane w przeważającej części w masywy, które miały podkreślać naturalny charakter parku. Pewnym zakłóceniem w swobodnym układzie, oprócz wspomnianych polan, była aleja parkowa na osi założenia. Jednakże stanowiąc granicę założenia nie zaburzyła zasadniczo swobodnie ukształtowanej kompozycji parku krajobrazowego.

Dziedziniec folwarczy przez otaczający go mur i osobny wjazd na jego teren został wyodrębniony od reszty założenia. Nie był również kompozycyjnie powiązany z pałacem oraz parkiem.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Część przypałacowa parku była częścią najważniejszą w całym założeniu. Była ona bowiem najbardziej urozmaicona pod względem kompozycji i zastosowanych tutaj form. Na hierarchizację składała się wielkość polan jak i ich położenie, wielkość stawów oraz nasadzenia drzew. Najważniejsze elementy w

tej części parku usytuowane były na osi założenia tj. pałac, staw, główna polana parkowa oraz wolnostojąca brama parkowa.

Część tą cechował czytelny system powiązań widokowych z różnicowanych pod względem otwarć i zasięgów. Najważniejsze było powiązanie widokowe między polanami a pałacem. Obie polany otwierały się na wyeksponowany pałac, który w relacjach widokowych pełnił rolę dominanty. Prawdopodobnie najbardziej zróżnicowany pod względem otwarć i zasięgów był widok ze wzgórzka widokowego. Widok ten otwierał się na pałac ze stawem, na główną polanę parkową oraz widoczny w dali fragment masywu zagajnika. Rozbudowany system wodny w tej części założenia, pozwala przypuszczać, iż znajdowały się tu mostki wykorzystywane również do celów widokowych. Niektóre widoki wyróżniane były poprzez zastosowanie akcentów roślinnych, grup drzew sadzonych na obrzeżach masywu np. grupa drzew iglastych lub elementów arch.-rzeźb..

Ważniejsze aleje parkowe podkreślano szpalerem drzew, przykładem jest aleja bukowa prowadząca od wschodu do niewielkiego stawu z wyspą i do kaskady wodnej oraz aleja na osi założenia obsadzona jednostronnie.

Na hierarchizację wschodniej części założenia wpływała przede wszystkim wielkość polan, a także funkcja, jaką pełniły, część z nich bowiem wykorzystywano w celach użytkowych (kopcowanie jarzyn). Swobodny układ dróg parkowych prowadzonych między wydzielonymi kompartymentami zadrzewionymi w całości lub tylko częściowo, powodował, iż z dróg tych możliwe były zróżnicowane widoki pod względem zasięgu i szerokości otwarć widokowych. Stary młyn usytuowany na największej polanie, prawdopodobnie skupiał na sobie widok rozciągający się z kilku miejsc w tej części założenia.

Rola akcentów roślinnych nie była tutaj tak ważna. Kompartymenty obsadzano dość jednolicie np. samymi dębami, jesionami, modrzewiami. Jedynie wschodni obszar obsadzono różnorodnie stosując wiele gatunków drzew liściastych, między którymi pojawiały się grupy świerków.

Różnorodność przestrzenna.

Założenie charakteryzowało się z różnicowanym układem przestrzennym. Występowały tutaj zróżnicowane formy roślinne takie jak solitery, grupy, szpalery, masywy większe i mniejsze, różnorodne lub jednolite pod względem

gatunkowym. Występowały również wnętrza różnej wielkości i o różnych kształtach (swobodne i regularne).

Powiązanie układu komunikacyjnego z formami przestrzennymi poprzez prowadzenie dróg parkowych na przemian wśród zadrzewień i polan, zwiększyło różnorodność widoków. Istotny udział miały widoki bardzo dalekie na krajobraz.

Różnorodność materiałowa.

Duża różnorodność materiałowa dotyczyła głównie form roślinnych (solitery, grupy, masywy, szpalery). Najbardziej zróżnicowana pod tym względem była część przypałacowa parku. Zastosowano tu kontrastowe zestawienia drzew o różnej barwie i pokroju. Bardziej jednolity charakter pod względem gatunkowym miała środkowa część założenia. Urozmaicona szata roślinna parku oparta była na gatunkach rodzimych. Liściaste masywy drzew uzupełniano gatunkami zimozielonymi sadzonymi przeważnie w grupach (przypałacowy zagajnik oraz masyw porastający rozległe wzniesienie). Występowały tutaj między innymi graby, dęby, wierzby, olsza czarna, kasztanowce, buki, jesiony, topole, płatany, jesiony, wiązy. Z gatunków iglastych rosły np. świerki, sosny, modrzewie.

Urozmaiceniem topografii terenu był z pewnością układ wodny, najbardziej urozmaicony w części przypałacowej (dwa stawy połączone meandrycznie biegnącymi kanałami). Rzeźba terenu była monotonna. Jedynym urozmaiceniem były dwa sztucznie usypane wzniesienia (wzgórek widokowy oraz rozległe wzniesienie na pograniczu z częścią przypałacową).

Różnorodność form architektoniczno-rzeźbiarskich była niewielka. Oprócz pałacu i domu administratora, na terenie parku znajdowała się kaskada wodna, wolnostojąca brama parkowa, symboliczny grób syna jednego z właścicieli oraz stary młyn.

Zastosowane tu formy topograficzne i roślinne, gatunki drzew, elementy arch.-rzeźb. (wodna kaskada i symboliczny grób) tworzyły charakter i nastrój poszczególnych fragmentów jak i naturalny charakter całego parku.

Powiązania zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Widokowo rola krajobrazu w kompozycji parku była istotna. Założenie nie sąsiadowało z żadnym kompleksem leśnym dlatego możliwe były bardzo dalekie widoki na otaczający krajobraz. Część przypałacowa miała charakter zamknięty więc otwarcia na krajobraz możliwe były prawdopodobnie jedynie z wylotu alei bukowej oraz z miejsca gdzie usytuowana była wolnostojąca brama parkowa. Być może częściowy widok na krajobraz otwierał się z wyższych pięter pałacu. Szerokie otwarcia na krajobraz występowały w części środkowej założenia, gdzie niektóre wnętrza częściowo otwarte były na przyległe od strony południowej, łąki i przepływającą przez nie rzekę Ławę. Również z wylotów dróg parkowych można było obserwować otoczenie parku.

Największe znaczenie pod względem otwarcia na krajobraz miały aleje graniczne (wschodnia granica części przypałacowej i północna granica części środkowej założenia). Z racji, iż były one obsadzone jednostronnie to wzdłuż całej ich długości rozciągał się szeroki widok na otaczający krajobraz oraz zarysowujące się w dali pasma Wzgórz Trzebnickich.

Założenie usytuowane w otoczeniu łąk i pól uprawnych (jedynie od zachodu sąsiadowało z zabudową wiejską) cechowała bardzo dobra ekspozycja w krajobrazie. Park jako jedyny większy kompleks zieleni na tym obszarze widoczny był z dalekich odległości.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Zastane lokalne warunki przyrodniczo-topograficzne stanowiły punkt wyjścia dla rozwiązań formalnych i kompozycyjnych parku. Szczególną rolę odgrywa tutaj rzeka, wzdłuż której ukształtowano założenie oraz adaptowany naturalny zagajnik zamykający założenie od wschodu.

Założenie powiązane zostało z otoczeniem poprzez aleje graniczne mające swoją kontynuację poza założeniem, drogi dojazdowe łączące się z drogami lokalnymi wsi oraz poprzez gęsty system cieków wodnych. Integrację z otoczeniem starano się uzyskać również poprzez rezygnację z ogrodzenia założenia murem, zastępując go formami roślinnymi i rowami wodnymi. Założenie zlokalizowane tak jak i cała wieś, wzdłuż głównej drogi wiejskiej, było niejako przestrzenną kontynuacją układu ulicowego wsi.

Zespół pałacowo-parkowy usytuowany na bezleśnej nizinie, stanowił wyraźnie wyeksponowany w krajobrazie kompleks zieleni.

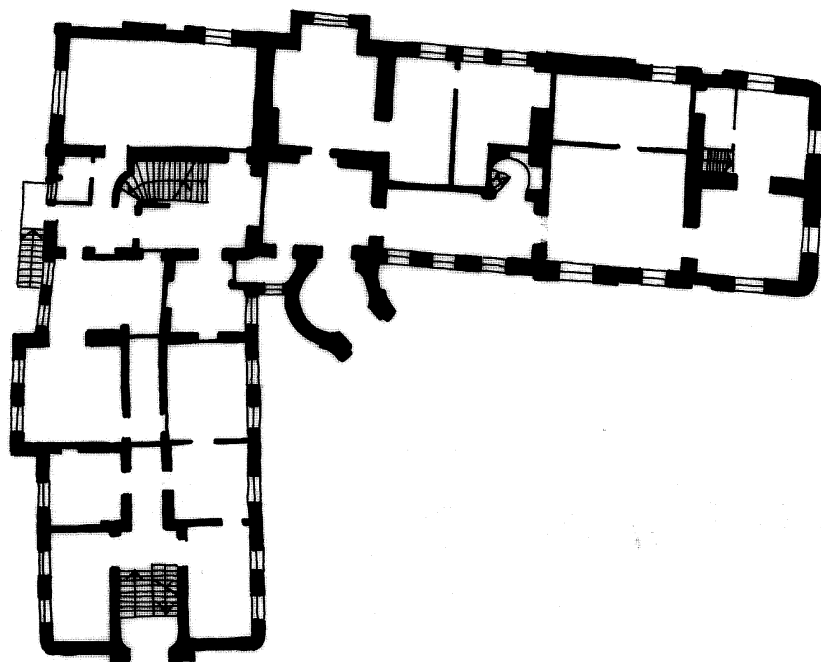
2.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową.

Wygląd pałacu i jego architektura w okresie poprzedzającym II wojnę światową, były wynikiem przebudowy z końca XIX w., przeprowadzonej jak już wcześniej wspomniano, przez ostatniego właściciela Szrzeszowa Albrechta von Rehdigera.

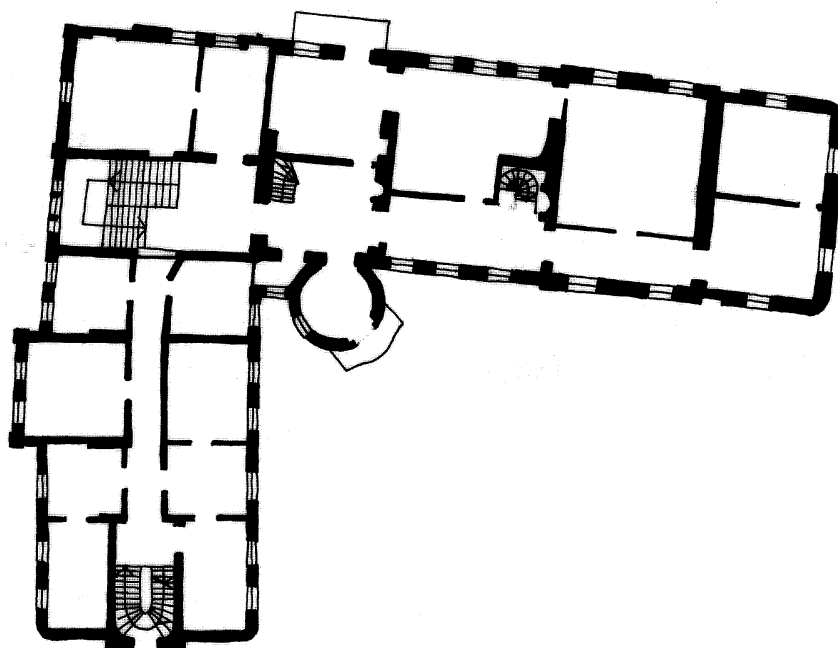
Pałac usytuowany na planie litery L składał się z dwóch dwukondygnacyjnych skrzydeł – wschodniego i północnego. Do frontu skrzydła wschodniego tuż przy skrzydle północnym dobudowano trójkondygnacyjną cylindryczną wieżę. Skrzydła pałacu nakryto dachem łamanym o pokryciu ceramicznym. Więźba dachowa skrzydła wschodniego była dwukondygnacyjna. Dolna jej część o konstrukcji krokwiowo-jętkowej, górna natomiast miała konstrukcję krokwiowo-stolcową. Konstrukcję tą zastosowano również w jednokondygnacyjnym dachu północnego skrzydła. Wieżę nakryto hełmem z ceramicznej dachówki.

Do pałacu prowadziły trzy wejścia: w wieży, w zachodniej i północnej elewacji skrzydła wschodniego. Wejście w zachodniej elewacji skrzydła północnego prowadziło do na jedną z pałacowych klatek schodowych. Zaprojektowano tu drewniane schody powrotne z podestami. Podobne schody o szerszych biegach umieszczono w klatce schodowej dostępnej z wejścia w północnej elewacji pałacu. W skrzydle wschodnim umieszczono żeliwne kręcone schody, które dostępne były między innymi z komunikacyjnego wtórnego korytarza. Wejście główne (w wieży) poprzedzono dwustopniowymi granitowymi schodami.

Oba skrzydła pałacu zostały podpiwniczone. Ściany piwnic wykonano z cegły i kamienia na zaprawie wapiennej. We wschodnim skrzydle piwnice rozmieszczone były amfiladowo. Dwie z nich sklepieno kolebkowo, a jedna otrzymała wielopolowe sklepienie wsparte na słupie (każde z tych pół sklepieno krzyżowo). Piwnice północnego skrzydła tworzyły układ dwutraktowy ze środkowym korytarzem.

parter

piętro I

Ryc. 15. Rzut parteru i piętra I pałacu w Strzeszowie (na podstawie inwentaryzacji z 1985 r. – aut. G. Szymczak, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę w latach 90-tych).

Ściany przyziemia i piętra zbudowane były z cegły. Pomieszczenia w skrzydle wschodnim tworzyły układ nieregularny (przekształcony układ dwutraktowy), w skrzydle północnym –układ powtórzony z kondygnacji piwnicznej (dwutraktowy ze środkowym korytarzem). Pomieszczenia na parterze, w południowej części skrzydła wschodniego, sklepiono kolebą z lunetami. W pomieszczeniach sąsiadujących z wieżą zastosowano sklepienia krzyżowe. Parter wieży zwieńczono natomiast sklepieniem kopulastym. Pozostałe pomieszczenia przyziemia obu skrzydeł nakryto płaskim stropem belkowym z podsufitką pokrytą dekoracją sztukatorską. Na drugiej kondygnacji również zastosowano stropy belkowe. Część pomieszczeń otrzymała sufity z fasetą i dekoracją sztukatorską. Jednym z tych pomieszczeń była reprezentacyjna sala. Dekorację wkomponowano w dwa plafony rozmieszczone koncentrycznie. Zarys wewnętrznego plafonu tworzyły linie wklęsło-wypukłe. Ujęty był on w profilowaną ramę. Jego centralną część wypełniono dekoracją ornamentalną w kształcie rombu. Drugi plafon miał kształt prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami. Między plafonami zastosowano podobną dekorację jak w wewnętrznym plafonie. Dodano jednak wizerunki ptaków siedzących na postumencie z rozpostartymi skrzydłami [50]. W pobliżu kręconych schodów, we wtórnym korytarzu wschodniego skrzydła znajdował się kominek wykonany ze sztucznego marmuru. Palenisko oprawiono w profilowaną ramę z wywiniętymi końcami i ujęto w skrajne lizeny. Kominek znajdował się również w hallu głównym skrzydła wschodniego. Wysunięty był przed lico ściany. W dolnej jego części mieścił się otwór zamknięty łukiem odcinkowym. Górna część kominka ozdobiona została niszą zamkniętą półkoliście, nad którą wkomponowano dekorację z girland liści lauowych. Charakterystyczne dla wystroju wewnątrz były między innymi boazeryjne oprawy nisz okiennych.

Elewacja zachodnia (frontowa) skrzydła wschodniego.

Elewacja była 9-osiowa z podziałami pionowymi w postaci niskiego cokołu, pasowego gzymsu międzykondygnacyjnego i drewnianego gzymsu wieńczącego z architrawem (fot. 39). Środkowa oś wydzielona była boniowanymi lizenami, między którymi w przyziemiu, umieszczono duże okno zakończone łukiem koszowym. Okno to ujęto profilowanym obramieniem z wypukłymi uszkami i kluczem. Nad nim wkomponowano wieniec z akantowych liści, a w

nim datę 1567¹⁰² (fot. 40). Powyżej mieścił się profilowany gzyms nadokienny, który ukształtowano w jego środkowej części w formie łuku. Gzyms ten łączył się z obramieniem prostokątnego okna pierwszego piętra poprzez pseudokonsole. Naroża obramienia ujęto w ozdobne woluty będące częścią dekoracji nadokiennej. Dekorację tą tworzyły między innymi kampanulowe girlandy i liście akantu. W obrębie tej dekoracji zaprojektowano monogram R.¹⁰³ Całość zwieńczono ozdobną facjatą z dwoma symetrycznie umieszczonymi oknami o łukach odcinkowych i z prostymi obramieniami. Nad nimi, w osi elewacji, mieścił się owalny medalion. Facjatę wieńczył profilowany gzyms wsparty na konsolach z motywem kampanul. Gzyms w środkowej części ukształtowano w formie łuku. Przy bokach w postaci pseudowolut, umieszczono cokoliki z kulami.

Pozostałe okna elewacji były prostokątne i ujęte profilowanymi obramieniami z uszkami. Nad oknami przyziemia dodatkowo zaprojektowano prostokątne płyciny. W II i VI osi od prawej, umieszczono lukarny z oknem zakończonym półokrągłym łukiem. Półokrągłe były również szczyciki lukarn nakrytych dachem walcowym. Zaprojektowano je w stylu niemieckiego klasycyzującego baroku [50]. Prawy narożnik fasady był zaokrąglony i boniowany. W jego górnej partii, pod gzymsem wieńczącym, wkomponowano symetryczną dekorację składającą się z motywu muszli i kartusza, kampanulowych girland i ornamentu regencyjnego [50]. Narożnik podkreślono boniowaną lizeną. Ściany elewacji pokryto tynkiem nakrapianym, a obramienia i pozostałą jej dekorację wykonano w gładkim tynku. Do elewacji tej między VII a IX osią od prawej, dobudowano cylindryczną wieżę.

Elewacja południowa (frontowa) skrzydła północnego.

Była to 6-osiowa elewacja z niskim cokołem, pasowym gzymsem międzykondygnacyjnym i drwnianym gzymsem wieńczącym z architrawem (fot. 43). Tutaj również wydzielono jedną z osi (III od lewej) boniowanymi lizenami. Wszystkie okna elewacji ujęto w profilowane obramienia z uszkami. Nad nimi, w przyziemiu wkomponowano prostokątne płyciny. W wydzielonej lizenami osi umieszczono na piętrze balkon z metalową ażurową balustradą ukształtowaną zgodnie z wklęsło-wypukłym zarysem płyty balkonowej. Drzwi balkonowe ujęto w

¹⁰² Data kupna majątku.

¹⁰³ Rehdiger -nazwisko właściciela.

profilowane obramienie, a jego narożniki w woluty łączące się z dekoracją nad drzwiami. Dekoracja ta zbliżona była prawdopodobnie do dekoracji znajdującej się nad oknem drugiej kondygnacji we frontowej elewacji wschodniego skrzydła (IV oś od prawej). Składała się ona z klucza, kampanulowych girland i liści akantu. Płaszczyzny w obrębie dekoracji pokryto tynkiem nakrapianym. W jej górnej części wprowadzono monogram A¹⁰⁴ ujęty w liście palmowe. Powyżej monogramu umieszczono koronę. Wydzieloną oś elewacji zwieńczono 2-osiową facjatą z oknami o łukach odcinkowych i z prostymi obramieniami. Nad nimi, w centrum szczytu, przedstawiono owalny medalion ujęty wieńcami laurowymi. Facjatę wieńczył profilowany gzyms ukształtowany w środkowej partii w formie łuku. Gzyms ten wsparto na ozdobnych konsolach z motywem kampanul.

Lewy zaokrąglony narożnik podkreślono boniowaną lizeną. Pod gzymsem mieściła się ozdobna dekoracja (analogicznie jak w skrzydle wschodnim). Boniowaną lizenę zastosowano również między V a VI osią od lewej. W połaci dachu (między osiami I i II oraz IV i V, a także w VI osi) umieszczono lukarny identyczne jak w skrzydle wschodnim.

Elewacja zachodnia skrzydła północnego.

Podziały 1-osiowej symetrycznej elewacji były te same jak w poprzednich, opisanych już elewacjach. Pasowy gzyms międzykondygnacyjny oraz drewniany gzyms koronujący przerwane były płytkim ryzalitem usytuowanym w osi fasady (fot. 44). Ryzalit ujęto w boniowane lizeny i umieszczono w nim wszystkie otwory elewacji. W przyziemiu zlokalizowano portal wejściowy zamknięty łukiem pełnym. W nim umieszczono dwuskrzydłowe drzwi z nadświetlem. Wejście ujęte było w profilowane obramienie z konsolowym kluczem. Nad nim wkomponowano ornamentálną dekorację. W polu dekoracji znajdował się medalion z datą 1900¹⁰⁵, który ujęto w ulistnione gałązki (fot. 45). Dekorację jak i wejście wieńczył profilowany wklęsło-wypukły gzyms łączący się z obramieniem okna drugiej kondygnacji. Okno to zamknięto łukiem pełnym. W górnej części obramienia umieszczono wypukłe uszka oraz dekorację z kampanulowych girland. Powyżej w szczycie wieńczącym ryzalit (na wysokości gzymsu koronującego) usytuowano okno zamknięte półkoliście. Podstawę okna również ukształtowano półkoliście,

¹⁰⁴ Albrecht -imię ostatniego właściciela pałacu.

¹⁰⁵ Data ostatniej przebudowy pałacu.

ale o mniejszym promieniu niż łuk wieńczący okno. W górnej partii okna nad obramieniem zaprojektowano ozdobną dekorację, którą tworzyły między innymi kwiaty oraz wieniec z liści akantu. Ryzalit zwieńczono szczytem o łuku odcinkowym. Zwieńczenie to ograniczono natomiast odcinkiem profilowanego gzymsu.

Elewacja południowa skrzydła wschodniego.

Elewacja była 3-osiowa ujęta w zaokrąglone boniowane narożniki podkreślone boniowanymi lizenami i dekoracją identyczną jak w narożnikach frontowych elewacji (fot. 51). W części dolnej usytuowano niski cokół. Między kondygnacjami biegł pasowy gzyms, a całość wieńczył drewniany gzyms z architrawem. W osi środkowej w obu kondygnacjach rozmieszczono prostokątne blendy, w osiach bocznych prostokątne okna. Blendy i okna ujęto w profilowane obramienia (fot. 52), a nad oknami przyziemia zaprojektowano prostokątne płyciny. W oknach tych mieściły się ozdobne przewlekane kraty. W połaci dachu w środkowej osi znajdowała się lukarna ukształtowana jak we wcześniejszych elewacjach. Płaszczyzny elewacji pokryto tynkiem nakrapianym. Obramienia okien, cokół, gzyms międzykondygnacyjny oraz płyciny wykonano w tynku gładkim.

Elewacja wschodnia.

Elewacja 11-osiowa składała się z dwóch części –południowej (tylna elewacja skrzydła wschodniego) i północnej (skrzydło północne) rozdzielonych boniowanymi lizenami. Każda z tych części została odmiennie zaprojektowana (fot. 48).

Część południowa była 7-osiowa i symetryczna, północna 4-osiowa i asymetryczna. Środkową oś części południowej, ujęto w boniowane lizeny. Osie boczne symetryczne względem osi środkowej umieszczone były od niej nieco dalej (układ 3-1-3). W wydzielonej osi, w parterze znajdował się zamurowany portal w profilowanym obramieniu i z kluczem w kształcie konsoli. Portal zamknięto łukiem koszowym. Po jego bokach umieszczono szerokie boniowane lizeny wspierające gzyms kordonowy. Gzyms ten nad portalem ukształtowano w formie łuku. W drugiej kondygnacji dla podkreślenia osi środkowej zastosowano

pary wąskich lizen. Między nimi, w osi usytuowano prostokątne okno. Oś tą wieńczyła facjata zaprojektowana analogicznie jak w elewacjach frontowych (fot. 53). W części północnej zaprojektowano jednokondygnacyjny aneks z balkonem, który wraz z osią z portalem, flankował centralną część elewacji (fot. 49). Aneks ujęto w narożach tynkowym boniowaniem i zwieńczono go gzymsem, który podpierał prostokątną płytę balkonową. Balkon otrzymał natomiast metalową ażurową balustradę.

W II i XI osi od lewej umieszczono na obu kondygnacjach prostokątne blendy. Wszystkie okna elewacji były prostokątne ujęte tak jak blendy w gładkie tynkowe opaski. W elewacji tej zaprojektowano ramowy podział elewacji, który tworzyły pionowe między osiowe pasy wykonane w tynku gładkim oraz pasowe gzymsy (międzykondygnacyjny pasowy gzyms powtórzono pod gzymsem koronującym). Proste obramienia okienne na piętrze łączyły się z ramowym podziałem elewacji poprzez pionowe listwy, między którymi (nad oknami) wkomponowano prostokątne płyciny z nakrapianego tynku. Prostokątne lub ze ściętymi narożami płyciny zaprojektowano również pod oknami, nad gzymsem międzykondygnacyjnym, wykonane w gładkim tynku. Nad trzema skrajnymi oknami przyziemia w południowej części elewacji umieszczono natomiast bardzo wąskie płyciny listwowe. W oknach tych prawdopodobnie mieściły się ozdobne przewlekane kraty okienne.

Lewy półokrągły narożnik elewacji zaprojektowano identycznie jak we frontowych elewacjach pałacu. Umieszczono również w połaci dachu te same jednookienne lukarny między osiami II i III oraz XVIII i IX od lewej.

Elewacja północna.

Była to 9-osiowa elewacja składająca się tak jak elewacja wschodnia z dwóch części –wschodniej i zachodniej (fot. 46). W całej elewacji zastosowano podziały poziome i obramienia okienne analogicznie jak w elewacjach frontowych. Nie umieszczono jednak nad oknami przyziemia prostokątnych płycin. W strefie cokołowej, w osiach mieściły się niewielkie okna piwniczne w prostych gładkich obramieniach zakończone łukiem odcinkowym.

Część wschodnia elewacji była 1-osiowa i symetryczna. Wydzielono ją boniowanymi lizenami. W przyziemiu umieszczono duże szerokie, wielopolowe okno zwieńczone łukiem odcinkowym. Na piętrze znajdowało się jedno

prostokątne okno. Zwieńczenie stanowiła lukarna z prostokątnym oknem trójskrzydłowym o szerokości okna parteru.

Zachodnia część elewacji była 8-osiowa i asymetryczna. Osie okienne rozmieszczone były nieregularnie. W II osi elewacji od lewej strony, na drugiej kondygnacji mieściło się duże, trójskrzydłowe okno z jednym poziomym podziałem w dolnej części. W parterze usytuowano wąskie prostokątne wejście z wąskim prostokątnym oknem po boku. Prowadziły do niego jednobiegowe schody, których bieg był równoległy do elewacji. Okno na piętrze i wejście z wąskim oknem w przyziemiu ujęto w gładkie tynkowe opaski. W osi V i VI zaprojektowano płytki ryzalit ujęty w boniowane lizeny. Na obu kondygnacjach rozmieszczono prostokątne okna. Ryzalit zwieńczony był szczytem zakończonym półkoliście. W osiach rozmieszczono węższe niż poniżej, okna zakończone łukiem odcinkowym. Nad nimi i pod nimi zaprojektowano podziały poziome w postaci gzymsów. W naczółku szczytu wkomponowano owalny otwór –okulus. W połaci dachu rozmieszczono lukarny o jednym prostokątnym (zbliżonym do kwadratu) oknie, nakryte dachem pulpitowym. Usytuowano je w części zachodniej, w osi II, VII i VIII od lewej oraz między III a IV osią.

Elewacja cylindrycznej wieży.

Elewację trzykondygnacyjnej wieży tworzył między innymi portal główny (fot. 41). Ujęto go w profilowane wykonane z piaskowca obramienie z konsolowym kluczem i kampanulowymi girlandami w przyłączach [50]. Umieszczono tu drewniane drzwi dwuskrzydłowe z nadświetlem. Wejście zakończone półkoliście. Po bokach umieszczono boniowane lizeny z konsolami wspierającymi płytę balkonową o wklęsło-wypukłym zarysie. Zarys ten powtarzała metalowa ażurowa balustrada balkonu (fot. 42). Wejście na balkon ujęte zostało w obramienie i zakończone półkoliście. Nad nim wkomponowano dekorację między innymi z motywem liści akantu, nad którą biegł gzyms międzykondygnacyjny (na wysokości gzymsu wieńczącego skrzydła wschodniego). Gzyms ten w miejscu zwieńczenia dekoracji ukształtowano w formie łuku. Płaszczyznę trzeciej kondygnacji podzielono pilastrami wspierającymi pseudoarkady, w których rozmieszczono niewielkie półkoliście zakończone okienka. W osi portalu usytuowano okulus. Wszystkie okna wieży ujęto w gładkie tynkowe opaski. Opaski okien trzeciej kondygnacji ozdobiono

dotychczas kluczami i przewiązkami. W przyziemiu wieży usytuowano okno przypominające otwór strzelniczy.

2.5. ETAP III.

2.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Głównym sprawcą zakłócenia spójności układu kompozycyjnego jest zieleń samosiewna. Przede wszystkim zatarła ona całkowicie dawny układ komunikacyjny w części przypałacowej oraz w większości w części środkowej i wschodniej założenia. Zachowały się aleje graniczne w tym aleja podkreślająca oś założenia. Droga biegnąca wzdłuż wschodniej granicy części przypałacowej oraz wzdłuż wschodniej granicy rozległego wzniesienia została pokryta asfaltem.

Większość polan wypełniających dawne kompartymenty jest nieczytelna. Poprzez gęsty samosiew niektóre kompartymenty są obecnie niedostępne. Z tego samego powodu trudno dostępny jest przypałacowy zagajnik. Zieleń samosiewna przyczyniła się oczywiście do znacznego zatarcia form roślinnych takich jak solitery oraz grupy. Często po II wojnie światowej wycinano drzewa w celach opałowych, wycinano je również z powodu choroby drzew, dlatego zauważyć można obecnie wiele ubytków w starodrzewie, głównie w szpalerach. Czytelne są natomiast grupy świerków rosnące w masywie porastającym rozległe wzniesienie (fot. 37). Częściowo zarośnięty jest niewielki staw z wyspa oraz wypływające z niego kanały wodne. Również takie elementy topografii jak sztuczne wzniesienia są zupełnie nieczytelne zwłaszcza wzgórek widokowy w otoczeniu pałacu, który jest całkowicie zarośnięty i przysłonięty samosiewem. Z elementów architektoniczno-rzeźbiarskich zachowały się jedynie fragmenty bramy parkowej na osi założenia oraz porzucane wśród samosiewu głazy i kamienie z dawnego symbolicznego grobu członka rodziny Rehdigerów. W części przypałacowego zagajnika w pobliżu niewielkiego stawu znajduje się

studnia, prawdopodobnie na miejscu dawnej kaskady wodnej (w miejscu tym znajduje się źródło). Pałac wymaga remontu natomiast dom ogrodnika został gruntownie przebudowany. Widoczne są ubytki w zabudowie gospodarczej, która jest obecnie w złym stanie.

Z całego układu kompozycyjnego założenia najbardziej czytelna jest część przypałacowa. Zachowała się główna polana widokowa (fot. 28, 29) oraz fragment sąsiedniej polany w formie zatoki, którą w większości wypełnia obecnie gęsty samosiew. Z częściowo zarośniętego układu wodnego najbardziej czytelny jest staw przypałacowy, który został oczyszczony (fot. 31, 32). Dzięki temu przywrócono mu jego dawne znaczenie w kompozycji parku i dziś wraz z główną polaną parkową, pałacem oraz zachowaną aleją na osi założenia, stanowi najbardziej czytelny zachowany układ kompozycyjny.

Podział założenia na różnych użytkowników w znacznym stopniu zaburza spójność kompozycji. Przykładem mogą być zabudowania wodociągu wzniesione na łące po południowej stronie środkowej części parku (otoczone metalową siatką) oraz boisko sportowe od wschodniej strony części przypałacowej. W otoczeniu pałacu na głównej polanie parkowej pojawiły się po II wojnie światowej wysokie słupy latarni ulicznych (fot. 30).

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Zaburzenia w hierarchizacji i uporządkowaniu dawnego układu kompozycyjnego to przede wszystkim zmiana wielkości wewnątrz parkowych, które częściowo lub całkowicie porasta samosiew. Nie zmieniła się natomiast hierarchizacja dwóch polan w części przypałacowej parku. Główna polana poprzez swą wielkość nadal pełni rolę nadrzędną, drugą w znacznym stopniu pokrywa zieleń samosiewna. Zieleń ta sprawiła, że polany w części środkowej założenia są obecnie zupełnie nieczytelne. W znacznym stopniu zatarcia uległ układ komunikacyjny założenia tym samym nieczytelny jest dziś dawny podział na kompartymenty. Z dróg parkowych zachowały się drogi graniczne w tym bardzo ważna pod względem kompozycyjnym stara aleja usytuowana na osi założenia (fot. 36). Zachowane fragmentaryczne szpalery wyznaczają nieistniejące już aleje parkowe (aleja bukowa). Jedynym obecnie wyraźnym elementem wodnym jest staw przypałacowy (pełnił rolę nadrzędną w układzie

wodnym założenia), który zachował swoje znaczenie kompozycyjne w relacji z pałacem i główną polaną parkową.

Z dawnych powiązań widokowych zachowało się przede wszystkim otwarcie widokowe na osi pałacu w kierunku głównej polany parkowej, zakłócone jednak przez wysokie słupy latarni ulicznych. Gęsty samosiew zmniejszając wielkość drugiej przypałacowej polany zmniejszył równocześnie zasięg otwarcia widokowego, które rozciągało się na nią z pałacu.

Niestety zieleń samosiewna sprawiła, że wzgórek znajdujący się w otoczeniu pałacu stracił swoje znaczenie widokowe (bardzo ważne pod względem otwarć widokowych). Należy zaznaczyć, iż mimo licznych zmian, jakie się dokonały w powiązaniach widokowych parku, nie zmieniła się rola pałacu jako dominanty w części przypałacowej założenia.

Różnorodność przestrzenna.

Układ mimo znaczących zmian w kompozycji założenia, głównie za sprawą gęstego samosiewu, nadal cechuje różnorodność przestrzenna. Najbardziej czytelna jest ona w części przypałacowej parku, gdyż oprócz polan zachowały się tu kształtujące przestrzeń formy roślinne takie jak grupy drzew na obrzeżach polan, a także drzewa rosnące pojedynczo. Pojawiają się tu masywy jak np. przypałacowy zagajnik (fot. 35) oraz masyw drzew rozdzielający dwie polany parkowe.

Największe zmiany pod względem różnorodności przestrzennej nastąpiły w części środkowej założenia. Z racji zatarcia w znacznym stopniu układu dróg parkowych oraz gęstego samosiewu, nieczytelne są wnętrza dawnych polan, a także podział na dawne kompartymenty. Część ta w znacznym stopniu porośnięta jest masywami.

Za sprawą samosiewu zmieniło się również znaczenie planów o różnym zasięgu. Zwiększyła się bowiem rola bliskich widoków.

Różnorodność materiałowa.

Różnorodność materiałowa została w znacznym stopniu zakłócona, głównie przez zieleń samosiewną. Przede wszystkim swoje znaczenie straciły niektóre solitery oraz grupy drzew, wokół których porasta samosiew. Czytelne

jest natomiast kontrastowe zestawienie drzew pod względem barwy i pokroju, głównie na obrzeżach polan parkowych i stawu (fot. 29, 32, 34). W przeważającej części założenia dominują masywy o dużej różnorodności gatunków, wśród których rosną zachowane i wyróżniające się w masywie grupy świerków. Szata roślinna parku jest nadal zróżnicowana. Występują tu jak dawniej graby, buki, kasztanowce, jesiony, topole, platany, dęby, wierzby, wiązy, lipy, olsza czarna, świerki, sosny, modrzewie, a także klony, brzozy.

Zachowane elementy topografii terenu są obecnie mało czytelne. Układ wodny jest w znacznym stopniu zarośnięty, wyróżnia się jedynie przypałacowy staw, który w ostatnich latach został oczyszczony. Dawne sztucznie usypane wzniesienia również straciły swoje znaczenie zwłaszcza wzniesienie widokowe, który jest całkowicie przysłonięty samosiewem.

Z elementów architektonicznych zachowała się część zabudowy gospodarczej, dom administratora (gruntownie przebudowany), fragmenty bramy parkowej (dwa filary) oraz pałac wymagający remontu. Nie zachował się stary młyn zniszczony w 1945 r., a także kaskada wodna prawdopodobnie, w miejscu której znajduje się obecnie studnia. Pozostałością po symbolicznym grobie usytuowanym dawniej na rozległym wzniesieniu są luźno rozrzucone wśród samosiewu głazy i kamienie.

Powiązania zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Niekontrolowany rozrost zieleni samosiewnej spowodował zagęszczenie drzewostanu, tym samym w znacznym stopniu zatarcie uległy dawne powiązania widokowe z otwartym krajobrazem. Proces ten szczególnie dotyczy części środkowej parku, gdyż przysłonięte zostały dawne otwarcia na krajobraz. Jedynymi obecnie miejscami, z których otwiera się widok na otaczający krajobraz są wyloty dróg parkowych. Na całej długości alei zamykającej część przypałacową od wschodu oraz z alei na osi założenia rozciąga się szerokie o bardzo dalekim zasięgu otwarcie widokowe na krajobraz, a także na zarysowujące się w dali pasma Wzgórz Trzebnickich.

Założenie nadal wyróżnia się w krajobrazie ponieważ bardzo dobrze widoczne jest już z daleka od południowej, wschodniej i północnej strony. Od strony zachodniej zespół pałacowo-parkowy przysłonięty jest zabudową wiejską.

Widoki na krajobraz w pobliżu wylotu dawnej drogi parkowej, pokrytej obecnie asfaltem, zaburza współczesna czterokondygnacyjna zabudowa oraz zabudowa wodociągu po południowej stronie założenia.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Zmiany, jakie się dokonały w kompozycji założenia nie zakłóciły w sposób znaczący jego dawnych relacji przestrzennych i formalnych z krajobrazem. Nie zmieniło się powiązanie zespołu z sąsiadującą wsią. Obecnie jak dawniej, założenie łączy się z otoczeniem alejami granicznymi, które mają swoją kontynuację poza założeniem. Zachowały się drogi dojazdowe łączące się z drogami lokalnymi wsi.

Zarośnięcie w przeważającej części systemu wodnego sprawiło, że powiązanie z otoczeniem poprzez układ wodny jest obecnie nieczytelne. Pewnym połączeniem przestrzennym i formalnym jest rzeka Ława, nad którą rozciąga się założenie pałacowo-parkowe.

W otoczeniu zespołu rezydencjonalnego nadal nie występują żadne większe masywy zieleni (dominują łąki i pola uprawne), tym samym założenie nadal stanowi wyróżniający się w krajobrazie większy kompleks zieleni.

2.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.

Pałac zachował swój kształt dwuskrzydłowego budynku na planie litery L z cylindryczną wieżą przy zachodniej frontowej jego elewacji. Zachowała się co prawda więźba dachowa wraz z pokryciem z dachówki ceramicznej jednak niektóre elementy konstrukcji zostały wycięte. W celu zabezpieczenia jej wprowadzono stemple. Podobne uszkodzenia dotyczą konstrukcji stropów. Zniszczenia, jakie zaszły dotyczą między innymi wnętrz pałacowych szczególnie w skrzydle wschodnim. Występują one w postaci odpadającej farby i tynku (czasami brak tynku) oraz w postaci ubytków w zachowanej ozdobnej dekoracji wnętrz zwłaszcza w dekoracjach stiukowych sufitów. Z wystroju zachowały się między innymi boazeryjne oprawy nisz okiennych występujące w jednym z pomieszczeń. Zachowały się również dwa zabytkowe kominki, które wymagają renowacji i częściowej rekonstrukcji. Należy podkreślić, że nad pomieszczeniem z dekoracyjnym kominkiem zachowały się renesansowe belki stropowe.

Wnętrza skrzydła północnego zostały w ostatnich latach częściowo wyremontowane. Prace remontowe dotyczyły pomieszczeń parteru, pietra oraz zachodniej klatki schodowej. Część z tych pomieszczeń jest obecnie zamieszkała. Częściowo wymieniono w pałacu stolarkę okienną i drzwiową.

Zniszczenia elewacji pałacu to przede wszystkim ubytki w tynku. Najwięcej z nich występuje w północnej elewacji. Widoczne są również ubytki w elementach dekoracyjnych między innymi w obramieniach okiennych, boniowanych narożach i lizenach czy w dekoracji ornamentowej. Zachowały się ażurowe metaloplastyczne balustrady balkonowe (nad wejściem głównym i w południowej frontowej elewacji pałacu) oraz metalowe kraty w kilku oknach parteru. Należy dodać, że wszystkie okna posiadają stolarkę okienną i w większości są oszklone. W kilku przypadkach stolarka jest na tyle zniszczona (zmurszała), że wymaga wymiany. Niektóre otwory okienne w parterze częściowo zamurowano.

Po drugiej wojnie światowej do północnego wejścia prowadzącego na parter, dostawiono żelbetowe jednobiegowe schody usytuowane wzdłuż muru elewacji.

2.6. STAN BADAŃ DOTYCHCZASOWYCH.

Pałac z zabudową folwarczną.

Jedną z ważniejszych pozycji wydanych po II wojnie światowej jest praca H. Siebera¹⁰⁶. Autor podaje w niej istotne informacje na temat powstania jak i okresów rozbudowy i przebudowy pałacu wraz z wnętrzami. Informacje te pomocne były do opracowania kolejnych badań między innymi inwentaryzacji wykonanej w 1985 r. przez zespół Pracowni Projektowej PP PKZ we Wrocławiu¹⁰⁷. Inwentaryzacja ta oprócz historii pałacu opartej na danych zaczerpniętych z pracy H. Siebera, zawiera opis obiektu dotyczący jego architektury i stanu technicznego, analizę funkcjonalną pałacu użytkowanego wówczas przez PGR oraz wnioski konserwatorskie. Należy dodać, że część opisową wsparto dodatkowo dokumentacją fotograficzną.

¹⁰⁶ Sieber H., *Schlosser in Schlesien*, Frankfurt a. M. 1971.

¹⁰⁷ Szymczak G., Dworska M., Tylkowski S., Kokocińska E., Gołębiowska A., *Inwentaryzacja architektoniczno-konserwatorska*, Wrocław 1985.

Na szczególną uwagę zasługuje studium historyczno-architektoniczne z 1988 r. autorstwa I. Rybki – Cegleckiej¹⁰⁸. Autorka opierając się na powyższej inwentaryzacji, a także odnosząc się do wypowiedzi H. Siebera, przeprowadziła wnikliwą analizę stylistyczną pałacu. W analizie tej ujęto dokładny opis przekształceń, jakie zaszły w każdej fazie budowy obiektu od czasu jego powstania do współczesności. Przeprowadzono rozwarstwienie pałacu, które oprócz elementów budowlanych obejmuje dokładnie opisane w tej pracy, elementy wystroju wnętrza i elewacji. Studium zawiera również opis kształtowania głównego folwarku. Oprócz zmian, jakie zaszły w jego układzie przestrzennym, opis ten podaje między innymi pochodzenie, dawną funkcję i krótką charakterystykę zachowanych budynków folwarcznych. Należy dodać, że wzięto pod uwagę także zachowaną zabudowę małego folwarku usytuowanego poza założeniem. Autorka przedstawiła również dotychczasowy stan badań podejmując się równocześnie jego oceny. Wykazała pewne nieścisłości zawarte w istniejących opracowaniach. Przede wszystkim wskazała na błąd, jaki popełnił Sieber datując cylindryczną wieżę pałacu na XVIII w.. Błędną wypowiedź Siebera krytykują również autorzy inwentaryzacji. Krytyka ta wydaje się słuszna bowiem jak pokazuje rycina Endlera z 1801 r., na którą powołuje się każdy z autorów obu opracowań, pałac nie posiadał wówczas wieży. Następne niewłaściwe dane dotyczą inwentaryzacji pałacu. Dokonane w niej ogólne rozwarstwienie obiektu przyjmuje, iż wschodnie skrzydło pałacu pochodzi z XVI w., a północne z XIX w., gdzie według autorki studium, rysują się w rzucie jeszcze inne fazy budowy. Skrzydło wschodnie pałacu powstało co prawda w XVI w. jednak niewłaściwie przyjęto okres powstania skrzydła północnego. Zgodnie z H. Sieberem i I. Rybką – Ceglecką skrzydło to zniszczone w XVIII w. w wyniku III wojny śląskiej, odbudowano w tym samym wieku. Przechodziło ono od tego czasu wiele przemian zakończonych ostatnią przebudową z początku XX w. (1900 – 1902). Według Rybki – Cegleckiej niewłaściwie również określono skrzydło wschodnie jako późnorennesansowe. Jak pisze autorka, zaprzecza temu analiza rzutu poziomego. Mimo tych nieprawidłowości, inwentaryzacja ta zostaje uznana przez autorkę studium za dobrą podstawę dla przeprowadzenia kapitalnego remontu oraz analizy stylistycznej pałacu.

¹⁰⁸ Rybka – Ceglecka J., *Studium historyczno-architektoniczne zespołu pałacowo-parkowego w Strzeszowie*, PKZ, Wrocław 1988 (maszynopis).

W 1991 r. opracowano założenie programowe funkcjonalno-przestrzennego zagospodarowania zespołu pałacowo-parkowego¹⁰⁹. W opracowaniu zakłada się kompleksową rewaloryzację założenia, jego adaptację oraz zagospodarowanie do współczesnych funkcji turystyczno-hotelowych, rekreacyjnych i gastronomicznych. Autor uzasadnił zaproponowany przez siebie program *wizją stworzenia ośrodka usługowego w unikalnych warunkach przestrzenno-kulturowych w pobliżu Wrocławia*. Oprócz lokalizacji, dodatkowym atutem dla proponowanej funkcji są według autora walory klimatyczne oraz występujące na tym obszarze źródła wód mineralnych. Zgodnie z programem pałac ma pełnić funkcje użytkowe o reprezentacyjnym charakterze. Podzielono go na dwie strefy. Pierwszą z nich jest wschodnie skrzydło, w którym zaplanowano funkcje restauracyjno-gastronomiczne. W przyziemiu, w największej, centralnie położonej sali umieszczono między innymi restaurację. Autor dodaje, że zachowane XVI-wieczne profilowane belki stropowe będą wykorzystane jako wsparcie dla drewnianego stropu nad restauracją. Na piętrze zaplanowano kawiarnię w dawnej sali reprezentacyjnej, czytelnię, a także pomieszczenie do gry w brydża i bilard. Poddasze przeznaczono na studio gier komputerowych i amatorską pracownię fotograficzną. W strefie piwnic zaproponowano winiarnię z klubem muzycznym. Drugą strefą jest skrzydło północne pełniące funkcję mieszkalną (hotelową). Autor nie obejmuje w swym programie zabudowy folwarcznej, co wynika z pewnością z podziału założenia na różnych użytkowników. Należy dodać, że zabudowa ta byłaby dobrym uzupełnieniem dla proponowanej przez autora funkcji pałacu.

W 1998 r. powstał projekt budowlany adaptacji dwóch północnych traktów przyziemia w skrzydle północnym, na potrzeby gastronomii¹¹⁰. Od strony elewacji północnej projekt ten przewiduje między innymi powiększenie okna wraz z umieszczonym obok wejściem do projektowanej kawiarni. Autor podkreśla przy tym, że wielkość przebudowanego wejścia będzie ściśle nawiązywać do gabarytów istniejącego nad nim okna. Przy wejściu tym zaprojektowano niewielki taras obsługiwany przez kawiarnię, zabezpieczony balustradą wzorowaną jak pisze projektant *na oryginalnych formach występujących w pałacu*. Nie wiadomo jednak o jakich konkretnie formach myślał autor. Należy się domyślać, że chodzi

¹⁰⁹ Cempa J., *Założenie programowe funkcjonalno-przestrzennego zagospodarowania zespołu pałacowo-parkowego. Pałac i obszary otaczające*, Wrocław 1991 (maszynopis).

¹¹⁰ Cempa J., *Projekt budowlany adaptacji części parteru z dobudową tarasu dla potrzeb gastronomii (skrzydło północne pałacu)*, Wrocław 1998.

tu zapewne o zachowane ażurowe balustrady balkonowe. W oknach parteru zaproponowano natomiast przywrócenie krat wykonanych według zachowanych wzorów. Oprócz tego projekt przewiduje *stylową aranżację* głównej sali konsumpcyjnej poprzez odtworzenie boazerii niszy okiennych, konserwację *dającej się zachować* stolarki okiennej i drzwiowej. W pozostałych pomieszczeniach autor planuje prosty wystrój (gładkie tynkowane ściany).

Ogród i park krajobrazowy.

Pierwsze opracowanie na temat parku krajobrazowego wykonane zostało przez zespół rzeczoznawców SARP w 1977 r.¹¹¹. Nie uwzględnia ono jednak całego założenia dlatego należy je traktować jako opracowanie wycinkowe. Analiza i ewidencja obejmuje jedynie część przypałacową parku. Na podstawie danych z prac H. Siebera i I. Rybki – Cegleckiej wynika, iż błędnie opracowano analizę historyczną pałacu i parku. Zarzut ten przedstawia również autorka studium. Krytyka ta jest jak najbardziej słuszna bowiem po konfrontacji analizy parku z zachowanymi materiałami ikonograficznymi¹¹² wynika, że analiza ta nie zgadza się z tym co przedstawiają materiały źródłowe. Nieścisłości dotyczą również pałacu. Autorzy ewidencji piszą, że w XVIII w. na miejscu starego dworu i przy wykorzystaniu jego resztek, powstaje nowy murowany pałac, gdzie według H. Siebera i badań I. Rybki – Cegleckiej w okresie tym (po 1760 r.) odbudowano zniszczone po III wojnie śląskiej północne skrzydło pałacu dokonując przy tym zmian w wystroju elewacji i układzie pomieszczeń skrzydła wschodniego. W tym samym wieku według autorów ewidencji *istnieje już zapewne jakiś ogród, a być może nawet większy park*. Informacja ta jest nieścisła ponieważ o istnieniu obok pałacu ogrodu ozdobnego dowodzi jedna z map Wredego (1753 r.). Nie wspomniano w ewidencji nic na temat zespołu pałacowo-ogrodowego z pierwszej połowy XIX w.. Należy podkreślić, że był to bardzo ważny okres w rozwoju założenia czego dowodem jest mapa z 1825 r.. przedstawiająca kolejne zmiany w jego układzie przestrzennym w tym również ogrodu. Następną nieścisłość dotyczy ostatniej przebudowy pałacu datowanej w ewidencji na drugą

¹¹¹ Przyłęcki M., *Analiza i ewidencja parku we wsi Strzeszów gm. Wisznia Mała*, SARP, Wrocław 1977 (maszynopis).

¹¹² Materiały te to między innymi mapy z 1753 r. i 1825 r. dostępne w zbiorach Działu Kartograficznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz mapa z 1887 r. pochodząca ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

połowę XIX w.. Na ten okres według autorów, przypada powstanie parku krajobrazowego. Jest to zbyt ogólne określenie bowiem jak pokazuje mapa z 1887 r., przekształcono co prawda dawny ogród ozdobny jednak zachowano przy tym jego kwaterowy układ. Krajobrazowy układ części przypałacowej, a tym samym powstanie parku krajobrazowego w kształcie z ostatniej fazy jego rozwoju, należy zatem datować na okres po 1887 r.. Część rysunkowa dotycząca stanu zachowania części przypałacowej, pozbawiona jest opisu gatunków drzew. Zaznaczono na niej jedynie gatunki drzew pomnikowych oraz te, które proponuje się uznać za pomnikowe.

W 1984 r. w Pracowni Zieleni PP PKZ powstało drugie ewidencyjne opracowanie założenia parkowego¹¹³. Obejmuje ono tylko część przypałacową parku oraz teren ze sztucznym wzniesieniem. Z tego powodu ewidencję tą, tak samo jak pierwszą z 1977 r., należy uważać za niepełną i szkodliwą. W odróżnieniu jednak od pierwszej, przedstawiono tu szczegółową inwentaryzację dendrologiczną.

Następnym opracowaniem jest wymienione wcześniej studium I. Rybki – Cegleckiej z 1988 r.. Autorka na podstawie zachowanych materiałów ikonograficznych dokonała analizy nie tylko przeobrażeń architektonicznych i stylistycznych pałacu, ale również rozwoju układu przestrzennego założenia opisując przy tym kolejne etapy powstawania parku krajobrazowego. W przeciwieństwie do wcześniejszych opracowań, analizom poddano całe założenie. Biorąc pod uwagę wnikliwość i szczegółowość analiz, co ważne popartych materiałami źródłowymi i opracowanych w konfrontacji z istniejącymi już opracowaniami, można stwierdzić, że studium to w znacznym stopniu wzbogaca wiedzę na temat dziejów i przemian strzeszowskiego zespołu pałacowo-parkowego (pałac-park-folwark) i jest dobrą jego dokumentacją.

Przedstawiona wcześniej praca J. Cempy z 1991 r. pt. „*Założenie programowe funkcjonalno-przestrzennego zagospodarowania zespołu pałacowo-parkowego. Pałac i obszary otaczające.*” proponuje w ramach zaproponowanej funkcji turystyczno-hotelowej i rekreacyjnej wybudowanie po północnej stronie pałacu wzdłuż zachodniej granicy parku, kompleksu hotelowo-usługowego i sportowo-technicznego. Kompleks ten według autora uzupełniałby hotelowo-gastronomiczną rolę pałacu. Nowe obiekty zaplanowano jako 1,5-

¹¹³ Gadomska A., Wróbel J., *Ewidencja założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie*, PKZ, Wrocław 1984 (maszynopis).

kondygnacyjne, nakryte wysokimi ceramicznymi dachami z lukarnami. Uformowano je wokół zaprojektowanego niewielkiego dziedzińca otwartego na park od strony wschodniej. Należy przypomnieć, że program nie uwzględnia zabudowy folwarcznej użytkowanej wówczas i obecnie przez innego właściciela. W sytuacji kiedy całe założenie należałoby do jednego zarządcy, nowy kompleks mógłby powstać nie na terenie parku, lecz na dawnym dziedzińcu folwarcznym jako uzupełnienie zachowanej zabytkowej zabudowy gospodarczej zaadaptowanej na potrzeby zaplanowanej w programie funkcji. Usytuowanie przez autora nowej zabudowy w zachodnim krańcu części przypałacowej (wzdłuż jej granicy), w sąsiedztwie dawnego folwarku i domu administratora należy uznać za właściwe. Zaproponowana lokalizacja kompleksu nie zakłóca bowiem obecnego układu przestrzennego parku i nie ingeruje w zachowane elementy jego dawnej kompozycji (zagajnik i dwie polany przypałacowe) i przede wszystkim w jego walory krajobrazowe. W programie brak jest tych argumentów. Uzasadnieniem wyboru terenu pod budowę kompleksu jest stwierdzenie autora, iż jest to obszar *najbardziej złożony przestrzennie i użytkowo*. Należy przypuszczać biorąc pod uwagę zakres opracowania, że określenie to jest wynikiem porównania tego terenu z częścią przypałacową parku (nie z całym założeniem). Nie wiadomo jednak jakie kryteria porównania przyjął autor i dlaczego uważa wybrany obszar za najbardziej złożony przestrzennie i użytkowo. Trudno tym samym odnieść się do tej wypowiedzi. W programie zagospodarowania przewiduje się również boiska sportowe umieszczone na południe od fosi wzdłuż południowej granicy parku z możliwością przysłonięcia ich zielenią. Na wschód od zakola dawnej fosi zaprojektowano pijalnię napojów chłodzących. Pijalnia ta w postaci drewnianej altany zamykać ma według autora *południową ścianę wnętrza* (z pewnością chodzi tu o centralną przypałacową polanę). Przy pijalni przewiduje się organizowanie imprez plenerowych takich jak koncerty muzyczne i warsztaty artystyczno-rzeźbiarskie. Koncepcję zagospodarowania terenu wokół pałacu autor opiera na stworzeniu wnętrza architektoniczno-krajobrazowych, które powiązane będą widokowo oraz poprzez komunikację *prowadzoną najciekawszymi trasami*. Koncepcję tą wsparto rysunkiem, który nie obejmuje całej części przypałacowej, a jedynie najbliższe okolice pałacu. Podsumowując, można stwierdzić, że opisana praca przedstawia bogaty i interesujący program funkcjonalny biorąc pod uwagę turystyczno-

rekreacyjne przeznaczenie zespołu pałacowo-parkowego. Zaprojektowana nowa zabudowa, altana oraz boiska sportowe jak już wcześniej wspomniano, nie zaburzają elementów dawnej kompozycji parku i nie niszczą jego walorów krajobrazowych. Jednak z racji, że część przypałacowa parku powinna tworzyć jedną spójną kompozycję przestrzenną, zaproponowany program zagospodarowania zespołu należy uznać za niepełny (nie obejmuje całej części przypałacowej parku)¹¹⁴.

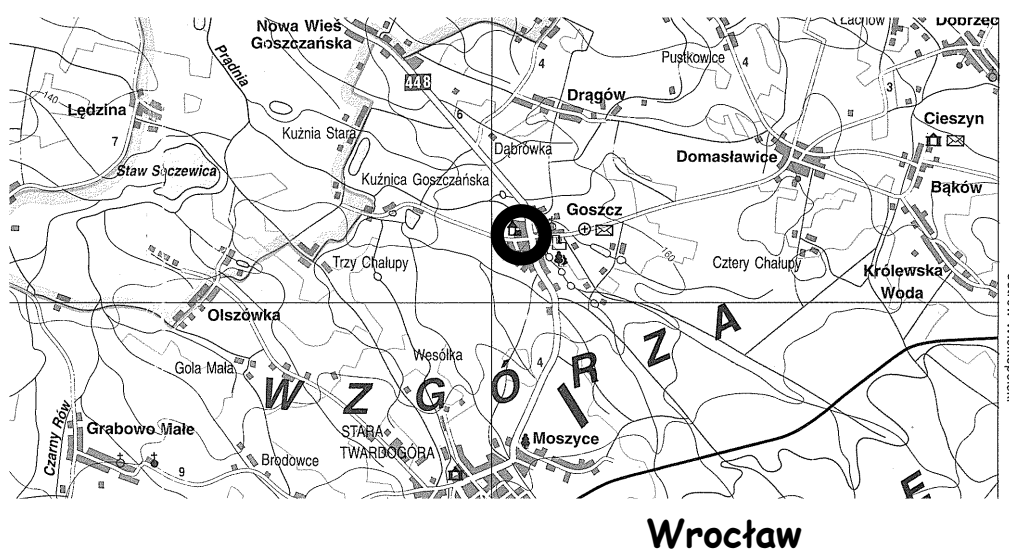
Obecnie rewaloryzacja założenia będącego w rękach prywatnych, przebiega stopniowo. Obejmuje ona jednak tylko część rezydencji – pałac i teren przypałacowy parku¹¹⁵. Pewne prace remontowe zostały już wykonane w części parteru skrzydła północnego. Prowadzone są również prace pielęgnacyjne na terenie parku. Właściciel przewiduje w Strzeszowie stworzenie ośrodka hotelowo-wypoczynkowego z możliwością organizowania zjazdów i sympozjów naukowych. W tym celu powstał w 2004 r., zasługujący na uwagę, projekt koncepcyjny całości założenia wykonany przez arch. B. Wawrzeczko. Warto podkreślić, że projekt ten poprzedzony został dokładną inwentaryzacją całości oraz szczegółowym historycznym rozwarstwieniem rezydencji, co jest niezbędne do przeprowadzenia prawidłowej rewaloryzacji obiektu.

¹¹⁴ Pozostałą część założenia (parku) uwzględniono w części opisowej koncepcji pisząc o powiązaniach widokowych z dalszymi rejonami parku oraz o możliwości stworzenia tu pola golfowego.

¹¹⁵ Folwark i pozostały obszar założenia jak wcześniej wspomniano, zarządzany jest przez innych użytkowników.

3. Założenie pałacowo-parkowe W Goszczu.

VIDE: T. II, fot. 57 - 90

3.1. POŁOŻENIE OBIEKTU I OGÓLNA JEGO CHARAKTERYSTYKA¹¹⁶.

Założenie pałacowo-ogrodowe położone jest ok. 40 km na północny-wschód od Wrocławia w gminie Twardogóra, w centrum wsi Goszcz na zakolu biegnącej przez wioskę drogi prowadzącej do Milicza. Warto zaznaczyć, że rezydencja usytuowana jest ok. 6 km od Parku Krajobrazowego „Doliny Baryczy”. Założenie graniczy od północy i zachodu z zabudową wsi, od wschodu z polami uprawnymi, a od południa z kompleksem leśnym.

Zespół pałacowo-parkowy obejmuje:

- a) pałacowy czworoboczny dziedziniec obsadzony szpalerami lipowymi otoczony zabudową pałacową.

Zabudowę pałacową wokół dziedzińca tworzą:

¹¹⁶ W opracowaniu poz. 3.1., poz. 3.2., poz. 3.3., poz. 3.4. wykorzystano: Ewidencję założeń ogrodowo-parkowych w Goszczu (Ciesielski H., Eysmontt K., Wrabec H., Idzikowska H., Prączyński S., BIPROZET, Wrocław 1980, maszynopis); Kartę Ewidencji Zabytków Architektury i Budownictwa, PKZ Wrocław oraz pozycje bibliografii: [21], [34], [56] i [5] i badania własne.

- korpus główny pałacu z pomieszczeniami mieszkalnymi, obecnie w stanie ruiny;
- oficyny pałacu i zabudowania gospodarcze;
- budynek wozowni.

Na dziedziniec prowadzą trzy symetrycznie ustawione bramy –frontowa w wozowni na osi głównej założenia i dwie w oficynach bocznych. Główna oś zabudowy pokrywająca się z drogą wjazdową do rezydencji, przedłużona jest poza założenie w formie alei lipowej prowadzącej do leśniczówki i szkoły mieszczących się za drogą główną z Twardogóry do Milicza. Dziedziniec poprzez przejazdy w oficynach bocznych łączy się od północy z drogą główną, a od południa z parkiem.

b) zabudowa przylegająca do północnego skrzydła pałacu i oficyn bocznych od północno-zachodniej strony.

Na zabudowę tą składają się:

- kościół i pozostałości oranżerii (ślady fundamentów) z dziedzińcem otoczonym murem;
- budynki gospodarcze z placem gospodarczym zamkniętym murem od strony drogi głównej.

Między zabudowaniami gospodarczymi doprowadzony jest wjazd na dziedziniec pałacowy przez bramę w oficynie bocznej.

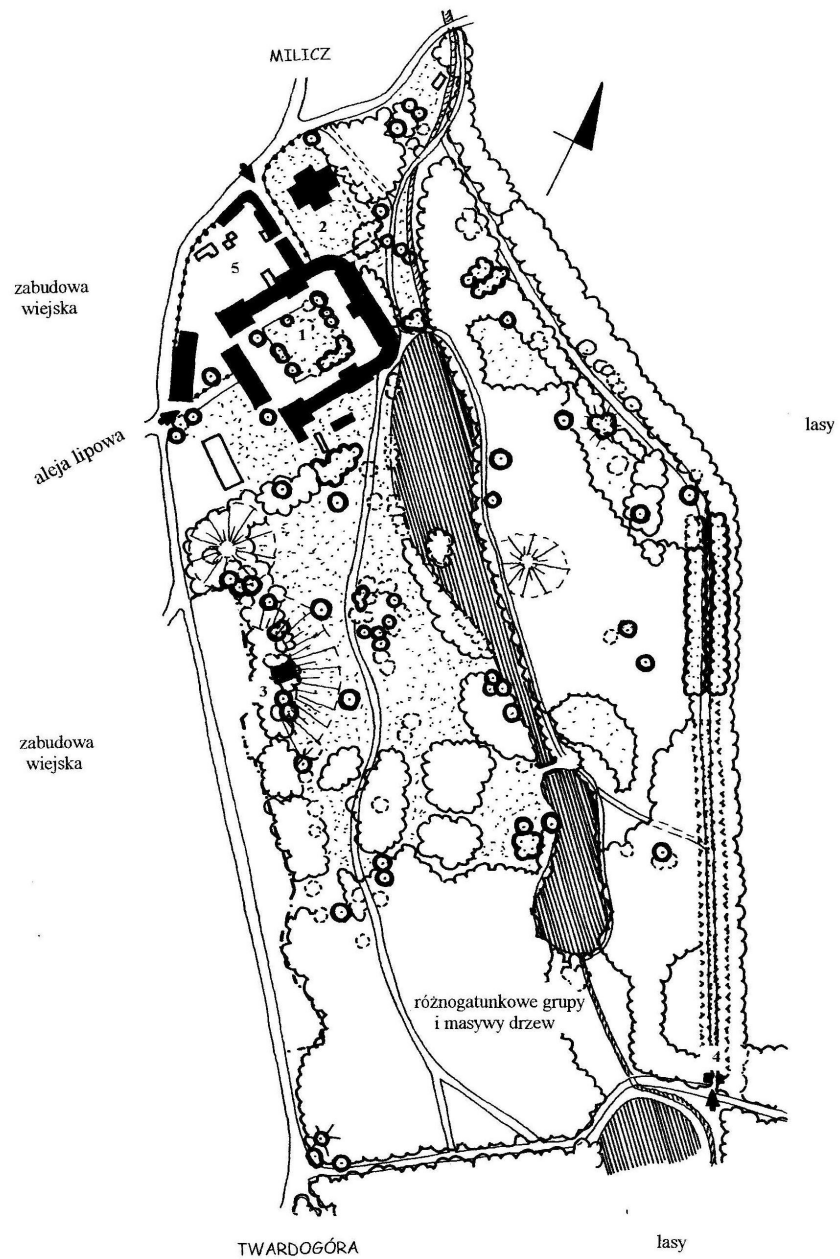
c) niewielki plantowany teren przylegający do tylnej elewacji pałacu.

Na terenie tym znajdował się niegdyś ogród ozdobny założony na planie wydłużonego prostokąta otoczonego grabowymi alejami obwodowymi. Obecnie jedyne zachowane ślady tych alei to pojedyncze graby, które nie tworzą czytelnego układu.

d) park otaczający zespół pałacowy od północy, wschodu i południa.

Park obejmuje teren o powierzchni 21 ha. Tworzą go:

- dwa podłużne stawy (na większym z nich usytuowana jest wysepka);
- urządzenia parkowe po zachodniej stronie stawów, które tworzy rozległa polana połączona z kilkoma mniejszymi wnętrzami zielonymi. Obecnie na polanie znajdują się soliterowe drzewa i pozostałości grupy drzew uformowanej w krąg. Na skraju polany w południowej części parku zachowały

Ryc. 16. Plan założenia pałacowo-parkowego w Goszczu – stan z 2004 r.: 1 –dziejnec honorowy, 2 –kościół pałacowy, 3 –ruiny świątynki, 4 –fragmenty bramy parkowej, 5 –dziejnec gospodarczy (rys. aut.).

się ruiny murowanej świątynki usytuowanej na niewielkim wzniesieniu oraz wzgórek widokowy;

- obszar po wschodniej stronie stawów, którego zagospodarowanie powstało na bazie naturalnych łąk z zadrzewieniami. Obecnie teren ten porośnięty jest gęstym samosiewem zieleni wysokiej. Z dawnych urządzeń zachowały się pojedyncze drzewa i krzewy, wzgórek widokowy oraz fragmentarycznie aleja lipowo-wiązowa, która wraz ze znajdującym się za nią masywem zamyka założenie od wschodu;
- południowa część parku, którą tworzy młody drzewostan o charakterze leśnym. W przeważającej części jest to las mieszany z fragmentami olsu jesionowego. Występują tu sporadycznie starsze drzewa.

Z dawnej komunikacji parku, którą tworzyła gęsta sieć dróg, zachowały się jedynie dwie aleje. Jedną z nich jest aleja zamykająca założenie od wschodu, druga to aleja obiegająca od zachodniej strony stawy. U wlotów tych dróg znajdują się pozostałości bram.

3.2. RYS HISTORYCZNY OBIEKTU.

Miejscowość Goszcz (niem. Goschütz) należała w XIII w. do rodziny grafów von Wisenburg, w wieku XV do Borschnitzów, a w XVII w. (1656 r.) stanowiła własność rodziny von Dohnów i Scharffenbergów. W 1693 r. majątek wykupuje księżna Anna Z. von Württemberg – Öls. W 1727 r. Henryk Leopold von Reichenbach kupuje drogą licytacji majątek w Goszczu po Melchiorze Abrahamie von Langenau, a w 1747 r. powiększa swój majątek dokupując dobra w Twardogórze. W 1748 ustanowił na posiadanych przez siebie ziemiach ordynację z siedzibą główną w Goszczu. Majątek ten pozostał w rodzinie von Reichenbachów do 1945 r.

Po II wojnie światowej użytkownikiem zespołu pałacowo-ogrodowego zostaje Państwowe Gospodarstwo Rolne i od tej chwili datuje się postępujące zniszczenie obiektu ocalonego z pożogi wojennej.

3.3. ETAP I.

3.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno - przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Goszcz.

Zasadniczy rozwój założenia w Goszczu nastąpił w czasie, kiedy właścicielem rezydencji był ród von Reichenbachów. Znamienita rodzina, której członkowie byli znanymi dyplomatami i posłami państwa pruskiego wymagała reprezentacyjnej rezydencji.

Rozwój założenia pałacowo-parkowego w Goszczu charakteryzują trzy okresy:

- układ barokowy z połowy XVIII w..
- założenie romantyczne - początek XIX w..
- park krajobrazowy - II połowa XIX w.

Układ barokowy z połowy XVIII w..

W 1730 r. rozpoczyna się budowa pierwszej rezydencji Reichenbachów zakończona w 1740 r. Powstaje wówczas zaprojektowany przez włoskich architektów barokowy pałac z oranżerią¹¹⁷. W 1749 r. zakończona zostaje budowa pałacowego kościoła ewangelickiego¹¹⁸. W tym też roku rezydencja zostaje spalona. Odbudowa jej w latach 1749 – 1755 w symetrycznym układzie barokowym, wraz z zabudowaniami gospodarczymi, łączy się z przebudową oranżerii i połączeniem jej z kościołem oraz pałacem.

W 1750 r. w trakcie powstawania nowej rezydencji powstaje również nowy ogród w stylu francuskim przylegający do tylnej elewacji pałacu. Ogród powiązany funkcjonalnie i przestrzennie z oranżerią, zajmował płaski, plantowany teren o granicach formowanych w kształcie nasypów. Po tych nasypach poprowadzono grabowe aleje obwodowe. Północno-wschodnią granicę ogrodu stanowił ciek wodny, którym spływała woda ze stawów gospodarczych.

¹¹⁷ W tym samym okresie Henryk Leopold von Reichenbach buduje na terenie Goszcza wiele nowych budynków. Powstaje między innymi manufaktura jedwabiu, papierosów, warsztat karoc, browar i gorzelnia, a także warsztaty szewców i stolarzy [21].

¹¹⁸ W 1741 r. król Fryderyk II wydaje pozwolenie na budowę kościoła ewangelickiego.

Ryc. 17. Perspektywa wsi Goszcz z przed poł. XVIII w. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

W roku 1774 barokowy pałac został częściowo spalony i odbudowany do 1780 r. Nowa rezydencja przedstawiała wówczas przemyślany i wyraźnie określony układ urbanistyczny oparty na zasadzie całkowitego wydzielenia rezydencji od folwarku i ustanowieniu jej reprezentacyjnego charakteru. W myśl tej zasady założono wielki reprezentacyjny dziedziniec przed pałacem i otoczono go ze wszystkich stron dworskimi budynkami mieszczącymi wozownie, stajnie i mieszkania dla gości. Budynki te spełniały role usługowe względem samego pałacu, podkreślając tym samym dominującą rolę pałacu [21].

Do dziedzińca otoczonego szpalerem lipowym prowadziły trzy symetrycznie ustawione bramy – frontowa w wozowni na osi głównej założenia i dwie w oficynach bocznych. Zabudowania gospodarcze z placem gospodarczym powstały po północnej i zachodniej stronie oficyn pałacowych i wozowni.

Układ przestrzenny całości założenia odpowiadał wymogom stawianym rezydencjom o reprezentacyjnym charakterze. Tworzyły ją, trzy podstawowe człony:

- honorowy dziedziniec jako wjazd do rezydencji, poprzedzony reprezentacyjną aleją;
- pałac będący punktem odniesienia, a zarazem dominantą układu;
- ogród francuski bezpośrednio dostępny z pałacu;

Całość założenia wiąże oś główna pokrywająca się z drogą wjazdową do rezydencji. Dzięki takiemu rozplanowaniu powstało obszerne założenie typu „entre cour et jardin”.

Rezydencję cechowało istotne powiązanie jej układu przestrzennego z układem urbanistycznym wsi poprzez główną barokową oś przedłużoną w formie alei prowadzącą daleko poza założenie. Powstające równoległe z pałacem czworaki, grupujące się koło rynku przy północno-zachodniej granicy założenia, stanowiły całość kompozycyjną z kompleksem pałacowym.

Założenie romantyczne -początek XIX w..

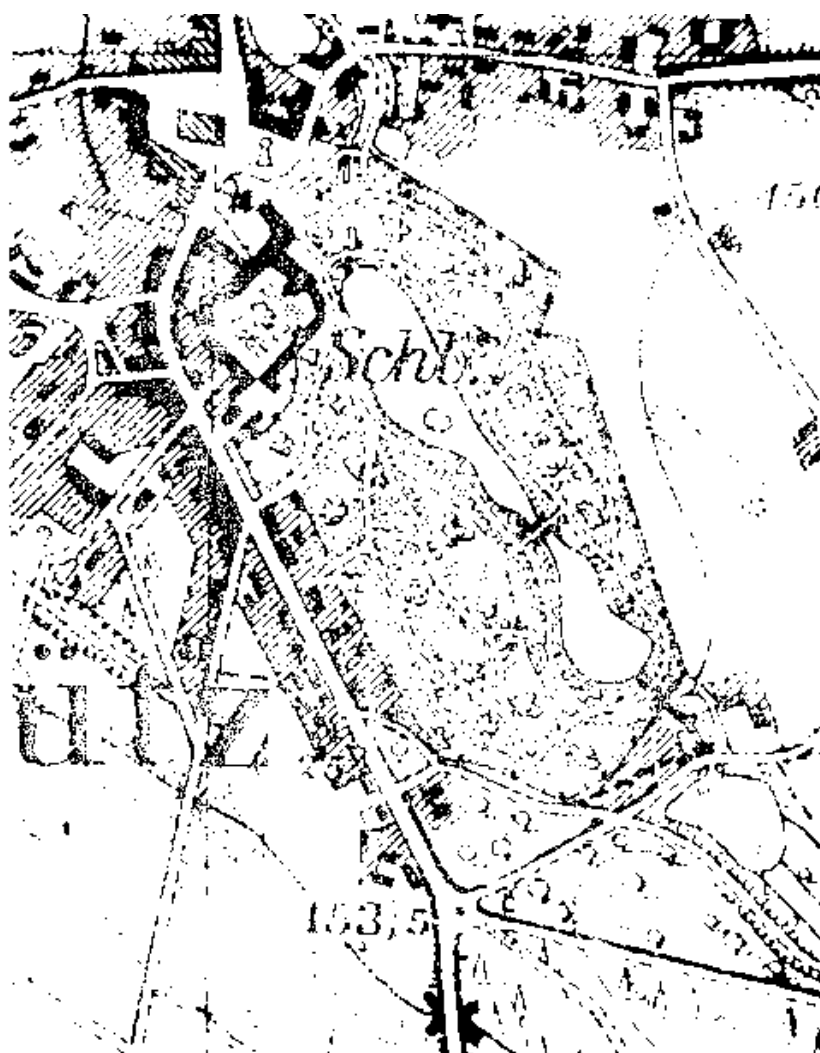
Teren założonego przy rezydencji ogrodu francuskiego zostaje poszerzony i powstaje na nim, zgodnie z ówczesną modą park romantyczny. Park ten ukształtowano wykorzystując duży staw (prawdopodobnie pierwotnie hodowlany) usytuowany na południowo-wschodniej stronie założenia oraz rozległą dworską łąkę rozciągającą się po jego zachodniej stronie. Na łące tej zasadzono drzewa soliterowo lub w niewielkich grupach. Części drzewostanu nadano formę klombów i okręgów utworzonych z kilku lub kilkunastu drzew. Na niewielkim wzniesieniu, po zachodniej stronie łąki, zbudowano na planie kwadratu czworoboczny pawilon ze ściętymi narożami, w których umieszczono głębokie nisze na posągi. Pawilon ten przykryty dachem z latarnią, przebudowano w późniejszym okresie na dorycką świątynkę, dostawiając od strony parku drewniany portyk.

Romantyczny park cechowało duże urozmaicenie. Powstały w nim, bowiem rozległe baseny wodne z kaskadą, wzgórek widokowy oraz ogrodowe formy architektoniczno – rzeźbiarskie tj. świątynia Sybilli, grota, chata wiejska i liczne antyczne rzeźby.

Park krajobrazowy -druga połowa XIX w..

W latach 1886 – 1888 kończy się realizacja parku krajobrazowego¹¹⁹, który powstał poprzez poszerzenie istniejącego już założenia ogrodowo-parkowego o naturalny las mieszany znajdujący się przy południowej granicy założenia oraz o łąki z zadrzewieniami położone po wschodniej stronie stawu. Rozbudowane w ten sposób założenie przecinano gęstą siecią dróg prowadzących głównie wokół stawu i wzdłuż granic parku.

Z końcem XIX w. założenie zamknięto od wschodu masywem drzew oraz prostą dwurzędową, przechodzącą w jednorzędową, aleją lipowo-wiązową.

Ryc. 18. Plan założenia pałacowo-parkowego w Goszczu z 1887 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

¹¹⁹ Z inicjatywy Henryka Rafała von Reichenbacha cała rezydencja poddana zostaje modernizacji.

Park krajobrazowy w Goszczu zaprojektowano w myśl założeń nowej idei A. Pope'a *projektuj tak jakbyś malował*¹²⁰, szmerząca woda związana była z uczuciem melancholii, urny z nostalgicznymi dedykacjami miały wspominać przyjaciół lub ludzi wybitnych, ruiny stały się podniętą do romantycznych uniesień [56, s. 59].

3.3.2. Przeobrażenia architektoniczne zabudowy pałacowej¹²¹.

Pierwsza rezydencja rodu Reichenbachów¹²² powstaje w latach 1730 – 1740. Wybudowano wówczas barokowy pałac z oranżerią. Pałac zbudowano na planie prostokąta. Elewacja frontowa pałacu skierowana została na południowo-zachodnią stronę założenia. Do tego układu architektonicznego, po północno-zachodniej stronie, zostaje dobudowany i skończony w 1749 r. kościół ewangelicki, którego rzut miał plan krzyża greckiego.

Ryc. 19. Widok na pałac w Goszczu przed pożarem z 1749 r. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

¹²⁰ A. Pope angielski poeta, twórca i propagator nowych koncepcji ogrodowych w XVIII w.. Zalecał projektowanie zgodnie z naturą.

¹²¹ W opracowaniu poz. 3.3.2. wykorzystano również informacje pochodzące z Karty Ewidencyjnej Zabytków Architektury i Budownictwa (Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, maszynopis).

¹²² Właścicielem majątku był wówczas Henryk Leopold von Reichenbach.

W latach 1749 – 1755¹²³ układ architektoniczny rezydencji zostaje powiększony o zabudowania gospodarcze usytuowane po zachodniej stronie założenia. Przebudowano również oranżerię łącząc ją przy tym parterowym łącznikiem z kościołem oraz pałacem. Wnętrza pałacowe otrzymały wówczas rokokowy wystrój. M. Kutzner w swojej pracy o rezydencji w Goszczu [33] twierdzi, że zrealizowana w tym czasie zabudowa pałacowa ma duże znaczenie dla badań nad tym okresem, bowiem jest jednym z wcześniejszych przykładów architektury na Śląsku, gdzie zastosowano nowe założenia artystyczne panujące ówczesnie na obszarze Śląska¹²⁴.

W latach 1774 – 1780 następuje odbudowa pałacu zniszczonego przez kolejny pożar. Dobudowano wówczas do elewacji bocznych pałacu zabudowania dworskie tj. domy gościnne, oficyny, stajnie, ujeżdżalnię, wozownię. Zabudowania te razem z pałacem tworzyły symetryczny układ barokowy na planie podkowy z reprezentacyjnym dziedzińcem zamkniętym od południowo-zachodniej strony budynkiem bramnym (wozownia).

Pałac pełnił rolę dominującą w całym architektonicznym układzie. Świadczy o tym nie tylko usługowa rola zabudowy przypałacowej, ale również sama architektura pałacu. Przykładem może być ryzalit frontonu pałacu, stanowiący dominantę całego dziedzińca, podkreślając tym samym jego symetryczny układ [21].

Ostatnia przebudowa rezydencji miała miejsce w latach 1886 – 1888 z inicjatywy Henryka Rafała von Reichenbacha¹²⁵. Do elewacji frontowej pałacu dodano portyk, loggię w narożu północno-wschodnim oraz nowe lukarny na dachu pałacu i skrzydeł łącznikowych¹²⁶.

¹²³ W 1749 r. rezydencja ulega spaleni.

¹²⁴ Okresem przełomowym w dziejach artystycznych Śląska były lata 40-te XVIII w.. Przejście pod panowanie pruskie spowodowało napływ na Śląsk idei artystycznych i artystów z terenów Marchii i Brandenburgii, a tym samym koniec wpływów austriacko-czeskich. Dotychczasowe koncepcje artystyczne zostały przewartościowane i częściowo dostosowane do nowej sytuacji politycznej, gospodarczej i religijnej [33, s. 1].

¹²⁵ W 1852 r. pożar trawi w Goszczu 50 domów mieszkalnych, uszkodzone zostają również budynki rezydencji.

¹²⁶ Pracami kierował wrocławski architekt Karol Schmidt.

3.4. ETAP II.

3.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego¹²⁷.

Spójność układu kompozycyjnego.

Założenie łączyło dwa układy pochodzące z różnych okresów jego rozwoju (układ barokowy i krajobrazowy), które mimo wyraźnych powiązań kompozycyjnych i widokowych stanowiły samodzielne założenia. Regularna barokowa część założenia nie ingerowała w naturalny charakter parku krajobrazowego.

Całość kompozycji układu regularnego wiązała główna oś dodatkowo podkreślona poprzez przedłużenie jej poza założenie. Niestety brak jest dokładnych danych na temat ogrodu. Zachowały się jednak pewne elementy układu. Prostokątny zarys parterów, szpalerowe nasadzenia, wskazują na dużą jednolitość kompozycyjną barokowego założenia.

Kompozycja układu krajobrazowego podporządkowana była zastanym formom terenu takim jak układ wodny, łąki z naturalnym drzewostanem, las. Na kompozycję parku składała się mało urozmaicona rzeźba terenu, wyjątek stanowiły pagórki widokowe, z dużymi polanami, rozległymi stawami i drogami o przebiegu wyraźnie dostosowanym do kształtu elementów wodnych. Większe grupy drzewostanu występowały jedynie na obrzeżach i w południowej części parku stanowiąc tym samym przestrzenne zamknięcie założenia.

Szata roślinna oparta była głównie na gatunkach rodzimych. Kształtowana swobodnie podkreślała naturalny charakter parku.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Układ całego założenia charakteryzował się bardzo dużym stopniem uporządkowania. Punktem odniesienia, a zarazem zwornikiem kompozycji była zabudowa pałacowa, której podporządkowano dwie główne osie kompozycyjne –

¹²⁷ Poz. 3.4.1. oraz poz. 3.5.1. opracowano w oparciu o system waloryzacji zabytkowych założeń parkowych opracowany przez Lis A. *Metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*, rozprawa doktorska, Wrocław 1997 (maszynopis).

oś barokową będącą równocześnie osią symetrii układu i oś wodną biegnącą przez stawy, zakończoną dominantą w postaci zabudowy pałacowej. Układ barokowy jak i układ krajobrazowy charakteryzowały się dużym stopniem wewnętrznej hierarchizacji.

Kompozycja założenia barokowego podporządkowana była układowi zabudowy pałacowej z główną osią przechodzącą przez środek założenia oraz osiami bocznymi wyznaczonymi przez wejścia na dziedziniec pałacowy.

Kierunki widokowe wyznaczała architektura i szpalerowe nasadzenia drzew. Zabudowa pałacowa tworzyła zamknięte wnętrza w postaci dziedzińca, które pełniło rolę nadrzędną wobec znajdującego się wewnątrz zespołu zielonego tworzącego regularne urządzenia otoczone szpalerami lipowymi. Drugie wnętrza ogrodowe podporządkowane osi głównej układu tworzył regularny ogród znajdujący się za pałacem, otoczony szpalerami grabowymi. Formę tego wnętrza podkreślają dodatkowo nasypy w kształcie skarpy otaczającej ogród.

W układzie krajobrazowym hierarchizacja wnętrza parkowych osiągnięta była poprzez różną wielkość i formę np. poprzez powierzchnię trawników i wody, ale także poprzez elementy wyróżniające się przestrzennie o charakterze subdominant i akcentów. Elementy te to formy architektoniczno-rzeźbiarskie, topograficzne i roślinne.

Założenie cechował czytelny system powiązań widokowych z wykorzystaniem ważnych punktów widokowych takich jak mosty nad stawem, altana, wzgórkę widokowe. Na hierarchizację widoków wpływał różny ich zasięg, zamknięcia w postaci dominant, subdominant i akcentów, a także zróżnicowany charakter płaszczyzn poziomych, szczególną rolę stanowiły płaszczyzny wodne.

Układ komunikacyjny dodatkowo porządkował kompozycję założenia. W hierarchii systemu dróg parkowych alejami głównymi były aleje obwodowe, w tym dwurzędowa aleja lipowo-wiązowa zamykająca założenie od wschodu, pozostałe aleje to system drugorzędnych dróg.

Różnorodność przestrzenna.

Układ regularny charakteryzował się niewielką różnorodnością form przestrzennych. Składały się na nie jedynie zamknięte wnętrza ograniczone zabudową pałacową (dziedziniec) lub szpalerami drzew (ogród za pałacem i

wewnątrz dziedzińca) z otwarciami widokowymi na osi głównej układu i osiach bocznych.

W odróżnieniu od układu barokowego układ krajobrazowy był zróżnicowany przestrzennie. Oprócz różnorodnych form roślinnych takich jak solitery, grupy, masywy i szpalery, w układzie pojawiały się wnętrza różnej wielkości np. duże polany z rozległymi stawami oraz niewielkie kameralne wnętrza (drzewa sadzone w kręgi i wnętrza masywów leśnych). Rola dalekich widoków na krajobraz była minimalna z racji ograniczenia prawie w całości założenia masywami roślinnymi i zabudową. Układ komunikacyjny, który tworzyły drogi i aleje o łagodnym przebiegu, nie wpływał na zwiększenie różnorodności widoków.

Różnorodność materiałowa.

Z racji braku danych na temat formy urządzeń regularnych wewnątrz dziedzińca i za pałacem, można jedynie przypuszczać, że urządzenia te charakteryzowały się dość dużym urozmaiceniem form roślinnych (partery kwiatowe, szpalery). Urozmaicenie topografii tego terenu było niewielkie, stanowiła ją skarpa biegnąca po obrysie ogrodu za pałacem. Na podstawie zachowanych materiałów ikonograficznych można stwierdzić, iż jedyną formą architektoniczno-rzeźbiarską była oranżeria przy pałacu.

Duża różnorodność materiałowa układu krajobrazowego dotyczyła głównie form architektoniczno-rzeźbiarskich. Mniejszym urozmaiceniem charakteryzowały się formy topograficzne, w skład których wchodziły przede wszystkim elementy wodne (stawy z wysepką i kaskadą, ciek wodny) oraz dwa wzniesienia widokowe i niewielkie wzniesienie terenu pod altaną. W układzie pojawiała się duża różnorodność form roślinnych tj. solitery, grupy, masywy, szpalery. Charakterystyczne były kępowe nasadzenia drzew liściastych głównie buków i dębów [21]. Szata roślinna parku bazowała na rodzimych gatunkach liściastych. Wzbożona była jednak o pojedyncze i grupowe drzewa zimozielone.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Ogród usytuowany wewnątrz dziedzińca pałacowego (typ *entre cour et jardin*) powiązany był z otoczeniem tylko poprzez widoki z bram wjazdowych. Minimalne powiązania z otoczeniem charakteryzowały również ogród ozdobny za pałacem, otoczony szpalerem drzew posadzonych na nasypach.

Ekspozycja ogrodu wewnątrz dziedzińca była nieznaczna. Jedynie od strony głównego wjazdu na dziedziniec pałacowy, widoczny był w niewielkim stopniu znajdujący się tam ogród. Praktycznie niewidoczny był również ogród ozdobny za pałacem. Zabudowa pałacowo-folwarczna wraz z kościołem dworskim widoczna była z niektórych dróg wiejskich z miejsc znajdujących się w niewielkiej odległości od założenia. Ograniczony widok na pałac od strony głównego wjazdu spowodowany był przede wszystkim niewielką szerokością alei (stanowiącą przedłużenie osi założenia) oraz usytuowaną w sąsiedztwie zabudową z towarzyszącą jej zielenią.

Część krajobrazowa otoczona była zabudową wiejską oraz zwartymi ścianami zieleni. Otoczenie widoczne było jedynie z końcowych fragmentów dróg parkowych łączących się z komunikacją zewnętrzną oraz prawdopodobnie częściowo z dwurzędowej alei lipowo-wiązowej, na osi której usytuowany był kościół wiejski, a także ze wzgórka widokowego w pobliżu pałacu. Pewne znaczenie widokowe miał staw położony przy lesie od południowej granicy założenia. Widoczny był on bowiem z drogi pomiędzy parkiem a lasem i z wlotów łączących się z nią dróg parkowych.

Park charakteryzował się niewielkim stopniem powiązań zewnętrznych z krajobrazem, ponieważ jego ekspozycję osłabiały zamykające go od zachodu zabudowania wiejskie oraz sąsiedztwo lasu, który w dalekich widokach tworzył z parkiem jeden kompleks zieleni.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Założenie wykazywało istotne powiązania przestrzenne z układem urbanistycznym wsi w części barokowej założenia oraz częściowe powiązania formalne i przestrzenne z sąsiadującym lasem w części krajobrazowej.

Droga dojazdowa na osi założenia przedłużona została poza jego obręb w postaci alei obsadzonej szpalerami lipowymi. Wspólną kompozycję przestrzenną

tworzył układ zabudowy pałacowo-folwarcznej po południowej stronie założenia, z zabudową wsi usytuowaną wokół rynku.

Powiązania formalne z krajobrazem uzyskano dzięki włączeniu w obręb założenia części sąsiadujących z nim terenów leśnych. Dzięki temu zatarcie uległa formalna granica między lasem a parkiem. Powiązanie formalne tej części założenia z otoczeniem uzyskano również poprzez ciąg stawów, z których ostatni znajdował się już na terenie lasu, stanowiąc składnik krajobrazu.

Istniała wyraźna odrębność założenia wobec otaczających go pól uprawnych i zabudowy wiejskiej.

3.4.2. Stan zachowania zabudowy pałacowej w okresie poprzedzającym II wojnę światową¹²⁸.

Wygląd zespołu pałacowego i jego architektura w okresie poprzedzającym II wojnę światową były rezultatem ostatniej modernizacji, która miała miejsce w latach 1886 – 1888, właścicielem majątku był wówczas Henryk Rafał von Reichenbach. W takim stanie rezydencja zachowała się do 1945 r.

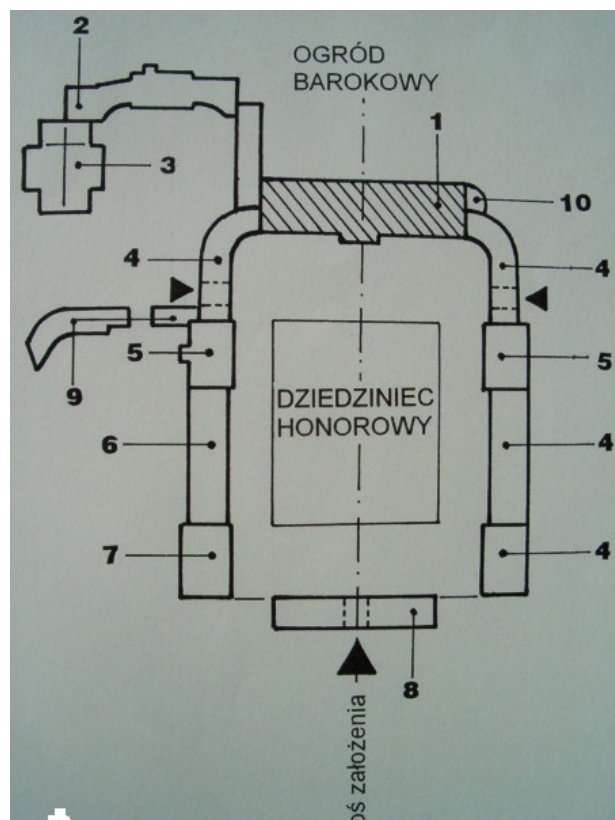
Zespół pałacowy tworzyły obiekty:

- a. korpus główny pałacu od północno-wschodniej strony założenia.
- b. skrzydło północne:
 - oficyna 1
 - oficyna 2 (dom gościnny)
 - oficyna 3 (stajnie)
 - oficyna 4 (ujeżdżalnia)
- c. skrzydło południowe:
 - oficyna 1
 - oficyna 2
 - oficyna 3
 - oficyna 4
- d. wozownia (budynek bramny) po południowo-zachodniej stronie założenia.
- e. oranżeria usytuowana od strony ogrodu francuskiego na północ od pałacu.
- f. parterowy łącznik między pałacem a oranżerią.
- g. kościół pałacowy przylegający do narożnika oranżerii od południowo-zachodniej strony.

¹²⁸ Pozycję tą opracowano na podstawie własnych badań z wykorzystaniem poz. [56] bibliografii.

h. zabudowa gospodarcza przylegająca od północy do północnego skrzydła zespołu pałacowego.

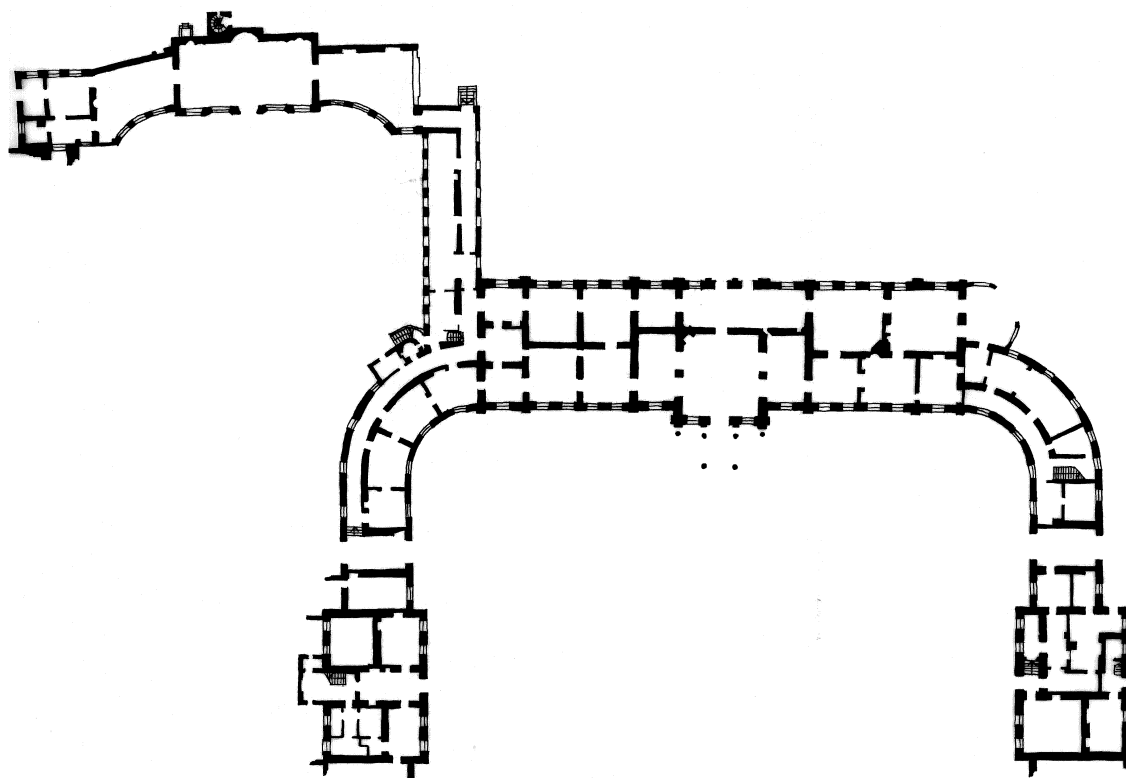
Pałac oraz skrzydła zespołu pałacowego tworzyły symetryczny barokowy układ na planie podkowy, zamknięty budynkiem wozowni.

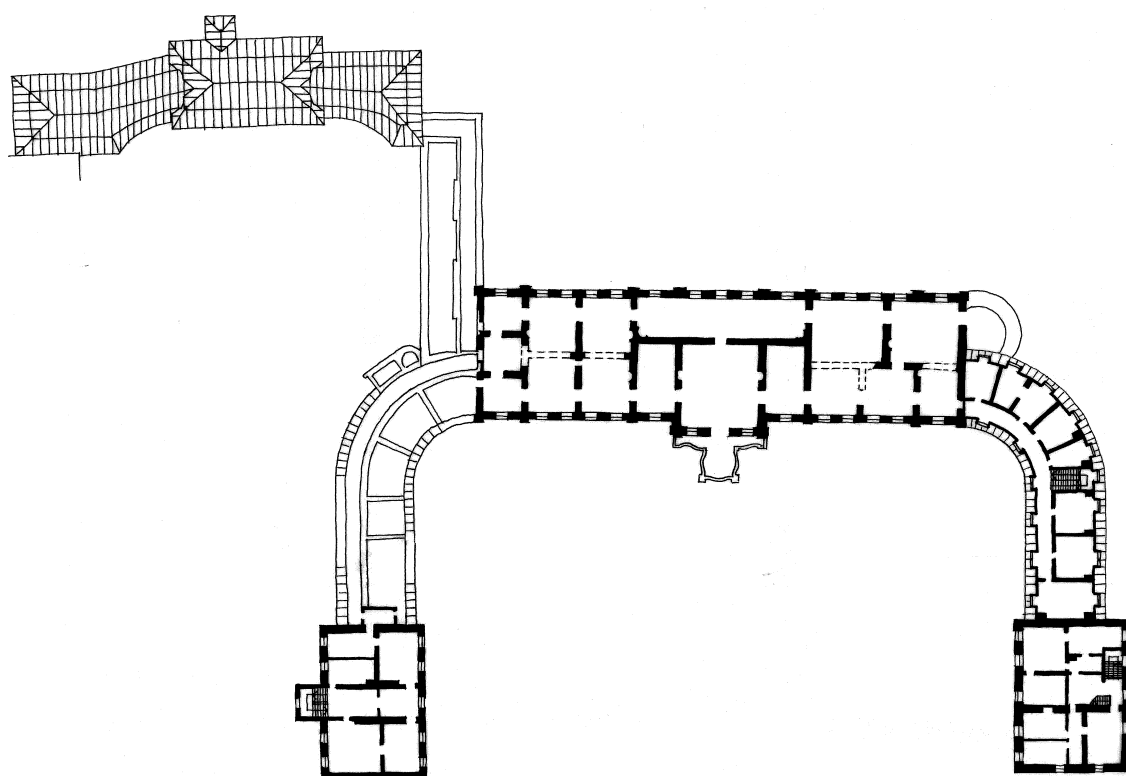
Ryc. 20. Funkcja zespołu pałacowo-parkowego w Goszcu z przed 1945 r.: 1 –pałac, 2 –oranżeria, 3 –kościół pałacowy, 4 –oficyna, 5 –dom gościnny, 6 –stajnie, 7 –ujeżdżalnia, 8 –wozownia, 9 –budynki gospodarcze, 10 –taras widokowy (rys. aut.).

Pałac (korpus główny).

Budynek pałacu w rzucie miał plan prostokąta z wysuniętym ryzalitem środkowym i portykiem od strony dziedzińca. Był budynkiem dwukondygnacyjnym, częściowo podpiwniczonym i krytym dachem mansardowym. Miał dwa trakty – jeden od strony dziedzińca i drugi od strony ogrodu. Część środkową korpusu budynku w szerszym trakcie na całej szerokości wysuniętego ryzalitu, zajmował na parterze hall zdobiony pilastrami, sztukateriami i kominkiem z rzeźbami Atlantów. Na piętrze znajdowała się sala

parter

piętro I

Ryc. 21. Rzut parteru i piętra I zespołu pałacowego w Goszczu (na podstawie inwentaryzacji z 1957 r. – aut. J. Rachwalski, z poprawkami autorki).

reprezentacyjna z podwyższonym stropem w stosunku do innych pomieszczeń, zdobiona pilastrami, sztukaterią i dwoma kominkami¹²⁹. W pomieszczeniach tych usytuowane były symetrycznie umieszczone trójbiegowe klatki schodowe. Za nimi znajdowały się pokoje mieszkalne.

Ryc. 22. Widok na frontową elewację pałacu w Goszczu – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Drugi trakt zajmowały na parterze i piętrze galerie, obejmujące ryzalit środkowy i klatki schodowe, skromniej zdobione za to z bardzo bogato zdobionymi kominkami. W części północnej traktu zlokalizowane były pomieszczenia sanitarne, a w południowej korytarz prowadzący do ogrodu i altany. Znajdowało się tam również wyjście na taras na piętrze. Pomieszczenia przykryte były sklepieniem zwierciadlanym na drewnianych dźwigarach. Tylko na

¹²⁹ M. Kutzner powołując się na G. Grundmanna (Grundmann G., *Die Richtungsänderung in der Schlesischen kunst des 18 J. Kunstgeschichtele Studien Herausgegeben von H. Tintelnot*, Breslau 1943) twierdzi, że wystrój tej sali należy do kręgu sztukatorstwa Mercka i Hoppenhauta, których dzieła odnaleźć można w Sanssouci, w Nowym Pałacu w Poczdamie oraz w pałacu Fryderyka Wielkiego we Wrocławiu. W dekoracji sali występują elementy chinoiserie, które spotkać można również na Śląsku między innymi w Żmigrodzie i Kowarach [33, s. 26].

parterze skrajne pomieszczenia szerszego traktu sklepione były kolebką z lunetami. Poddasze budynku pałacowego było mieszkalne.

Ryc. 23. Widok na zespół pałacowy i taras widokowy od strony parku krajobrazowego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Elewacje pałacu stanowiły trzy ryzality i pilastry ustawione według wielkiego porządku. Od strony dziedzińca elewacja miała ryzalit środkowy znacznie bardziej wysunięty niż ryzality boczne, z dobudowanym rzeźbionym w piaskowcu portykiem¹³⁰, herbem grafa von Reichenbacha i balustradą zwieńczoną czterema rzeźbami figuralnymi. Okna piętra były wyższe od pozostałych okien. Zamknięto je łukiem półpełnym, a w kluczu dodano roccaille¹³¹. Wszystkie okna zwieńczone sztukaterią o motywach roślinnych, miały opaski wykonane w tynku. Ryzality boczne z trójkątnymi daszkami z eliptycznymi oknami zakończono w tympanonie rzeźbami figuralnymi. Pilastry miały profilowane w tynku bazy i kompozytowe kapitele. W dachu znajdowały się

¹³⁰ W latach 1886 – 1888 z inicjatywy Henryka Rafała von Reichenbacha rezydencja poddana zostaje modernizacji. Dodano wówczas portyk, loggie w narożu północno-wschodnim oraz nowe lukarny na dachu pałacu i skrzydeł łącznikowych.

¹³¹ Półkoliście zamknięte okna zwarte roccaillem wywodzą się z kręgu architektury pruskiej [33].

dwa rzędy kamiennych rzeźbionych okien, większe w mansardzie o prostokątnych otworach, wyżej były mniejsze okna o otworach zakończonych łukiem półkolistym.

Elewacja ogrodowa była skromniejsza z lekko wysuniętymi ryzalitami, zwieńczonymi trójkątnymi daszkami (fot. 89). Do ryzalitu środkowego przylegały prostokątne schody ogrodowe. Należy zaznaczyć, że elewacje pałacu dodatkowo ozdobiono rustykalnymi płycinami, które występowały na terenie Śląska dość wcześnie (ok. 1700 – 1725). Były one jednak nie znane w architekturze Prus [33].

Piętnastomodułowa elewacja frontowa obecnie porównywana jest z berlińskim Pałacem Marszałka z 1735 – 1736 roku oraz wrocławską rezydencją Fryderyka Wielkiego z lat 1750 – 1751.

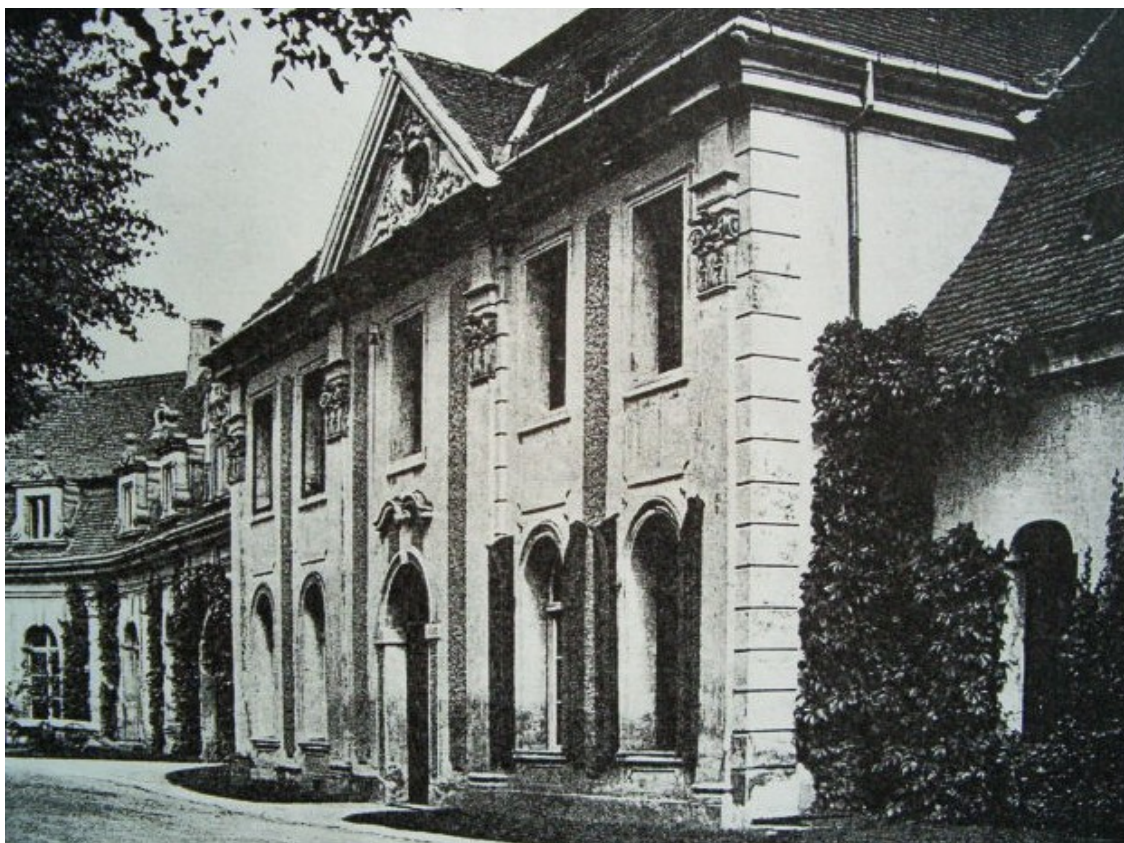
Oficina 1 w północnym i południowym skrzydle założenia.

Oficyny te stanowiły przedłużenie korpusu głównego. Usytuowane symetrycznie względem osi głównej założenia. Budynki założone na planie ćwierćkoła, parterowe, przykryte dachem mansardowym. W budynkach tych umieszczono bramy przejazdowe (fot. 73, 74). Sklepione zostały kolebą z lunetami. Oficyna w północnym skrzydle była podpiwniczona. Obie oficyny miały jednakowe elewacje od strony dziedzińca rozczłonkowane pilastrami, z opaskami nad otworami drzwi, okien i bram zakończonych łukiem półkolistym. Okna na mansardzie były kamienne, rzeźbione i szersze nad przejazdami. Otwory okien usytuowanych wyżej były koliste. Elewacje zewnętrzne oficyn były skromniejsze, bez pilastrów. Północna oficyna miała w mansardzie mniejsze prostokątne okna. Południowa, od strony ogrodu, posiadała okna mansardowe. Przy budynku pałacowym łączyła się z altaną ogrodowa (fot. 86, 88).

Oficina 2 w północnym i południowym skrzydle założenia.

Budynki te o rzucie zbliżonym do kwadratu, były dwukondygnacyjne przykryte dachem mansardowym. Mieściły pokoje gościnne. Klatka schodowa w obu budynkach usytuowana była w środkowej zewnętrznej części budynku. W północnej oficynie podest klatki schodowej umieszczony jest w przybudówce. Do narożnika tej oficyny i pierwszej oficyny przylegał od strony północnej parterowy

budynek gospodarczy, z prostym dachem, usytuowany wzdłuż drogi między dziedzińcem zespołu a drogą główną wsi. Wzdłuż tej samej linii zabudowy znajdował się jeszcze jeden parterowy budynek gospodarczy z mansardowym dachem.

Ryc. 24. Widok na elewację frontową domu gościnnego skrzydła południowo-wschodniego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Okna parteru w elewacjach obu oficyn zakończone były łukiem półfalistym. Nieznacznie wysunięty ryzalit środkowy miał eliptyczne okno w tympanonie (fot. 77, 78). Bazy pilastrów profilowane z kompozytowymi kapitelami. Elewacje zewnętrzne uproszczone i skromniejsze posiadały okna prostokątne.

Oficina 3 w północnym i południowym skrzydle założenia.

Budynki te założone zostały na rzucie prostokąta i połączone z drugą i czwartą oficyną krótszym bokiem. Były budynkami parterowymi przykryte dachem mansardowym. Oficyna północna pełniła funkcję stajni (fot. 83). Od dziedzińca otwory drzwi i okien zamknięte były łukiem odcinkowym. Otwory drzwi

oficyny południowej miały tynkowane opaski i zwieńczenia (fot. 80). Okna bez zdobień zakończone łukiem podkowiastym. Od strony parku otwory drzwi były prostokątne.

Oficina 4 w północnym i południowym skrzydle założenia.

Oficyny stanowiły zakończenie ciągu oficyn (fot. 81, 82). Zbudowane na planie zbliżonym do kwadratu. Były dwukondygnacyjne przykryte mansardowym dachem. Ryzalit środkowy obu oficyn zwieńczony był trójkątnym daszkiem z eliptycznym oknem w tympanonie. W oficynie północnej mieściła się ujeżdżalnia. Budynek ten sklepiony został sklepieniem zwierciadlanym z małymi lunetami górnych okien. We wnętrzu po lewej stronie od wejścia z dziedzińca, znajduje się balkon wewnętrzny wsparty na drewnianych słupach w kształcie kolumny doryckiej, ze schodami jednobiegowymi przy ścianie zewnętrznej. Oficyna południowa była domem ogrodnika.

Wozownia.

Budynek zamykał pałacowy dziedziniec od południowo-zachodniej strony (fot. 84). Usytuowany był na osi głównej założenia. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjny z bramą przejazdową, sklepioną kolebą. Brama ta stanowiła główny wjazd na teren honorowego dziedzińca (fot. 85).

Parter wozowni wypełniały przestrzenie, które pełniły funkcję garaży, z sześcioma bramami wjazdowymi od strony dziedzińca, rozmieszczonymi symetrycznie.

W bramie przejazdowej znajdowały się wejścia do dwóch klatek schodowych prowadzących na piętro. Budynek wozowni przykryty dachem mansardowym zwieńczony został nad przejazdem wieżyczką z barokowym hełmem. Elewacja podzielono pilastrami. Otwory okien i drzwi zdobione były opaskami z tynku.

Ryc. 25. Widok na budynek bramny (wozownię) od strony dziedzińca honorowego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Oranżeria.

Oranżeria była budynkiem parterowym, krytym dachem mansardowym z podwyższoną częścią środkową. Wnętrze było bogato zdobione pilastrami, stiukami i gzymsami, wzbogacone dodatkowo kominkami i centralnie umieszczoną rzeźbą Herkulesa. Oranżeria posiadała sklepienia zwierciadlane.

Elewacja południowo-zachodnia z rzeźbionym portalem głównym i herbem rodzinnym była pilastrowana z szerokimi i wysokimi oknami, które zakończone były łukiem nadwieszonym. W elewacji południowo-wschodniej od strony ogrodu znajdowały się bogato profilowane drzwi. Pozostałe elewacje były bez zdobień. W części podwyższonej, od strony północno-wschodniej, usytuowana była przybudówka, w której biegły spiralne schody prowadzące na strych.

Budynek łączący pałac z oranżerią.

Budynek ten zbudowano na planie wydłużonego prostokąta. Był budynkiem parterowym i podpiwniczonym, przykryto go dachem mansardowym.

Od strony ogrodu miał korytarz łączący pomieszczenia ułożone wzdłuż ściany budynku. Na końcu tego korytarza znajdowało się wyjście do ogrodu.

Kościół pałacowy.

Ewangelicki kościół pałacowy zbudowany został na planie krzyża greckiego z krótszym ramieniem od strony południowo-wschodniej, mieszczącym zakrystię. Budynek przykryty dachem mansardowym posiadał wewnętrzną kopułę na skrzyżowaniu osi, z emporami (fot. 90). Ramię północno-zachodnie mieściło główne wejście z wieżą oraz dwa wejścia boczne. Ramię północno-wschodnie zawierało ołtarz wydzielony od obejścia i jednobiegowych schodów bogato profilowaną stolarką. Ramię to przylegało do narożnika oranżerii od południowo-zachodniej strony. Ramię południowo-zachodnie posiadało schody na emporę oraz wydzielone kutą kratą sarkofagi założyciela Goszcza, Henryka I von Reichenbacha i jego małżonki. Empory wsparte na łękach z łukiem podkowiastym, zakończone były drewnianym chórem.

Elewacje kościoła posiadały pilastry, gzymsy oraz profilowane w tynku opaski okien i drzwi. Naroża ramienia wejściowego i przeciwległego były boniowane. Elewacja z głównym wejściem zaakcentowana została nad wejściem rzeźbionym herbem oraz wyżej ścianą attyki i wieży z barokowym hełmem.

Przed budynkiem wozowni od strony elewacji południowo-zachodniej, między wjazdem głównym a drogą główną wsi, zlokalizowany był budynek gospodarczy. W rzucie miał plan prostokąta. Był budynkiem parterowym przykrytym dachem mansardowym. Elewacje bez zdobień, miały tylko prostokątne otwory okien i drzwi.

Za południowymi oficynami zespołu pałacowego usytuowany był tak jak przy wozowni, następny pojedynczy budynek gospodarczy. Był parterowym budynkiem z prostym naczółkowym dachem, murowany, wykonany w cegle licowej na narożach, ze ścianami wypełnionymi tynkiem. Centralnie umieszczone wejście z dwubiegowymi schodami na strych, miało prostokątne otwory okien i drzwi. Parter zawierał cztery pomieszczenia, po dwa z każdej strony wejścia.

Ryc. 26. Widok na oranżerię – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

3.5. ETAP III.

3.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Z racji zaistniałych zmian i dewastacji założenia, spójność układu kompozycyjnego uległa w przeważającej części zanikowi.

Z bardzo spójnego kompozycyjnie układu barokowego zachował się układ zabudowy (bez oranżerii), główna oś przedłużona poza założenie, resztki szpalerowych nasadzeń lipowych na dziedzińcu pałacowym (fot. 67). Z regularnego ogrodu barokowego za pałacem pozostały jedynie pojedyncze graby i fragmenty słabo zaznaczonego skarpowania. Obecnie obszar ten prezentuje układ swobodny (fot. 79).

Dawny charakter parku, który cechowały rozległe przestrzenie łąkowe, zachował się jedynie w części centralnej sąsiadującej z zabudową pałacową i wiejską. W części tej mniejsze polany sąsiadują z dużą polaną z pojedynczymi nasadzeniami drzew (fot. 60). Polana ta natomiast połączona jest z większym stawem.

Pozostała część założenia (południowo-wschodnia) porośnięta gęstym samosiewem jest trudno dostępna (brak układu komunikacyjnego). Tworzy ją zwarty maszyn zieleni (fot. 63).

Spójność kompozycyjną założenia zaburza stała dewastacja parku spowodowana wypasem bydła, koszeniem traw i wycinaniem drzew przez mieszkańców wsi. Zakłóceniem w kompozycji są budynki gospodarcze wybudowane po II wojnie światowej. Przykładem tego jest budynek sklepu usytuowany w pobliżu budynku bramnego, przy głównym wjeździe na teren założenia. Najwięcej zmian spowodował natomiast niekontrolowany rozrost samosiewu, który w znacznym stopniu zatarł dawny układ przestrzenny całego założenia.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Mimo likwidacji barokowego ogrodu, a także dużej ilości samosiewów w części krajobrazowej, nadal można odczytać nadrzędną rolę zabudowy pałacowej otaczającej dziedziniec z główną osią przedłużoną daleko poza założenie i osiami bocznymi wyznaczonymi przez wjazdy na dziedziniec. Czytelne jest również wewnątrz dziedzińca pałacowego otoczonego szpalerami lipowymi mimo znaczących ubytków w drzewostanie.

Gęsty samosiew w znacznym stopniu zaburzył uporządkowanie przestrzeni w części krajobrazowej założenia. Mimo to w układzie tym można obecnie odczytać wiele wewnątrz parkowych zlokalizowanych w centralnej jego części. Zatarciu uległy powiązania widokowe, które miały podstawowe znaczenie w dawnym układzie krajobrazowym. Tym samym zmniejszyła się rola pałacu jako dominanty. Widoczny on jest tylko z polany znad większego stawu oraz z mostku na zakończeniu osi widokowej (fot. 58). Rozległy samosiew zmniejszył również rolę stawów. Przesłonięte od południa i wschodu związane są kompozycyjnie jedynie z główną polaną i otoczeniem pałacu (fot. 64, 65).

Gęsty samosiew ogranicza powiązania i otwarcia widokowe z głównych punktów widokowych, jakimi były wzgórki widokowe i altana. Tym, samym straciły one znaczenie widokowe.

Likwidacja większości budowli ogrodowych jako subdominant, a także akcentów architektoniczno-rzeźbiarskich, znaczne ubytki wśród wyróżniających się elementów roślinnych, gęsty samosiew osłaniający zachowane elementy architektoniczne i roślinne (tracą tym samym znaczenie kompozycyjne), zatarcie układu komunikacyjnego, to wszystko wpłynęło na zakłócenia w hierarchizacji i uporządkowaniu kompozycji.

Różnorodność przestrzenna.

Założenie, mimo znaczących zmian w kompozycji głównie za sprawą gęstego samosiewu, nadal cechuje duża różnorodność form przestrzennych. Zmianie uległo jedynie znaczenie widoków o różnym zasięgu (dominują widoki bliskie i bardzo bliskie).

Brak obecnie szpalerów zamykających dawne wnętrza ogrodu regularnego za pałacem, zwiększył zróżnicowanie głębi widokowych tej części układu poprzez otwarcie widokowe na rozległą polanę ze stawem.

Zmiany jakie zaszły w różnorodności form przestrzennych części krajobrazowej to przede wszystkim rozczłonkowanie wnętrz parkowych, a także zwiększenie roli widoków bliskich i bardzo bliskich głównie za sprawą dużej ilości masywów. Na terenie parku dominują obecnie małe, zamknięte wnętrza. Niewiele jest natomiast wnętrz rozległych i związanych z nimi dalekich widoków.

Różnorodność materiałowa.

Zniszczenia jakie nastąpiły, a tym samym zmiany spowodowały, iż park cechuje małe zróżnicowanie materiałowe. Pewne formy roślinne uległy ujednoczeniu poprzez gęsty samosiew. Ten sam proces występuje w składzie gatunkowym szaty roślinnej również dzięki równoczesnej zmianie stosunków wodnych (podnoszenie się wód gruntowych).

Powodem znikomej różnorodności materiałowej na terenie dawnego ogrodu ozdobnego jest likwidacja dawnych form roślinnych takich jak partery kwiatowe oraz krzewy. Z dawnych szpalerów grabowych zachowały się tu

jedynie pojedyncze drzewa. Szatę roślinną w tej części założenia tworzy głównie samosiew grupujący się w jednolite formy roślinne. Spowodował on, że fragmenty dawnego skarpowania są obecnie mało czytelne. Jak już wcześniej wspomniano na terenie dziedzińca pałacowego z dawnego szpaleru lipowego zachowały się tylko pojedyncze drzewa. Ogromną stratą pod względem różnorodności form kompozycyjnych jest likwidacja oranżerii zatwierdzona przez władzę konserwatorską¹³².

W części krajobrazowej dominują masywy i duże grupy drzew. Z dawnych form roślinnych zachowały się między innymi nasadzenia w formie kręgu po zachodniej stronie parku (fot. 61). Wycięto natomiast większość drzew iglastych. Poważne ubytki wystąpiły również w starodrzewie¹³³. Zniszczenie budowli ogrodowych (chatka wiejska i grot) i rzeźb antycznych w znacznym stopniu przyczyniło się do zmniejszenia różnorodności materiałowej. Zachowały się jedynie ruiny dawnej świątynki przesłonięte obecnie samosiewem (fot. 66) oraz fragmenty bram parkowych. Zniszczeniu nie uległy elementy topograficzne (wzgórki widokowe) jednak poprzez gęsty samosiew straciły swoje dawne znaczenie (fot. 62).

Oczyszczenie w ostatnich latach zarośniętych stawów przywróciło efekt rozległych przestrzeni wodnych, a tym samym ich ważną rolę w kompozycji.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Niekontrolowany rozrost zieleni samosiewnej na obrzeżach parku i na wzgórku widokowym w pobliżu pałacu, spowodował zagęszczenie drzewostanu, tym samym zatarcie w znacznym stopniu dawnych powiązań widokowych z otwartym krajobrazem.

Ekspozycja założenia, tak jak w ostatniej fazie jego rozwoju, pozostaje niewielka z racji sąsiedztwa lasów tworzących z parkiem jeden kompleks zieleni oraz zabudowy wiejskiej zasłaniającej park od strony zachodu i w większości od północy.

¹³² W 1965 r. decyzją służb konserwatorskich oranżeria poddana została rozbiórce wraz z budynkiem łączącym oranżerię z pałacem: Sajewicz L., *Orzeczenie techniczne, Pałac i kościół ewangelicki w Goszczu, pow. Syców*, Wrocław 1965.

¹³³ W 1988 r. przez wieś Goszcz przeszła trąba powietrzna, która zniszczyła w 70% drzewostan parku.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Zmiany, jakie dokonały się w kompozycji zespołu pałacowo-parkowego nie wpłynęły obecnie w sposób znaczący na jego relacje przestrzenne i formalne z otaczającym krajobrazem. Założenie nadal wykazuje czytelne powiązania z układem urbanistycznym wsi poprzez aleję lipową będącą poza założeniem, a która stanowi przedłużenie drogi dojazdowej na teren rezydencji, a także przedłużenie osi kompozycji założenia (fot. 68).

Zakłóceniem w relacji przestrzennej z otoczeniem jest wyburzenie oranżerii, która miała istotne znaczenie w układzie urbanistyczno-architektonicznym założenia. Mimo to wspólna kompozycja zabudowy pałacowej i folwarcznej oraz ważnych elementów urbanistycznych wsi (kościół i rynek) nadal jest dobrze czytelna.

Ważnym elementem wiążącym przestrzennie i formalnie park z otaczającym go krajobrazem jest ciąg stawów. Poprzez zagęszczenie drzewostanu samosiewem zwiększyło się powiązanie formalne z sąsiadującym lasem. Znaczna część parku straciła jednak charakter parkowy.

3.5.2. Obecny stan zachowania zabudowy pałacowej.

Stan zachowania zabudowy pałacowej jest zróżnicowany. Przyczynił się do tego między innymi pożar w 1948 r., który dotkliwie zniszczył korpus główny i parterowy półkolisty łącznik po północno-wschodnie stronie pałacu¹³⁴. Całkowitej likwidacji uległa oranżeria pałacowa oraz łączący ją z pałacem parterowy łącznik¹³⁵. W zachowanych obiektach pałacowych największe zniszczenia dokonały się w korpusie głównym czyli w samym budynku pałacowym, który jest obecnie w stanie ruiny. Pozbawiony on został więźby dachowej oraz stropów. Zachowały się natomiast ściany frontowe dawnych lukarn nad gzymsem koronującym. W elewacji ogrodowej występują w nich jednak duże ubytki zwłaszcza w wieńczących je półkolistych naczółkach. Nie zachowały się żadne elementy konstrukcyjne w obrębie pałacu. Widoczne są jedynie ślady niektórych

¹³⁴ W latach II wojny światowej zabudowa pałacowa nie uległa zniszczeniu. W 1957 r. zinventaryzowano zniszczoną przez pożar rezydencję i sporządzono projekt odbudowy i adaptacji, który nie został jednak zrealizowany [56].

¹³⁵ W 1965 r. decyzją służb konserwatorskich oranżeria wraz z łącznikiem poddana została rozbiórce. Konieczność rozbiórki zalecił L. Sajewicz w orzeczeniu technicznym: *Orzeczenie techniczne, Pałac i kościół ewangelicki w Goszczu, pow. Syców*, Wrocław 1965.

ścian nośnych. Elewacje pałacu wykazują zniszczenia w postaci ubytków w tynku oraz w elementach dekoracyjnych elewacji m. in. w ozdobnych dekoracjach nadokiennych, w obramieniach okien oraz w kamiennej balustradzie portalu. Najwięcej tego typu zniszczeń występuje w elewacji ogrodowej pałacu, która obecnie przysłonięta jest wysoką zielenią samosiewną. W stanie ruiny jest również obdarta z tynku weranda pałacowa. Z elementów dekoracyjnych zachowały się jedynie głowice filarów flankujących wejście, a także metaloplastyczna balustrada tarasu nad werandą. Należy dodać, że wszystkie okna pałacu jak i werandy pozbawione są stolarki okiennej.

W lepszym stanie są oficyny i pozostałe budynki pomocnicze wchodzące w skład zabudowy pałacowej. Po II wojnie światowej wnętrza skrzydła północnego i południowego oraz wozowni (budynek bramny) przekształcono na mieszkania dla pracowników Państwowego Gospodarstwa Rolnego¹³⁶. W tym celu dokonano zmian również w elewacjach oficyn w postaci zmiany kształtu otworów okiennych. Zamurowano półkoliste zamknięcia okien parteru w dawnych domach gościnnych oraz w oknach parterowej przypałacowej oficyny od strony dziedzińca. W kilku przypadkach zmniejszono także rozmiar dawnych prostokątnych okien poprzez zamurowanie ich górnych części. Pozostałe zniszczenia dotyczą ubytków w tynku oraz elementów dekoracyjnych. Niektóre z nich uległy całkowitej i częściowej likwidacji. Zniszczenia te najbardziej widoczne są w elewacji północnej dawnej wozowni, która pozbawiona została w znacznej części tynku oraz pionowych podziałów w postaci boniowanych lizen.

W ostatnich latach przeprowadzono prace remontowe i zabezpieczające w przypałacowym kościele ewangelickim. Między innymi wyremontowano więźbę dachową, położono nowe przykrycie dachu (dachówka ceramiczna) oraz w celu zabezpieczenia zamurowano duże półkoliście zamknięte otwory okienne. Odnowienia wymagają natomiast elewacje kościoła, w których występują ubytki tynku oraz ślady farby widoczne w górnych ich partiach.

Obecny stan zabudowy pałacowej prezentuje dokumentacja fotograficzna zamieszczona w tomie II opracowania.

¹³⁶ Obecnie są one nadal zamieszkałe.

3.6. STAN BADAŃ DOTYCHCZASOWYCH.

Pałac z zabudową folwarczną.

Z kilku naukowo-badawczych opracowań na uwagę zasługuje praca M. Kutznera z 1957 r. powstała w czasie przeprowadzanych wówczas działań konserwatorskich nad założeniem¹³⁷. Autor często powołuje się na pozycję G. Grundmanna z 1943 r., ponieważ jest ona według autora najpełniejszą i najbardziej wnikliwą analizą formalną pałacu w Goszczu. Studium zawiera szczegółowy opis stanu zachowania poszczególnych obiektów zabudowy pałacowej, obszerną analizę historyczną obejmującą zasadnicze jej przebudowy oraz analizę stylistyczną dotyczącą głównie bryły i elewacji pałacu. Analizę tą autor przeprowadził na zasadzie analizy porównawczej. Porównywał bowiem podobieństwa elementów wystroju elewacji i bryły z innymi obiektami architektury pruskiej między innymi z pałacem Marschalla w Berlinie oraz z pałacem w Cieplicach. We wnioskach konserwatorskich autor biorąc pod uwagę przyszłą rewaloryzację założenia stwierdza, że przy rekonstrukcji pałacu należy bezwzględnie odbudować całą zewnętrzną bryłę pałacu z *dokładną i pełną restauracją detalu architektonicznego z lat przed 1945 r.* Z racji poważnych zniszczeń wewnątrz pałacowych dopuszcza przy tym dużą dowolność przy ich odbudowie. Wskazuje się jednak na potrzebę rekonstrukcji wystroju sali reprezentacyjnej oraz pseudorokokowego hallu i galerii. Resztę pomieszczeń, jak pisze autor można zmodernizować *włącznie ze zmianą ich form przestrzennych*. Przy wnioskach dotyczących korpusu głównego zwrócono uwagę na *nienormalną sytuację* polegającą na rugowaniu przez PGR zniszczonego pałacu z planu zagospodarowania całości zabudowy pałacowej. W dalszych wnioskach wskazano na konieczność szybkiego zabezpieczenia oranżerii z racji jej wyjątkowej wartości oraz zmianę jej użytkowania (mieściła ona wówczas magazyn materiałów budowlanych). Zaproponowano, aby przy adaptacji oranżerii przeznaczyć ją na małą letnią salę teatralną lub kinową. Według autora szybkiego zabezpieczenia wymaga również kościół przypałacowy, któremu należy przywrócić funkcję użytkową. Pozostałe budynki takie jak wozownia czy dawne oficyny zaleca się przy ich aktywizacji traktować *jako obiekty*

¹³⁷ Kutzner M., *Studium historyczno-architektoniczne pałacu Reichenbach – Goschütz w Goszczu, pow. Syców*, PKZ, Wrocław 1957 (maszynopis).

drugorzędne. Mimo, że prezentują one, jak pisze autor niską klasę artystyczną należy koniecznie je zachować zwłaszcza późnobarokowy wystrój elewacji. W opracowaniu na uwagę zasługuje przedstawiona przez autora ocena pałacu: „[...] wysoka wartość artystyczna obiektu wysuwa omawiany pałac na jedno z pierwszych pozycji w spisie zabytków architektury świeckiej na Śląsku.”

W tym samym roku, w którym powstało opracowanie M. Kutznera (1957 r.) sporządzono w ramach jednego opracowania inwentaryzację kilku obiektów zabudowy pałacowej oraz wstępny projekt ich adaptacji na ośrodek wypoczynkowo-szkoleniowy dla pracowników PGR¹³⁸. Opracowanie to obejmuje korpus główny (pałac), przylegające do niego półkoliste łączniki, dawne domy gościnne oraz nieistniejącą już oranżerię z parterowym łącznikiem. Nie zinwentaryzowano natomiast budynków dawnej wozowni (budynek bramny), stajni, ujeżdżalni, a także dawnych oficyn. Inwentaryzacja przedstawia opis elementów budowlanych i konstrukcyjnych, opis wnętrza i elewacji oraz stan zachowania inwentaryzowanych obiektów wsparty oprócz części rysunkowej dokumentacją fotograficzną. W opisie stanu zachowania autor zwraca uwagę na zniszczony w wyniku pożaru (1948 r.) korpus główny pałacu i przylegający do niego od północnej strony półkolisty łącznik. Podaje również, że parterowy budynek (obecnie nieistniejący) między pałacem a oranżerią posiadał wówczas jedynie mury konstrukcyjne z tynkami. Oranżeria zachowana w całości i użytkowana jako magazyn budowlany również wykazywała poważne uszkodzenia. Jak pisze autor z braku konserwacji doszło do przegnicia i zawalenia drewnianych stropów oraz podbijania dekoracji stiukowej. Pozostała część zabudowy pałacowej według autora zachowała się w bardzo dobrym stanie. Z tego względu zaproponowano *stosunkowo małym nakładem kosztów* rekonstrukcję i wykorzystanie jej na ośrodek wczasowo-szkoleniowy dla pracowników PGR. Konieczność odbudowy podyktowana jest jak pisze autor, między innymi niszczącymi wpływami warunków atmosferycznych. Nie planowano rozbudowy kompleksu pałacowego ze względu na *zabytkowy układ pałacu tworzący całość architektoniczno-urbanistyczną*. W projekcie wstępnym przedstawiono w wersji opisowej (brak rysunków) proponowany program funkcjonalny adaptowanych pomieszczeń. Należy dodać, że opracowanie to nie zawiera analizy historycznej, podano jedynie okres pochodzenia *budynku o*

¹³⁸ Rachwański J., *Inwentaryzacja i wstępne założenia projektowe na odbudowę pałacu w Goszczu i adaptację na Ośrodek Wczasowo-Szkoleniowy dla pracowników PGR, PKZ, Wrocław 1957.*

założeniu barokowym z rokokowym wystrojem elewacji datując go na drugą połowę XVII w.. Z punktu widzenia zachowanych materiałów ikonograficznych i dotychczasowych badań jest to błędna informacja. Na ich podstawie rezydencję w obecnym kształcie datować należy na drugą połowę XVIII w.¹³⁹.

Następnym opracowaniem z 1957 r. jest kolejny wstępny projekt adaptacji zabudowy pałacowej na ośrodek wczasowo-szkoleniowy dla pracowników PGR¹⁴⁰. Projekt ten jest niejako rozwinięciem wcześniejszej koncepcji. Obejmuje on jedynie korpus główny pałacu, przylegające do niego dwa półkoliste łączniki oraz oranżerię z parterowym łącznikiem. W korpusie głównym zaproponowano między innymi odbudowę i rekonstrukcję w *uproszczonej formie* dwóch klatek schodowych, sali balowej i galerii, jak pisze autor poprzez zachowanie zasadniczego podziału architektonicznego. Wewnętrzny układ funkcjonalny zgodnie z projektem miał być dostosowany do nowych potrzeb *przy skromnym wyposażeniu pozostałych wnętrz*. W korpusie głównym na parterze zaprojektowano między innymi czytelnię, wypożyczalnię książek i jadalnię. Na piętrze zaproponowano wykorzystać hall na świetlicę – salę gier, a galerię na wystawę prac ośrodka wypoczynkowo-szkoleniowego. Zaprojektowano również trzy sale wykładowe, dwa laboratoria i magazyn podręczny. Półkoliste skrzydła przylegające do pałacu przeznaczono na pomieszczenia mieszkalne dla wczasowiczów, jak pisze autor przy zachowaniu istniejącego układu murów konstrukcyjnych. Łącznik między oranżerią a pałacem mieścić miał pomieszczenia kuchenne. Elewacje zabudowy pałacowej autorzy zaplanowali zrekonstruować do stanu przedwojennego. Wzięto również pod uwagę dziedziniec pałacowy proponując trawniki z niskimi strzyżonymi krzewami przy zachowaniu istniejącej zieleni. Opracowany projekt nie został jednak zrealizowany.

W 1965 r. opracowano orzeczenie techniczne dotyczące stanu zachowania zabudowy pałacowej oraz kierunek postępowania uzgodniony z zastępcą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu¹⁴¹. W pracy tej stwierdzono, że obiekty takie jak główny korpus pałacu, półkoliste lewe skrzydło oraz budynek łączący pałac z oranżerią, całkowicie nie nadają się do

¹³⁹ W pierwszej połowie XVIII w. powstała pierwsza rezydencja rodu Reichenbachów - później przebudowana.

¹⁴⁰ Rachwański J., Burek J., Wojdon S., *Projekt wstępny Ośrodka wczasowo-szkoleniowego dla pracowników PGR, Pałac – Goszcz*, Wrocław 1957.

¹⁴¹ Sajewicz L., *Orzeczenie techniczne odnośnie stanu elementów konstrukcyjnych pałacu i kościoła ewangelickiego w Goszczu, pow. Syców, PKZ*, Wrocław 1965.

rekonstrukcji i grozi im zawalenie. Przy ewentualnej jednak rekonstrukcji pałacu, jak pisze autor konieczne będzie przemurowanie 60% ścian wewnętrznych i 40% zewnętrznych. Wskazuje również na konieczność rozebrania nie użytkowanych części korpusu głównego. Zgodnie z orzeczeniem i w porozumieniu z Głównym Konserwatorem Zabytków, elementy wystroju wnętrz i elewacji takie jak portale, obudowę kominków i posągi należy zdemontować i oddać do dyspozycji muzeum. Odmienną opinię uzyskał kościół ewangelicki, którego stan zachowania określono jako dość dobry i mimo uszkodzeń nadają się według autora do adaptacji np. na świetlicę wiejską, dom kultury czy pomieszczenia magazynowe. Stwierdzono oprócz tego, że jeśli nie zostaną podjęte działania remontowe i adaptacyjne należy kościół rozebrać ponieważ *pozostawienie go swemu losowi na dalsze lata zagraża całkowitemu zniszczeniu łącznie aż do zawalenia*. Należy podkreślić, że do rozbiórki przeznaczono również oranżerię. Decyzje rozbiórkowe obiektów autor argumentuje między innymi zbyt wysokimi kosztami ewentualnych remontów. Argumentacja ta nasuwa zatem myśl, że ze względów ekonomicznych prace remontowe jak i rekonstrukcja zabudowy pałacowej są dla autora po prostu nieopłacalne. Orzeczenie to miało ogromny wpływ na dalsze losy założenia. Na jego podstawie i zgodnie z decyzją służb konserwatorskich oranżeria wraz z budynkiem łączącym ją z pałacem została poddana rozbiórce. Określony w orzeczeniu kierunek postępowania wydaje się zaskakujący i niezrozumiały zwłaszcza na tle wcześniejszych opracowań. Przykładem jest opisana już praca M. Kutznera, w której zaleca się szczególną opiekę nad tym zabytkiem pełniącym znaczącą rolę w założeniach tego typu na Śląsku i zwraca uwagę na wysoką wartość oranżerii będącej istotnym elementem w architektoniczno-urbanistycznym układzie zabudowy pałacowej. Z analizy przedstawionych wyżej opracowań wynika jak odmienny był wówczas stosunek do zabytkowych obiektów prezentujących wysoką wartość artystyczną, a tym samym znaczących pod względem historycznym i kulturowym. Przypomnieć przy tym należy ustawę o Ochronie Dóbr Kultury, która powstała trzy lata przed sporządzeniem omówionego wyżej orzeczenia. Wskazuje ona działania w zakresie ochrony konserwatorskiej obiektów uznanych za dobra kultury, a tym samym bogactwo narodowe, do których zaliczono między innymi zabezpieczenie zabytkowych budowli przed dalszym zniszczeniem i przywrócenie im wartości użytkowej.

Ogród i park krajobrazowy.

W roku 1980 opracowano ewidencję założenia pałacowo-parkowego¹⁴². Przedstawiono w niej między innymi krótką analizę historyczną obejmującą rozwój i zasadnicze przemiany założenia, opis stanu istniejącego oraz skróconą inwentaryzację roślin. W inwentaryzacji tej podano wykaz drzew wyróżniających się oraz gatunki dominujące w drzewostanie parkowym, a także wiek najstarszych nasadzeń. Nie przedstawiono natomiast opisu stanu zdrowotnego zadrzewień. W analizie zachowania układu zabytkowego określono stan zachowania pałacu jako zrujnowany. Kościół i zabudowę folwarczną autorzy przeznaczają do kapitalnego remontu. We wnioskach końcowych wskazują na konieczność usunięcia śmieci z parku, odgródzenia w sposób trwały pomieszczeń gospodarczych wzniesionych koło folwarku oraz całkowitego zaniechania wypasu bydła na polanach parkowych na rzecz koszenia traw. Zalecono również uporządkowanie północnej części parku np. poprzez założenie trawników (prawdopodobnie chodzi tu o teren po dawnym ogrodzie ozdobnym).

Pięć lat po ewidencji czyli w 1985 r. opracowano ważne pod względem badań nad założeniem, studium historyczno-stylistyczne, w którym autor (jak podkreśla) zajmuje się jedynie zagadnieniami ogrodu i późniejszego parku krajobrazowego¹⁴³. Według autora na temat architektury rezydencji powstało już opracowanie M. Kutznera, które *nie zostało zdeaktualizowane, ponieważ w późniejszym czasie (po 1957 r.) nie dokonano nowych odkryć, które mogłyby podważyć generalne tezy autora*. W studium opracowano dzieje dóbr oraz obszerną charakterystykę pierwszego zespołu dworskiego obejmującą analizę układu przestrzennego i architektury sporządzoną w oparciu o rysunki F. B. Wernhera. Rozwój i zasadnicze przekształcenia ogrodu ozdobnego i parku krajobrazowego przedstawiono w analizie stylistycznej założenia. Autor poświęca tu dużo uwagi oranżerii (już nieistniejącej) analizując między innymi jej pochodzenie oraz styl i znaczenie elementów rzeźbiarskich wchodzących w skład wystroju wnętrza. Analizuje również układ kompozycyjny parku krajobrazowego, jego powstanie oraz rolę i znaczenie elementów kompozycji

¹⁴² Ciesielski H., Eysymontt K., Wrabec H., Idzikowska H., Prądyński S., *Ewidencja założenia pałacowo-parkowego w Goszczu*, BIPROZET, Wrocław 1980.

¹⁴³ Eysymontt K., *Studium historyczno-stylistyczne zespołu dworsko-ogrodowego w Goszczu*, PKZ, Wrocław 1985 (maszynopis).

(elementy architektoniczno-rzeźbiarskie, roślinne i topograficzne). W analizie tej stwierdzono, że arkadyjski styl parku nie powstał w czasie *przynależnym do pierwszego na terenie Śląska okresu tworzenia parków romantycznych*. Wskazuje na to według autora między innymi usytuowanie świątynki. Zgodnie z zasadami ogrodów angielskich wszystkie elementy arkadyjskie miały być wyraźnie widoczne ze wszystkich stron. Świątynka dorycka w Goszczu widoczna była jedynie od frontu. W omawianym opracowaniu autor odniósł się do bardzo ważnej pozycji dotyczącej wyglądu zabudowy pałacowej z przed 1945 r. autorstwa R. Konwiarza. Oprócz fotografii zawiera ona opis ówczesnej funkcji poszczególnych budynków dworskich, z którym nie do końca zgadza się autor studium. Między innymi poddaje wątpliwości określenie dwóch symetrycznie rozmieszczonych względem dziedzińca domów mieszkalnych mianem budynków kawaleryjskich. Wątpliwość ta podyktowana została usytuowaniem takich obiektów (zwanym „*kawalierhauser*”) w przeszłości, bowiem umieszczano je jako osobne rezydencje w pewnym odosobnieniu od pałacu, najczęściej w ogrodzie.

W 1997 r. w ramach rozprawy doktorskiej na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej opracowana została przez A. Lis metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych. Metodę tą zaprezentowano przeprowadzając przykładową waloryzację dwóch wybranych przez autorkę rezydencji, w tym rezydencji w Goszczu. Opracowanie to omówiono szerzej w pozycji dotyczącej założenia w Królikowicach.

W tym samym roku sporządzony został operat dendrologiczny dotyczący zadrzewień zbiorników wodnych¹⁴⁴. Powstał on w celu ustalenia niezbędnych danych o *przedmiotowych drzewach* dla wydania odpowiednich decyzji administracyjnych dotyczących odbudowy i renowacji stawów na terenie parku krajobrazowego. Określono w nim główne gatunki oraz formy występujących tu zadrzewień. Stwierdzono, że ogólny stan sanitarno-zdrowotny i techniczno-hodowlany całego zasobu drzewostanu na obrzeżach zbiornika wodnego jest *mało zadawalający*. Autorzy wskazują między innymi na liczne *wychyły* (drzewa zawieszane w mniejszym lub większym stopniu), *krzywizny pni*, *suchary*, *pojedynczo wydzielający się posusz drzew oraz miejscami złomy pohuraganowe*. Charakterystykę drzewostanu wsparto tabelą przedstawiającą lokalizację

¹⁴⁴ Dolata Z., *Operat dendrologiczny zadrzewień zbiorników wodnych*, Wrocław 1997.

poszczególnych nasadzeń, ich gatunek, wiek, ilość, wymiary oraz uwagi lub cechy szczególne dotyczące stanu zdrowotnego drzewa.

W konkluzji powyższego wywodu dotyczącego układu przestrzennego całości założenia, trzeba podkreślić, że błędem było wyburzenie na zlecenie Konserwatora zabytków oranżerii będącej znaczącym obiektem w układzie budynków zespołu pałacowego jak też pozbawienie opieki pięknego i znaczącego w historii architektury europejskiej założenia. Obecnie rezydencja będąca własnością Skarbu Państwa nadal popada w ruinę. Niestety próba wykupienia jej w latach 70-tych przez rodzinę niemieckiego właściciela z przed II wojny światowej nie powiodła się. W obecnym czasie łączniki, dawne oficyny i pozostałe obiekty zespołu pałacowego (oprócz zrujnowanego korpusu głównego) pełnią rolę zabudowy wielorodzinnej wynikającą z wcześniejszych przekształceń obiektów na mieszkania dla pracowników PGR.

Rezydencja ta poprzez swoją lokalizację, rangę i pozycję na tle innych tego typu założeń na Dolnym Śląsku, może stać się bardzo ważnym i potrzebnym ośrodkiem międzynarodowych zjazdów i sympozjów dla miasta Wrocławia. W ramach tej koncepcji możliwa jest także organizacja koncertów czy wystaw, które ze względu na piękny przypałacowy park mogą odbywać się również w plenerze. Bliskie sąsiedztwo Parku Krajobrazowego *Doliny Baryczy*, duża liczba stawów rybnych i kompleksów leśnych daje szansę zwiększenia atrakcyjności proponowanego ośrodka, a także aktywizacji okolicznych miejscowości w zakresie usług turystyczno-rekreacyjnych.

REZYDENCJA

odnowiona

*„Przeszłość nie wraca jak żywe zjawisko
w dawnej postaci – jednak nie umiera
Odmienia tylko miejsce, czas, nazwisko
I świeże kształty dla siebie przybiera.”*

Adam Asnyk „Nad głębiami”

4. Założenie pałacowo-parkowe w Jelczu - Laskowicach.

VIDE: T. II, fot. 91 - 123

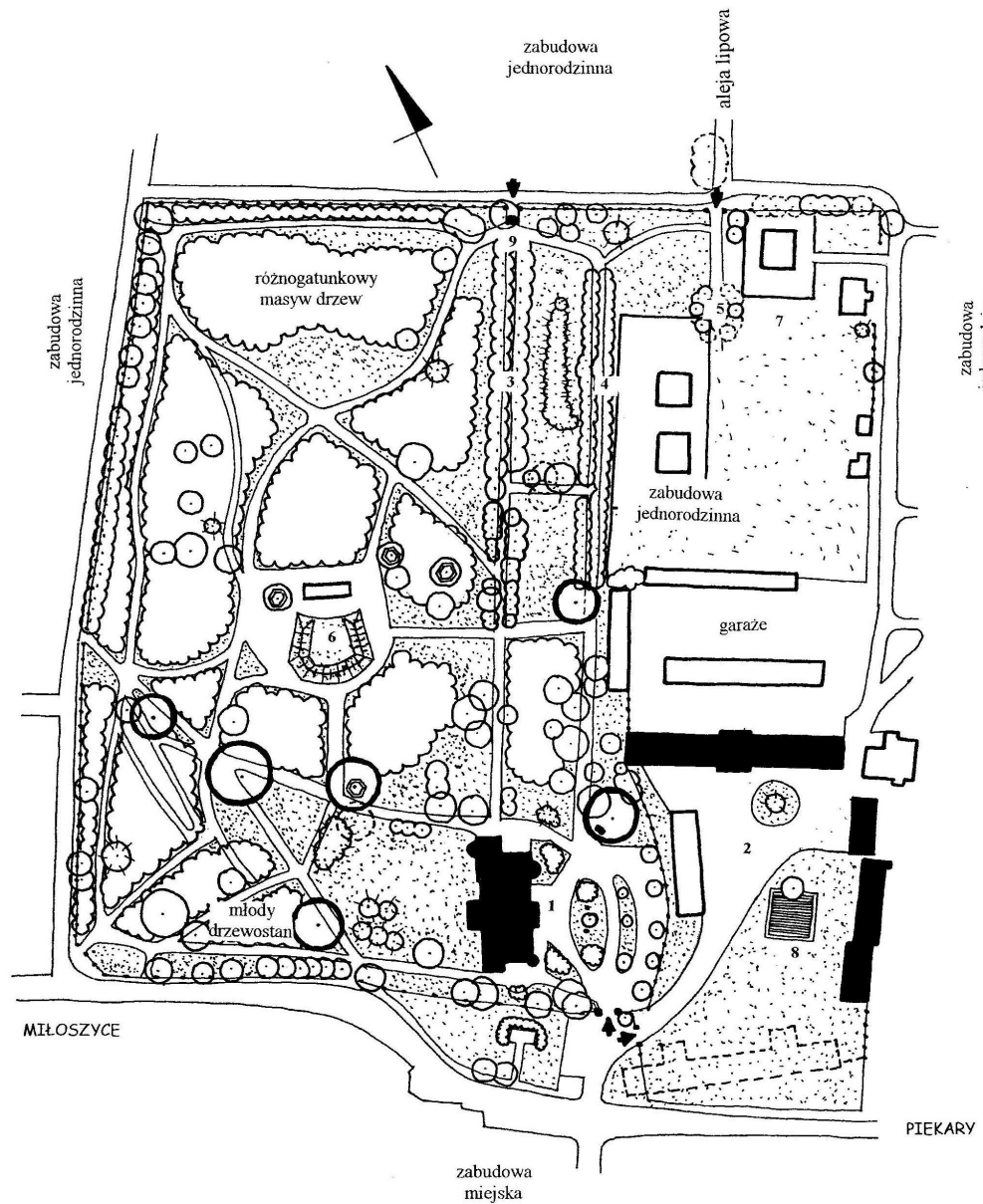
4.1. POŁOŻENIE OBIEKTU I OGÓLNA JEGO CHARAKTERYSTYKA¹⁴⁵.

Zespół pałacowo-parkowy usytuowany jest w północno-wschodniej części miasta Jelcz – Laskowice (na terenie Laskowic) przy ul. Witosa, 25 km na południowy-wschód od Wrocławia. Założenie to ograniczone jest drogą główną z Piekary do Miłoszyc oraz drogami lokalnymi i graniczy od południowego-zachodu i południowego-wschodu z niewysoką zabudową miejską, od północnego-zachodu i północnego-wschodu z zabudową jednorodziną.

Założenie obejmuje teren o powierzchni 8,68 ha. W skład założenia pałacowo-parkowego w Jelczu-Laskowicach wchodzi:

- a) pałac wraz z zabudową folwarczną otaczającą prostokątny dziedziniec.

¹⁴⁵ W opracowaniu poz. 4.1., poz. 4.2., poz. 4.3. wykorzystano Ewidencję założenia pałacowo-parkowego w Laskowicach Oławskich (Jurkowska E., Ciesielski H., Frankowska M., Eysymontt K., Jurkowski A., Wrocław 1985, maszynopis) oraz badania własne.

Ryc. 27. Plan założenia pałacowo-parkowego przy ul. Witosa w Jelczu – Laskowicach – stan z 2004 r.: 1 – pałac, 2 –dziedziniec folwarczny, 3 –aleja bukowa, 4 –aleja grabowa, 5 –pozostałość po kręgu grabowym, 6 –zdeastowany amfiteatr z lat 80-tych XX w., 7 –teren dawnego ogrodu ozdobnego, 8 –zbiornik przeciwpożarowy (dawny staw), 9 –kamienny krucyfiks (rys. aut.).

Główny wjazd do rezydencji zlokalizowany jest przy drodze głównej (ul. Witosa), na osi drogi prowadzącej do Oławy i zaznaczony jest bramą z kamiennymi lwami umieszczonymi na cokółach. Pałac znajduje się w południowo-zachodniej części założenia. Przed elewacją frontową pałacu znajduje się klomb oraz niewielki parking. Na południe od pałacu rozciąga się prostokątny dziedziniec folwarczny otoczony od południowego-wschodu, północnego-wschodu i północnego-zachodu zabudową gospodarczą. Dziedziniec oddzielony jest murem od reszty założenia, a na jego teren prowadzi osobny wjazd znajdujący się w pobliżu wjazdu głównego. W porównaniu z układem z przed II wojny światowej likwidacji uległ budynek folwarczny po południowo-zachodniej stronie dziedzińca gospodarczego.

b) krajobrazowy park przylegający do północno-zachodniej i północno-wschodniej elewacji pałacu.

Park ograniczony jest od północnego-wschodu zachowanym wysokim murem ceglany. Na północno-zachodniej granicy parku zachowała się jedynie podmurówka dawnego muru, natomiast południowo-zachodnia strona ograniczona jest niewysokim współczesnym murkiem kamiennym wzniesionym na zachowanej starej podmurówce. Od południowo-wschodniej strony teren parku oddzielony jest od terenu dawnego ogrodu ozdobnym ogrodzeniem z siatki metalowej, wzdłuż której wzniesiono zabudowę jednorodzinna.

W centralnej części parku znajduje się współczesny niewielki amfiteatr ze sceną oraz budynek usługowy powstały w 1985r.. Na osi jednej z alei parkowych, po północno-wschodniej stronie parku, usytuowany jest zabytkowy krzyż na postumencie.

Układ drzewostanu z przed II wojny światowej został w znacznym stopniu zniszczony w wyniku rozrostu drzew powstałych z samosiewu. W latach 80-tych XX w. niektóre drzewa (płatany) otoczone zostały betonowymi opaskami.

4.2. RYS HISTORYCZNY OBIEKTU.

Miejscowość Laskowice (1358 – Soloschowicz, 1382 – Laskowicz, Laskotz) w 1423 r. stanowiła lenno Nikela Hogera von Prittwitz. Kolejny właściciel Laskowic wymieniony jest w latach 1454, 1470 jako Hans von Prittwitz. W 1477 r.

majątek należał do Nikela von Prittwitz, który zapisał swojej żonie Margareth z domu Kotulińska, część dochodów z majątku. Od 1505 r. do 1527 r. dobrami laskowickimi zarządzał Hans von Prittwitz. Po jego śmierci Laskowice odziedziczył jego syn Ernst zmarły w 1543 r.. W roku 1557 powstaje w Laskowicach dwór zbudowany przez kolejnego właściciela majątku Johanna von Prittwitz. W 1586 r. dworem i majątkiem zarządzał Ernst von Prittwitz – radca książęcy, który uzyskał zgodę na przekształcenie dóbr z lenna w allodium. Następnym właścicielem został jego syn Christof Ernst również radca książęcy, zmarły w 1640 r.. Był on ostatnim męskim potomkiem linii z Laskowic. Spadkobiercy Laskowic sprzedali majątek w 1650 r. Wolfowi Albrechtowi von Saurma – Jeltsch, który przeniósł tu swoją siedzibę. Zmarł on w 1664 r.. W roku 1680 majątek został podzielony pomiędzy jego dwóch synów. Młodszy syn Konrad Wenzel otrzymał Laskowice, starszy Wolf Ernst został właścicielem Jelcza. Po śmierci Wolfa Ernsta w 1709 r. jego dobra przejął brat. W 1723 r. majątek ten przejął Hans Leuthold. W Laskowicach osiadł natomiast jego syn Johann Friedrich, po którego śmierci w 1783 r. dobra przejęli Antoni i Dominik von Saurma. W 1795 r. właścicielem był Franz von Saurma – Jeltsch, który zmarł w 1817 r.. Spadkobiercami zostali jego synowie. Młodszy syn Moritz otrzymał Laskowice, a starszy Gustaw dostał Jelcz. Laskowice odziedziczył następnie Johann von Saurma. Ostatnim właścicielem majątku w Laskowicach był Hans Lutold von Saurma, który zarządzał nim do czasów II wojny światowej.

Po II wojnie światowej w pałacu mieściła się szkoła zawodowa z internatem. Po 1956 r. pałac użytkowany był przez Zakład Doświadczalny Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa, a także Zjednoczone Stronnictwo Ludowe. Obecnie obiekt jest siedzibą Urzędu Miasta i Gminy Jelcz – Laskowice natomiast park pełni rolę parku miejskiego.

4.3. ETAP I.

4.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno-przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Laskowice.

Według dostępnych fragmentarycznych źródeł ikonograficznych pierwotny dwór w Laskowicach wzniesiony został przez Jana von Prittwitz w 1558 r.¹⁴⁶. Jednakże zasadnicze zmiany dokonały się na przestrzeni XVIII i XIX w. kiedy właścicielami majątku była rodzina von Saurma.

Rozwój założenia pałacowo-parkowego w Laskowicach charakteryzują cztery zasadnicze fazy:

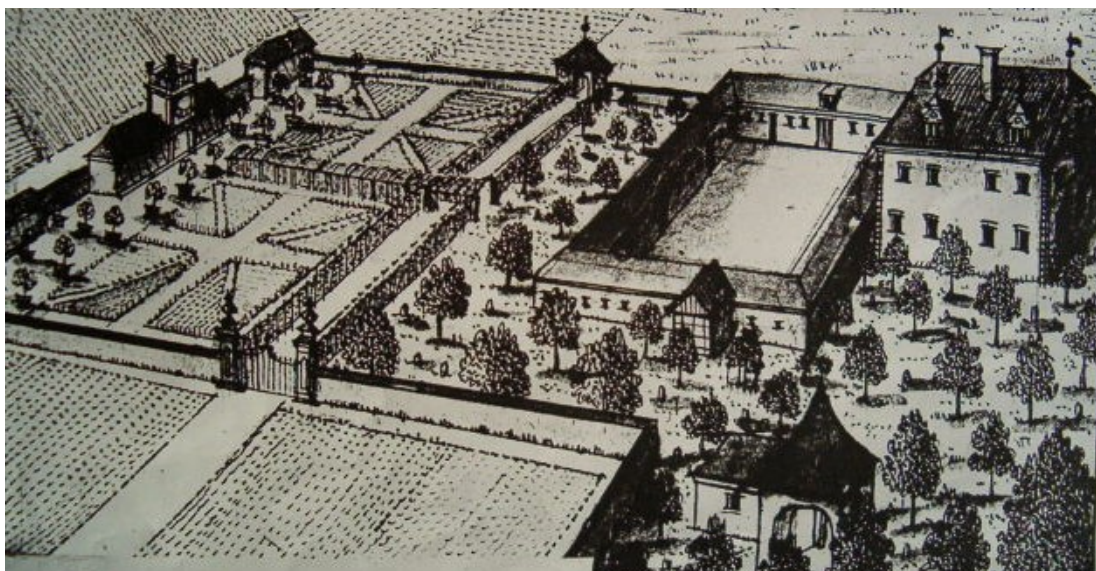
- układ z pierwszej poł. i końca XVIII w..
- układ z przełomu XVIII i XIX w. (ogród ozdobny).
- układ z pierwszej poł. XIX w..
- układ z poł. i końca XIX w. (park krajobrazowy).

Układ z pierwszej połowy i końca XVIII w..

Według ryciny F. B. Wernhera z ok. 1750 r., założenie tworzył dwukondygnacyjny renesansowy pałac zbudowany na planie prostokąta. Do pałacu od strony północnej przylegał prostokątny dziedziniec otoczony zabudową folwarczną. Pałac jak i folwark otaczał od północy, zachodu i południa rozległy sad. Na terenie sadu, na zachód od dworu znajdował się niewielki budynek, w którym być może gromadzono zebrane owoce.

Na północ od folwarku rozciągał się XVIII-wieczny ogród ozdobny oddzielony od sadu szeroką aleją obsadzoną obustronnie wysokim żywopłotem. Na zachodnim końcu tej alei usytuowana była ozdobna brama wjazdowa, na wschodnim końcu zlokalizowano pawilon bramny. Szeroką aleję prostopadle przecinała ocieniona żywopłotem alejka. Stanowiła ona rodzaj łącznika pomiędzy sadem a ogrodem. Dzieliła ona prostokątny teren ogrodu na dwa prostokąty wypełnione parterami kwaterowymi.

¹⁴⁶ Tak podaje A. Duncker opierając się na istniejącej wówczas kamiennej tablicy inskrypcyjnej z herbem ówczesnego właściciela.

Ryc. 28. Perspektywa założenia pałacowo-ogrodowego we wsi Laskowice z ok. 1750 r. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

Od północnej strony, na osi ocienionej alejki zlokalizowana była wzdłuż muru granicznego oranżeria. Po obu stronach oranżerii usytuowane były dwa bliźniacze pawilony. Jak widać na rycinie, część ogrodu, czyli teren bezpośrednio przylegający do oranżerii wykorzystywano w lecie do wystawiania donic z egzotycznymi roślinami. Całość założenia otoczona była murem.

Układ z przełomu XVIII i XIX w..

W 1797 r. następuje generalna przebudowa pałacu (wygląd pałacu po przebudowie przedstawia rycina A. Dunckera z lat 1866 – 1867). Przed reprezentacyjnym pałacem zaprojektowano klomb z krzewami, obrzeżnie porośnięty niskim żywopłotem. Wraz z przebudową pałacu dokonano modernizacji ogrodów. Przypuszcza się, że z tego okresu pochodzą dwie równoległe aleje na osi elewacji bocznej pałacu. Prawdopodobnie między tymi alejami rozciągały się duże prostokątne trawniki.

Układ z pierwszej połowy XIX w..

W okresie tym następują dalsze zmiany. W celu lepszego powiązania pałacu z ogrodem zlikwidowano stary folwark budując nowy po południowo-wschodniej stronie założenia.

Wspomniane wcześniej dwie aleje obsadzono obustronnie szpalerami drzew (bukami i grabami). Aleja bukowa z aleją grabową połączone były dwiema równoległymi alejkami. Przy jednej z nich zachowały się starsze nasadzenia buków, które mogą świadczyć, iż również te alejki obsadzono drzewami. Z tego okresu pochodzi również kolisko z grabów kształtujące jedną z alei dawnego ogrodu barokowego.

Układ z połowy i końca XIX w..

Okolo połowy XIX w. w zachodniej części założenia powstaje park naturalistyczny. Nowy układ charakteryzował się pierścieniowym układem ścieżek wokół dużych trawników z klombami drzewnymi. Z tego okresu zachowały się platany rosnące w południowej części parku. Granice parku obsadzono szpalerami lipowymi. W 1866 na zakończeniu alei bukowej od strony północnej, usytuowano na postumencie kamienny krucyfiks¹⁴⁷. Zgodnie z zachowanymi materiałami ikonograficznymi był to jedyny element arch.-rzeźb. znajdujący się ówczesnie w parku. Granicę całego założenia oprócz szpalerów lipowych nadal wyznaczał ceglany mur na darniowej podmurówce. Prawdopodobnie w czasie, gdy powstawał park renowacji poddano pałac¹⁴⁸.

Według mapy z 1886 r. wjazd główny na teren założenia zlokalizowany był przy głównej drodze wiejskiej, na osi jednej z lokalnych dróg. Na przedłużeniu tej drogi daleko poza obszarem wsi znajdował się duży staw.

Wjazd podkreślony był symetrycznie usytuowanymi budynkami. Jeden z nich to budynek folwarczny, drugi to oficyna przybramna. Dziedziniec folwarczny otwierał się od północno-zachodniej strony na frontową elewację pałacu, który oddzielony był od folwarku pasem zieleni. Na terenie dziedzińca, na osi pałacu znajdował się staw.

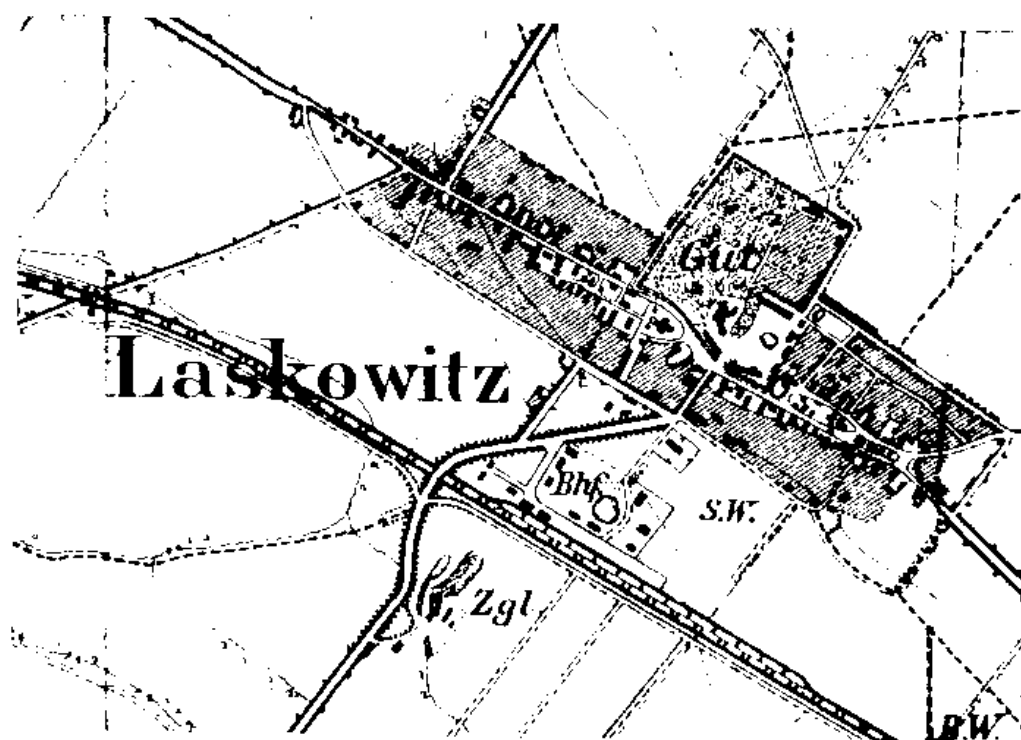
Jak widać na wspomnianej mapie, teren dawnego ogrodu barokowego nie został włączony w obręb parku. Prawdopodobnie obszar ten przekształcono na cele użytkowe (być może sad dworski) pozostawiając regularny układ ścieżek. Przedłużeniem jednej z nich była droga biegnąca poza założeniem w kierunku północno-wschodnim, obsadzona obustronnie szpalerem lip.

¹⁴⁷ Data znajduje się na cokole.

¹⁴⁸ Właścicielem majątku był wówczas Moritz von Saurma.

W 1886 r. wybudowano nowy pałac na miejscu starego. W celu wyprostowania południowo-zachodniej granicy, likwidacji uległa oficyna przybramna. Dzięki temu możliwe było przesunięcie wjazdu głównego nieco na północ. Nową bramę przyozdobiono dwoma kamiennymi lwami umieszczonymi na cokółkach. Śladami dawnego obsadzenia granicznego są zachowane dwie lipy rosnące na obrzeżach trawnika w pobliżu bramy głównej.

Skład gatunkowy drzewostanu parkowego wzbogacono pod koniec XIX w. o gatunki zimozielone (sosna wejmutka oraz sosna czarna), natomiast na początku XX w. dosadzono buki i wiązy.

Ryc. 29. Plan założenia pałacowo-parkowego w Laskowicach Oławskich z 1886 r. (ryc. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Założenie pałacowo-parkowe powiązane było z układem urbanistycznym wsi przede wszystkim systemem dróg wiejskich. Główna droga stanowiła południowo-zachodnią granicę zespołu, natomiast lokalne drogi obrzeża północno-zachodniej i południowo-wschodniej granicy, przechodząc dalej w drogi polne. Jak już wcześniej wspomniano na osi jednej z dróg znajdowała się brama główna. Przed wjazdem na teren zespołu pałacowego poszerzono drogę tworząc

podłużny plac, na zakończeniu którego po północno-zachodniej stronie zlokalizowany był kościół wiejski. Stanowił on również widokowe zamknięcie placu.

Zgodnie z mapą z 1886 r. na teren dziedzica folwarcznego od strony wschodniego narożnika oprócz drogi granicznej założenia, prowadziły również lokalne drogi wiejskie.

4.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.

Zachowane materiały ikonograficzne dotyczące wyglądu pałacu pochodzą z połowy XVIII w.. Według rysunku F. B. Wernhera z 1750 r. był to dwukondygnacyjny budynek, zbudowany na rzucie prostokąta z boniowanymi narożami. Całość bryły wieńczył naczółkowy dach z lukarnami.

W 1797 r., kiedy właścicielem majątku był Franz von Saurma – Jeltsch, nastąpiła gruntowna przebudowa i rozbudowa pałacu w stylu klasycystycznym. Zgodnie z rysunkiem A. Dunckera z 1797 r., renesansowy pałac podwyższono o kondygnację mezzanina, dostawiając od frontu kolumnowy portyk zwieńczony trójkątnym naczółkiem. Zwiększono ilość osi okiennych, a całość przykryto czterospadowym dachem z oknami powiekowymi. Dodano dwa dwukondygnacyjne pawilony boczne, które połączono z pałacem parterowymi łącznikami. Elewacje pałacu oraz pawilonów w części parteru, ozdobiono pasami z tynku. Prawdopodobnie za rządów Moritza von Saurma około połowy XIX w. pałac poddano renowacji.

Powstanie pałacu w obecnej formie datuje się na 1886 r. (data na fasadzie), kiedy na miejscu dawnego Johann von Saurma wybudował nowy pałac o cechach stylu neorenesansowego o zabarwieniu niderlandzkim¹⁴⁹. Był to dwukondygnacyjny, podpiwniczony budynek o nieregularnym rzucie. Pałac przykryto czterospadowym dachem z ażurowym grzebieniem metaloplastycznym. Bryłę nowego pałacu wzbogacały ryzality i baszty. Przed elewacją południowo-wschodnią (frontową) znajdował się portyk z herbami rodu von Saurma – Jeltsch.

¹⁴⁹ Wcześniejszy pałac uległ zniszczeniu na skutek pożaru.

Ryc. 30. Widok na dawny pałac z końca XVIII w. (rys. wg A. Dunckera).

4.4. ETAP II.

4.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Założenie pałacowo-parkowe nie tworzyło jednolitej pod względem charakteru kompozycji. Składały się na nią bowiem trzy układy pochodzące z różnych okresów jego rozwoju. Układ na terenie dawnego ogrodu barokowego oraz w centralnej części założenia był układem regularnym natomiast park stanowił układ swobodny.

Jak już wspomniano, obszar dawnego ogrodu barokowego (południowo-wschodnia część założenia) prawdopodobnie przeznaczono na cele użytkowe (być może sad dworski). Zachowano jednak regularny układ ścieżek. Teren o regularnym układzie, otoczony z trzech stron zabudową (wyznaczała ona granice założenia), powiązany był z parkiem systemem równoległych alei łączących się ze swobodnie poprowadzoną komunikacją parku krajobrazowego.

Układ dwóch równoległych alei bukowej i grabowej, które włączono w obręb parku, pełnił ważną rolę w kompozycji całego założenia. Wyznaczał bowiem oś kompozycyjną założenia, na zakończeniu której usytuowany był pałac. Układ ten z prostopadle przecinającymi je ścieżkami, był równocześnie łącznikiem pomiędzy terenem dawnego ogrodu barokowego a częścią krajobrazową. Być może z tych powodów kształtując swobodny, pierścieniowy układ ścieżek w części krajobrazowej, nie ingerowano w regularny układ alei grabowej i bukowej.

Park cechowało płaskie ukształtowanie terenu z dużymi trawnikami i grupowymi nasadzeniami drzew. Komunikację poprowadzono swobodnie w formie pierścieni (niewielki udział dróg prostych będących kontynuacją alei układu regularnego).

Założenie ramował mur graniczny oraz w części parkowej, szpalery lip.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Układ całego założenia charakteryzował się dużym uporządkowaniem. Głównym elementem kompozycji był pałac oraz podporządkowana mu główna oś założenia, którą tworzyły dwie równoległe aleje parkowe (bukowa i grabowa) biegnące wzdłuż południowo-wschodniej granicy parku. Aleje te podkreślone dodatkowo szpalerami drzew stanowiły wraz z prostopadle przecinającymi je alejkami układ wyróżniający się na tle swobodnie kształtowanej kompozycji parku. Istotne znaczenie tego układu w kompozycji całego założenia wynikało również z roli, jaką pełnił. Jak już wspomniano był on łącznikiem między najstarszą a najmłodszą częścią zespołu pałacowo-parkowego¹⁵⁰.

Na uporządkowanie kompozycji parku wpływał układ polan parkowych. Główne polany kształtowano w środkowej części, równoległe do osi założenia oraz w otoczeniu pałacu, pozostałe miały charakter drugorzędny. Większe lub mniejsze znaczenie polan w kompozycji przestrzennej parku uzyskano również poprzez ich wielkość, a także poprzez zastosowanie wyróżniających się kolorem lub pokrojem elementów roślinnych (akcenty).

Z racji, iż przeważały grupowe nasadzenia drzew rosnące w centrum lub na obrzeżach polan, system otwarć widokowych był dość zróżnicowany. Na hierarchizację widoków wpływał różny ich zasięg, a także zamknięcia w postaci

¹⁵⁰ Najstarszą częścią był teren dawnego ogrodu barokowego, najmłodszą park krajobrazowy.

akcentów i tak jak w przypadku alei bukowej, w postaci subdominanty (kamienny krucyfiks). Ważne kierunki widokowe (osie widokowe), wyznaczały również szpalery drzew alei bukowej i grabowej.

W systemie dróg parkowych głównymi alejami były wspomniane aleje bukowa i grabowa oraz prawdopodobnie, aleje wokół głównych polan parkowych. Większe znaczenie od alei grabowej miała aleja bukowa. Na jej zakończeniu, oprócz kamiennego krucyfiksu znajdowała się bowiem brama parkowa. W części dawnego ogrodu barokowego aleje ważne w kompozycji podkreślano kręgami grabowymi tworzącymi tak zwane altany grabowe.

Różnorodność przestrzenna.

Kompozycja przestrzenna całego założenia była urozmaicona. Jak już wspomniano, składały się na nią trzy układy pochodzące z różnych okresów. Niewiele zachowało się danych na temat najstarszej części założenia (teren dawnego ogrodu barokowego) z ostatniej fazy rozwoju¹⁵¹. Wiadomo jednak, że tworzyły ją różnej wielkości kompartymenty o regularnych zarysach. Obszar ten otwierał się widokowo na park od północno-zachodniej strony. Jak pozwalają stwierdzić zachowane elementy kompozycyjne, tworzone tu wspomniane już niewielkie wnętrza na przebiegu dróg (altany grabowe), poprzez półkoliste nasadzenia drzew.

W części krajobrazowej kompozycję przestrzenną tworzyły różnej wielkości polany parkowe¹⁵² wraz z drzewami sadzonymi w grupach w formie klombów. Elementami dzielącymi przestrzeń były również szpalery drzew sadzone wzdłuż niektórych głównych alei parkowych.

Powiązanie pierścieniowego układu ścieżek z formami przestrzennymi poprzez prowadzenie ich między polanami różnej wielkości oraz wśród zadrzewień, powodowało dużą zmienność widoków o różnym zasięgu. Występowały również wspomniane osie widokowe (aleja bukowa i grabowa).

Założenie w całości otoczone murem i dodatkowo szpalerem lip w części parkowej, stanowiło zamknięty układ przestrzenny.

¹⁵¹ Obecnie, informacje dotyczące tego terenu w ostatniej fazie jego rozwoju, odczytać można z zachowanych elementów kompozycyjnych na terenie założenia oraz z mapy z 1886 r..

¹⁵² Układ polan był dość rozdrobniony.

Różnorodność materiałowa.

Założenie cechowała przeciętna różnorodność materiałowa. Szatę roślinną parku opartą na gatunkach liściastych (lipy drobnolistne, klony, graby, buki, platany, kasztanowce) urozmaicono stosując gatunki zimozielone (sosna wejmutka i sosna czarna). Z form roślinnych występowały tu grupy, szpalery oraz solitery (brak masywów). W części dawnego ogrodu barokowego drzewa sadzono w kręgi (altany grabowe).

Topografia terenu uzależniona od zastanych warunków lokalnych, odznaczała się małym urozmaiceniem. Brak było bowiem np. wzgórków widokowych oraz elementów wodnych na obszarze parku. Jedyne staw znajdował się w centrum dziedzińca folwarcznego.

Niewielka różnorodność dotyczyła również elementów architektoniczno-rzeźbiarskich. Według zachowanych materiałów ikonograficznych na terenie założenia oprócz pałacu, znajdował się kamienny krucyfiks na postumencie oraz dwa kamienne lwy na filarach bramy głównej.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Założenie ograniczone zabudową wiejską od południowego-zachodu i częściowo od południowego-wschodu oraz otoczone murem, tworzyło, tak jak już wspomniano, układ zamknięty. Widok na krajobraz możliwy był z bramy parkowej na zakończeniu alei bukowej, a także z bramy na terenie dawnego ogrodu barokowego od północno-wschodniej strony.

Mimo, iż park przysłaniała od południowego-zachodu zabudowa wiejska, cechowała go dość dobra ekspozycja w krajobrazie. Sąsiadujące z nim pola uprawne sprawiły, że był on bardzo dobrze widoczny od północnego-zachodu i północnego-wschodu. Park ten tworzył jedyny kompleks zieleni w nizinnym i bezleśnym krajobrazie.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Zespół pałacowo-parkowy łączył się z wsią poprzez układ dróg wiejskich oraz zabudowę pałacowo-folwarczną, która stanowiła składnik urbanistyczny wsi.

Drogi te prowadziły z różnych stron na teren założenia. Jedna z nich ograniczała zespół od południowo-wschodniej strony.

Elementem wiążącym założenie z otwartym krajobrazem była aleja lipowa. Stanowiła ona kontynuację jednej z alei układu regularnego (teren dawnego ogrodu barokowego) i biegła daleko poza założenie.

Formalne powiązanie z krajobrazem uzyskano poprzez naturalny charakter parku. Mimo to, park wraz z krajobrazem nie tworzył jednego układu kompozycyjno-przestrzennego. Powodem był mur graniczny, który dodatkowo podkreślał regularny zarys parku.

4.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową¹⁵³.

Pałac ówczesny swój kształt i wygląd otrzymał w 1886 r.. Właścicielem majątku była wówczas rodzina von Saurma – Jeltsch, która zdecydowała o budowie nowego pałacu.

Pałac był dwukondygnacyjny. Korpus główny zbudowany na planie prostokąta został rozczłonkowany poprzez dwa główne ryzality usytuowane na osi pałacu po wschodniej i zachodniej jego stronie. Oba ryzality otrzymały arkadowe portyki. Skrajna, południowo-zachodnia część pałacu została wysunięta przed lico muru również w formie ryzalitu. W jednym z jego narożników zaprojektowano alkierzową wieżę. Od północno-zachodniej strony dostawiono do pałacu skrzydło boczne z absydą od zachodu. W bocznych partiach elewacji frontowej usytuowano dwie cylindryczne wieże. Oprócz tego bryłę pałacu urozmaicały nadwieszane ośmioboczne wieżyczki.

Przy tak rozczłonkowanej bryle zastosowano różne rodzaje dachów. Część centralną pałacu oraz część północno-zachodnią nakryto czterospadowym ściętym dachem. W głównym korpusie pałacu połączenie połaci dachowych z górną, płaską częścią dachu podkreślono ażurową metaloplastyczną balustradą. W części tej znajdował się świetlik oświetlający główną klatkę schodową. Ryzality środkowe oraz wszystkie facjaty otrzymały dwuspadowe dachy. Ryzalit południowo-zachodni nakryto natomiast dachem trzyspadowym. Płaskie dachy zastosowano nad częścią południowo-wschodnią i

¹⁵³ Pozycję tą opracowano na podstawie własnych badań oraz w oparciu o Kartę Ewidencyjną Zabytków Architektury i Budownictwa (Lis B., Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1998, maszynopis),

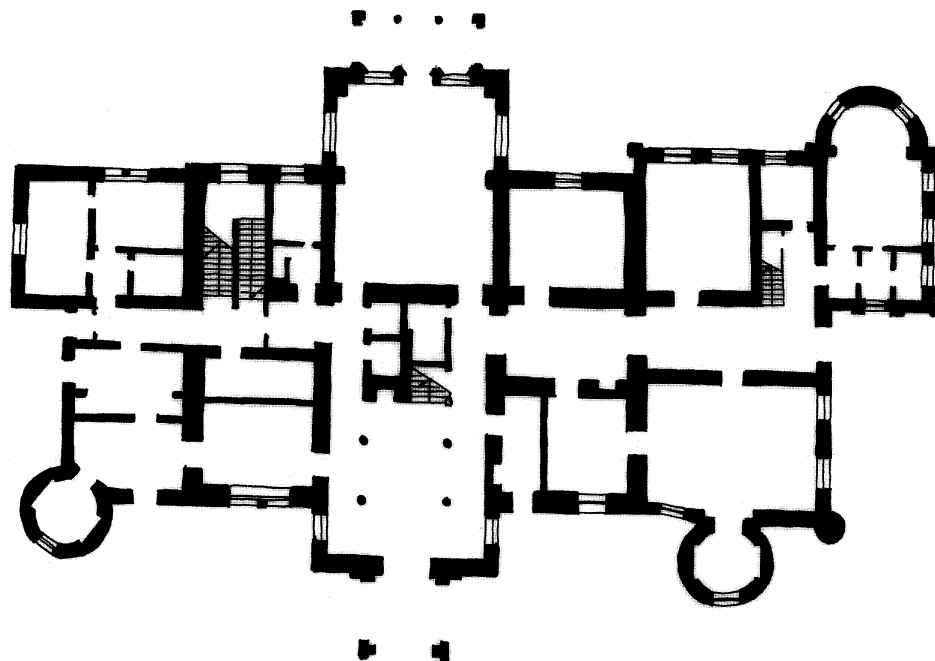
północno-wschodnią oraz nad absydą. Cylindryczne frontowe wieże nakryte były hełmami w kształcie ośmiobocznych odwróconych kielichów rozszerzających się w dolnej części. Oba hełmy otrzymały cztery niewielkie lukarny z daszkami w kształcie czterobocznych ostrosłupów, które rozszerzały się w części dolnej. Alkierzową wieżę i wszystkie nadwieszane ośmioboczne wieżyczki nakryto dwuczęściowym hełmem składającym się z części baniastej i nałożonego na nią ośmiobocznego ostrosłupa rozszerzającego się w dolnej części.

Konstrukcja dachów była różnorodna. Zastosowano tu konstrukcje jętkową ze ściankami stolcowymi, krokwiowo-płatwiową oraz więzarową. Połacie dachu pokryto blachą ułożoną w karo.

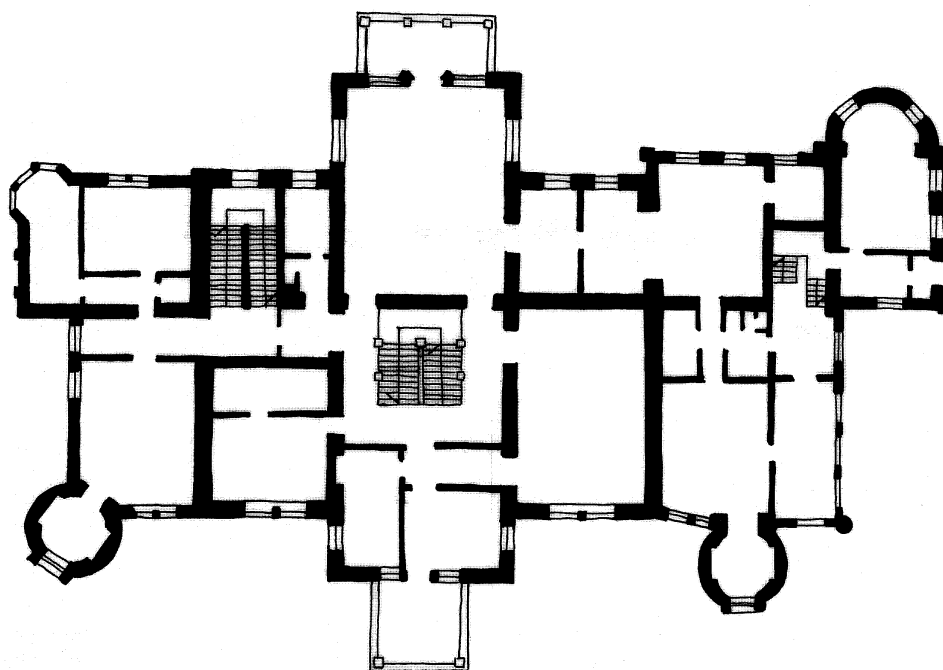
Pałac był murowany i w całości podpiwniczony. Fundamenty i ściany zewnętrzne wykonano z cegły i częściowo z kamienia na zaprawie wapiennej. Ściany wewnętrzne wymurowano z cegły również na zaprawie wapiennej oraz cementowo-wapiennej. Pomieszczenia pałacu rozmieszczono w układzie trzytraktowym z traktem poprzecznym na osi wschód-zachód. Trakt ten podkreślony został w elewacjach pałacu poprzez dwa środkowe ryzality. W parterze tworzyły go pomieszczenia rozmieszczone osiowo: hall wejściowy, główna reprezentacyjna klatka schodowa, a za nią duża sala (fot. 119). W północnej i południowej części traktu zachodniego znajdowały się dwie dodatkowe dwubiegowe klatki schodowe. Klatka od północy otwarta była trzema arkadami. Hall wejściowy otwierał się również poprzez arkady na korytarz obsługujący między innymi dwie wspomniane klatki schodowe. Komunikacja między niektórymi pomieszczeniami odbywała się w układzie amfiladowym. Układ ten zastosowano między hallem wejściowym a pomieszczeniami w południowo-wschodniej części pałacu, w pomieszczeniach usytuowanych po północno-wschodniej stronie oraz między salą traktu poprzecznego a pomieszczeniem w północnej części traktu zachodniego.

Schody reprezentacyjnej klatki schodowej były policzkowe i dwubiegowe, wyłożone wykładziną kamienną. Metalową ażurową balustradę z motywami roślinnymi, rozpięto między słupkami w formie postumentów zamkniętych plintą. Słupek spocznikowy wieńczyła kula. Poręcze balustrady były drewniane i profilowane. Do piwnicy prowadziły natomiast schody ceglane jednobiegowe.

W pałacu zastosowano różnego rodzaju sklepienia. Pomieszczenia piwniczne otrzymały między innymi sklepienie krzyżowe, kolebkowe i odcinkowe.

parter

piętro I

Ryc. 31. Rzut parteru i piętra I pałacu przy ul. Witosa w Jelczu – Laskowicach (na podstawie inwentaryzacji z 1995 r. – aut. S. Kuliński i Z. Potoczanin, z poprawkami autorki).

W przyziemiu trójnawowy i trójprzęsłowy hall wejściowy nakryto sklepieniem krzyżowym dzielonym gurtami, przypominającym sklepienie krzyżowo-żebrowe. Wsparto go na kamiennych kolumnach i filarach. W sali usytuowanej bezpośrednio za główną klatką schodową, zaprojektowano sklepienie gwiaździste. W pomieszczeniach w południowo-wschodniej części zastosowano sklepienie krzyżowe dzielone gurtami i krzyżowe pięciopole. Po północno-wschodniej stronie jedno z pomieszczeń nakryto sklepieniem kolebkowym z lunetami. Korytarz po południowej stronie otrzymał sklepienie odcinkowe, a po północnej sklepienie krzyżowe przedzielone łukiem arkadowym. Na piętrze, w pomieszczeniu z absydą, zaprojektowano sklepienie kolebkowe z lunetami, absydę nakryto natomiast sklepieniem krzyżowym pięciopolem. Między tymi sklepieniami wkomponowano łuk arkadowy. W pomieszczeniach pałacu oprócz sklepień, zastosowano stropy drewniane. W wieżach frontowych zastosowano sklepienia krzyżowe.

Elewacja południowo-wschodnia (frontowa).

Elewacja była 14-osiowa w pierwszej kondygnacji, a w drugiej 15-osiowa. Składała się ona z części centralnej i dwóch bocznych (z wieżami) (fot. 107).

Część centralna 7-osiowa w pierwszej kondygnacji i 9-osiowa w drugiej kondygnacji, otrzymała środkowy 3-osiowy, dwukondygnacyjny ryzalit. Dostawiono do niego 1-osiowy portyk z balkonem (fot. 109). Portyk otwarto z trzech stron pojedynczymi arkadami, które otrzymały profilowane opaski z klinową przewiązką w kluczu. Portyk sklepieno krzyżowo, a w pachach wkomponowano tarcze herbowe. Arkady oparte były na filarach o prostych zgeometryzowanych głowicach i bazach złożonych z plinty i dwóch torusów rozdzielonych trochnilusem. Narożniki filarów podkreślono gładkimi pilastrami opartymi na postumentach. Bazy pilastrów ukształtowano analogicznie jak bazy filarów. Głowice były kompozytowe z nałożonym odcinkiem belkowania. Powyżej biegł gzyms wieńczący i balustrada balkonowa. Balustrada złożona była z tralek jednolalkowych wspartych na cokole i zwieńczonych plintą. Łączył je kamienny parapet. W portyku, w elewacji pałacu rozmieszczono symetrycznie drzwi wejściowe z półkolistym nadświetlem. Wejście natomiast ujęte było w profilowane obramienie z wolutowymi spływami. Drugą kondygnację ryzalitu tworzyły dwa okna i wejście po środku prowadzące na balkon. Otwory

ukształtowane w formie triforium, zamknięto półkoliście i ujęto w strefie archiwolty w profilowane opaski. Opaski te oparte były w zewnętrznych krawędziach triforium, na pilastrach, a w części wewnętrznej (boki otworu wejściowego) na kolumnach ustawionych na kostkowych postumentach. Dolną część kolumn wydzieleno wałkiem i udekorowano kaboszonami. W pachach wkomponowano dekorację z ornamentem roślinnym i kaboszonem. Pilastry również usytuowano na postumencie, wydzieleno wałkiem dolną ich część i udekorowano tak samo jak w przypadku kolumn. Podpory otrzymały kompozytowe głowice.

Boczne elewacje ryzalitu były 1-osiowe i identyczne. Umieszczono w nich okna zakończone półkoliście. W pierwszej kondygnacji obu elewacji, okno ujęto w prostą opaskę z klinową przewiązką w kluczu. Tą samą przewiązkę zastosowano w profilowanym obramieniu okna pierwszego piętra. Obramienie wsparto na pilastrach o gładkich trzonach.

Ryzalit zwieńczono dwukondygnacyjnym szczytem o wolutowym zarysie, z trójkątnym naczółkiem zakończonym obeliskową sterczyną. Poniżej umieszczono datę 1886¹⁵⁴. Identyczne sterczyny zaprojektowano po bokach szczytu. W jego podstawie umieszczono wysoki cokół z wysuniętymi przed lico postumentami. W środkowej części (między kondygnacjami) zaprojektowano gzyms kordonowy, który pełnił dodatkowo rolę cokołu drugiej kondygnacji szczytu. W pierwszej kondygnacji między pilastrami umieszczono trzy okna zakończone półkoliście. Pilastry oparto na postumentach cokołu, a ich dolną część ozdobiono dekoracją z motywem rautu. Okna otrzymały w strefie archiwolty profilowane opaski z przewiązką w kluczu, wsparte na pilastrach. Pilastry dzielące pierwszą kondygnację szczytu w jego środkowej części, miały swą kontynuację w drugiej kondygnacji. Pomędzy nimi znajdował się okulus z przewiązkami w osiach. Ryzalit flankują w połaci dachu dwie facjaty wieńczące I i II oraz VIII i IX oś centralnej części elewacji (licząc od lewej). Facjaty były 2-osiowe z oknami rozdzielonymi pilastrem (fot. 110). Okna ujęto wspólną opaską z klinową przewiązką w kluczu. Wewnętrzne krawędzie opaski zakończone wolutowymi spływami, które umieszczono również po bokach okien. Nad oknami obu facjat znajdował się gzyms kordonowy, a nad nim szczyt o wolutowym zarysie zwieńczony obeliskową sterczyną. Zaprojektowano dwie dodatkowe

¹⁵⁴ W 1886 r. na miejscu starego wybudowano nowy pałac.

sterczyny wsparte na gzymsie. W górnej części facjat wkomponowano okulus z przewiązkami w osiach.

Poniżej facjat, w przyziemiu rozmieszczono prostokątne okna. Dwa z nich w I i II osi ujęte w proste opaski, tworzyły biforium podkreślone łukiem odcinkowym z klinową przewiązką w kluczu. Listwy boczne zamknięto wolutowymi spływami. Jedno z prostokątnych okien zostało nieco przesunięte od VI osi w kierunku ryzalitu. Drugą kondygnację centralnej części elewacji, oprócz ryzalitu, tworzą między innymi okna w formie biforium, zakończone półkoliście (wysokość tych okien była większa od wysokości okien przyziemia). W strefie archiwolt otrzymały profilowane obramienia z przewiązką w kluczu, wsparte na pilastrach i kolumnie międzyokiennej. Podpory ustawiono na kostkowych postumentach, a dolną część kolumny ozdobiono kaboszonami i wydzielono wałkiem.

Naroża ryzalitu ujęto w bonie tynkowane fakturalnie. Bonie takie zastosowano również przy podziale elewacji na część centralną i dwie boczne. Elewację wieńczył gzyms składający się z profilowanego architrawu, gładkiego fryzu ozdobionego motywem rautów z elementami okuciowymi i z wyładowanego gzymsu z dekoracją kostkową. Część centralną elewacji flankowały ośmioboczne nadwieszane wieżyczki. W strefie cokołowej zaprojektowano niski cokół z odsadzką.

Boczna, południowa część elewacji wschodniej również osadzona na niskim cokole z odsadzką, była nieco niższa i cofnięta względem części centralnej. Kondygnacja pierwsza była 1-osiowa, druga kondygnacja 2-osiowa. Na parterze usytuowano jedno prostokątne okno ujęte w prostą opaskę. Nad oknem ukształtowano w tynku łuk odcinkowy z klinową przewiązką w kluczu. Przewiązkę taką zastosowano we wszystkich oknach całej elewacji. Listwy boczne posiadały pseudoprzewiązki, a ich wewnętrzne krawędzie w dolnej partii wolutowe spływy. Dwa prostokątne okna drugiej kondygnacji ukształtowane w formie biforium, ujęto wspólną uszakową opaską. Listwy boczne ukształtowano podobnie jak w przyziemiu z tą różnicą, że ich wolutowe spływy schodziły na wspornik w formie postumentu z nałożonym rautem. Między oknami znajdował się pilaster wsparty na kostkowym postumencie. Część dolną pilastra wydzielono wałkiem i ozdobiono kaboszonem. Elewację wieńczył wąski profilowany gzyms, nad którym umieszczono ślepą balustradę z jednolalkowymi tralkami.

W narożu elewacji usytuowano cylindryczną wieżę, w przyziemiu której znajdowało się jedno okno zwieńczone łukiem odcinkowym i ujęte w opaskę z pseudo przewiązkami po bokach i z klinową przewiązką w kluczu. W drugiej kondygnacji zaprojektowano wykusz wsparty na uskokowym profilowanym wsporniku. Dolna część wykusza z rautem pełniła funkcję cokołu. W wykuszu komponowano prostokątne okno ujęte w profilowane obramienie z wolutowymi spływami u dołu. Pod oknem zaprojektowano gzyms podokienny. Wykusz zwieńczono szczytem. Boki dolnej części szczytu ukształtowano w formie wolutowych spływów. Między nimi wkomponowano raut z ornamentem okuciowym. Powyżej umieszczono naczólek z antytetycznie usytuowanymi wolutami. W wierzchołku oraz po bokach wolutowych spływów, rozmieszczono obeliskowe sterczyny. Wieżę wieńczył profilowany gzyms, pod którym zaprojektowano na ośmioboku pseudoarkadowy fryz wsparty na kroksztynach.

Boczna północna część elewacji wschodniej była dłuższa od części południowej. W przyziemiu 1-osiowa, a w drugiej kondygnacji 3-osiowa. Tutaj również zaprojektowano cylindryczną wieżę usytuowaną między II i III osią (licząc od lewej). Elewację z I i II osią oraz basztę ukształtowano analogicznie jak część południową. Natomiast skrajną część elewacji oprócz gzymsu wieńczącego, ukształtowano inaczej. W drugiej kondygnacji podzielono ją szerokim gzymsem kordonowym. Umieszczono tu jedno okno zamknięte półkoliście i ujęte w profilowaną opaskę. Powyżej łuku okiennego, część elewacji była boniowana. Parter nie posiadał żadnych otworów okiennych. Naroże elewacji zamykała boniowana wieżyczka w formie walca, który rozszerzał się w dolnej części. Górną część ukształtowano na ośmioboku z pseudoarkadowym fryzem.

Elewacja południowa.

Elewacja dwukondygnacyjna z ryzalitem w części zachodniej, osadzona została na niskim cokole z odsadzką i zwieńczona szerokim profilowanym gzymsem (fot. 120, 121). Prawe naroże ryzalitu ujęte w bonie tynkowane fakturalnie. W lewym jego narożu, na wysokości drugiej kondygnacji i w partii dachu usytuowano alkierzowy wykusz. W środkowej części przyziemia umieszczono jedno prostokątne okno ujęte uszakową opaską z pseudoprzewiązkami po bokach. W jej dolnej części zaprojektowano spływy

wolutowe. Drugą kondygnację ryzalitu tworzył wykonany w tynku pseudoportal, przesunięty w stronę wschodniego naroża oraz małe prostokątne okno w uszakowej opasce. W pozostałej części południowej elewacji pałacu, w drugiej kondygnacji rozmieszczono dwa prostokątne okna oraz prostokątne okno i wejście w parterze. Wszystkie te otwory ujęto w proste opaski zaprojektowane analogicznie jak w oknie pierwszej kondygnacji ryzalitu. Okna te i wejście przesunięto w stronę zachodnią. W połaci dachu umieszczono facjatę z pojedynczym oknem w prostej opasce z klinową przewiązką w kluczu.

Elewacja północna.

Elewacja była 3-osiowa w pierwszej kondygnacji, w drugiej 4-osiowa (118). Poziomy podział elewacji tworzyły takie elementy jak niski cokół z odsadzką, szeroki międzykondygnacyjny gzyms kordonowy oraz wąski profilowany gzyms wieńczący. Okna drugiej kondygnacji zamknięto półkoliście i ujęto tak jak okna w przyziemiu, w proste profilowane opaski. Okna te oddzielono pasami gładkiego tynku, a na wysokości łukowego zamknięcia okien, zaprojektowano profilowany gzyms. Elewacja w drugiej kondygnacji na wysokości nasady łuku, była boniowana. W zachodniej skrajnej osi elewacji, w przyziemiu umieszczono półkoliście zamknięte wejście ujęte pseudoportalem wykonanym w tynku. Zwieńczono je szczytem w pasie gzymsu kordonowego. W drugiej kondygnacji mieściło się również półkoliście zamknięte okno w profilowanej opasce. Po jego bokach usytuowano pilastry o prostych geometrycznych profilach.

Elewacja północna skrzydła północno-zachodniego.

Była to 3-osiowa dwukondygnacyjna elewacja (fot. 116, 117). Każda kondygnacja podzielona została na trzy wnęki. Na piętrze między wnękami zaprojektowano lizeny, a we wnękach okna zakończone półkoliście i ujęte w profilowane opaski. Okna zwieńczono trójkątnymi naczółkami wspartymi na wolutowych konsolkach udekorowanych liściem akantu. Dekorację z liściem akantu i jajownikiem otrzymały również naczółki. Pod oknami znajdowały się kwadratowe podokienniki. Pierwsza kondygnacja była niższa od drugiej kondygnacji i pełniła rolę cokołu. Zaprojektowano tu prostokątne okna.

Naroża elewacji były boniowane. Występowały one nieco z lica muru. W elewacji zaprojektowano również gzyms międzykondygnacyjny i gzyms wieńczący, ponad którym usytuowano dwuokienną facjatę w formie szczytu uskokowego. Okna ujęto w profilowane opaski. W partiach bocznych facjaty, w dolnej jej części, umieszczono niewielkie nisze. Całość wieńczył trójkątny naczółek.

Elewacja wschodnia skrzydła północno-zachodniego.

Elewację zaprojektowano jako 1-osiową. Podziały pionowe i poziome tworzyły tak zwany podział ramowy elewacji. W pierwszej kondygnacji, w osi znajdowało się prostokątne wejście, na piętrze natomiast umieszczono wysokie półkolistie zamknięte okno. Oś podkreślono w połaci dachu facjatą ukształtowaną analogicznie jak w elewacji północnej.

Elewacja zachodnia.

Elewacja była 14-osiowa w pierwszej kondygnacji i 15-osiowa w drugiej. Tak jak fasada frontowa, składała się ona z części centralnej i dwóch bocznych (fot. 111).

Część centralną, w przyziemiu zaprojektowano jako 8-osiową, na piętrze jako 9-osiową. Umieszczono tu 3-osiowy, dwukondygnacyjny ryzalit, do którego dostawiono arkadowy portyk z balkonem (fot. 112). Portyk otwarty z trzech stron sklepiony był krzyżowo na gurtach. Od zachodu usytuowane były trzy arkady ujęte w profilowane opaski z przewiązką w kluczu. Podpory w postaci kolumn i filarów miały zgeometryzowane głowice i bazy składające się z plinty i dwóch torusów rozdzielonych trochilusem. Pilastry na narożach filarów otrzymały takie same głowice i bazy. Lekkie wybrzuszenie (entazis) pilastrów oraz kolumn podkreślono wałkiem (fot. 113). Portyk zwieńczono szerokim gzymsem, nad którym zaprojektowano balkonową balustradę. Składała się ona z postumentowych szerokich słupków, między którymi umocowano metalowe, ażurowe balustradki z ornamentem roślinnym. W pierwszej kondygnacji ryzalitu rozmieszczono półkolistie zamknięte okna ujęte w profilowane opaski. Na piętrze elewację dzieliły pilastry ustawione na postumentach. Miały one kompozytowe głowice. W wydzielonej wałkiem dolnej części pilastrów umieszczono dekorację

w postaci rautu. Między pilastrami znajdowały się dwa wyższe niż w parterze okna i wejście po środku prowadzące na balkon. Otwory te zamknięto łukiem pełnym i ujęto w profilowane opaski z klinową przewiązką w kluczu. W pachach wkomponowano rauty z elementami okuciowymi.

Ryzalit zwieńczono tak jak ryzalit elewacji frontowej, dwukondygnacyjnym rozbudowanym szczytem o wolutowym zarysie i trójkątny naczółkiem zakończonym obeliskową sterczyną. Sterczyny takie rozmieszczono również po bokach szczytu. W jego podstawie umieszczono cokół z wysuniętymi przed lico postumentami, na których wsparto pilastry dzielące elewację szczytu. W strefie cokołu wkomponowano dekorację z motywem rautu. Między kondygnacjami zaprojektowano gzyms kordonowy, który pełnił rolę cokołu drugiej kondygnacji. Pomiędzy pilastrami, w pierwszej kondygnacji mieściły się prostokątne okna podkreślone w nadprożu łukiem odcinkowym. Okna ujęto w uszakowe opaski z pseudoprzewiązkami po bokach. W górnej kondygnacji umieszczono okulus z klinowymi przewiązkami w osiach. Ryzalit flankowały w partii dachu dwie dwuokienne facjaty z uskokowym naczółkiem, w którym mieścił się okulus. Naczółek zakończony był obeliskową sterczyną. Po bokach facjat zaprojektowano identyczne sterczyny, a także wolutowe spływy. Okna ujęto wspólną opaską z klinową przewiązką w kluczu. Poniżej facjat, w przyziemiu i na piętrze rozmieszczono prostokątne okna. Parapety okien drugiej kondygnacji umieszczono na wspornikach w formie rautu. W tej samej kondygnacji okna w I, VII i VIII osi od lewej, ujęto w uszakowe opaski podkreślone łukiem odcinkowym z klinową przewiązką w kluczu. Opaski ozdobiono w listwach bocznych pseudoprzewiązkami. W dolnej części opasek, w ich wewnętrznych krawędziach umieszczono wolutowe spływy. W przyziemiu po lewej stronie ryzalitu zaprojektowano tylko jedno okno usytuowane między I a II osią drugiej kondygnacji.

Naroża ryzalitu oraz prawe naroże części centralnej ujęto w bonie tynkowane fakturalnie. Prawe naroże zaakcentowano dodatkowo nadwieszoną ośmioboczną wieżyczką. Elewację wieńczył gzyms ukształtowany analogicznie jak w części centralnej elewacji frontowej.

Boczna, południowa część elewacji była nieco niższa od części centralnej i nieznacznie cofnięta. W pierwszej kondygnacji umieszczono dwa prostokątne okna ujęte w profilowaną opaskę. Nad nimi ukształtowano w tynku łuk odcinkowy

z klinkową przewiązką w kluczu. Listwy boczne opaski jak u większości okien pałacu, ozdobiono pseudoprzewiazkami. W dolnej części listew w ich wewnętrznych krawędziach wkomponowano wolutowe spływy. Dwa prostokątne okna drugiej kondygnacji również ujęto wspólną profilowaną opaską z pseudoprzewiazkami, wolutowymi spływami i klinkową przewiązką w kluczu. Parapety zaprojektowano na wspornikach w formie rautu. Motywem rautu ozdobiono natomiast pseudopostument, na którym wsparto wąski pilaster międzyokienny o zgeometryzowanej głowicy. Nad szerokim gzymsem wieńczącym, między osiami okien mieściła się jednookienna facjata z wolutowymi spływami po bokach. Facjatę zamknięto półokrągłym naczółkiem z trzema obeliskowymi sterczynami. Okno ujęto w profilowaną opaskę i dwa boczne pilastry. W południowym narożu elewacji zaprojektowano nadwieszoną, cylindryczną, dwukondygnacyjną i 3-osiową wieżę alkierzową. Pod wieżą, w przyziemiu, naroże ujęto w bonie tynkowane fakturalnie. Pierwszą kondygnację wieży usytuowano na wysokości drugiej kondygnacji elewacji. Rozmieszczone tu prostokątne okna oparto na cokole i ujęto w uszakowe opaski z klinkową przewiązką w kluczu, pseudoprzewiazkami i wolutowymi spływami po bokach. Przewiązkę w kluczu i wolutowe spływy otrzymały również opaski prostokątnych okien drugiej kondygnacji. Okna te oparto na międzykondygnacyjnym gzymsem kordonowym, który był kontynuacją gzymsu wieńczącego elewację. Nad oknami zaprojektowano wąski gzymś wieńczący.

Boczna, północna dwukondygnacyjna część elewacji zachodniej była nieco wysunięta w stosunku do części centralnej i niższa od niej. Południowe naroże podkreślono lizeną i nadwieszoną, ośmioboczną wieżyczką. Na wysokości IV-VIII osi (od lewej), umieszczono gzymś międzykondygnacyjny. W osiach rozmieszczono natomiast prostokątne okna ujęte w profilowane opaski. Nadproża okien drugiej kondygnacji podkreślono prostym gzymsem nadokiennym. W VII osi, powyżej gzymsu wieńczącego, umieszczono lukarnę z niewielkim prostokątnym oknem. Zwieńczono ją trójkątnym naczółkiem. Elewacja w I, II i III osi wysunięta została przed lico muru w formie płasko zadaszonej absydy¹⁵⁵ zamkniętej gzymsem wieńczącym. Jej elewację zaprojektowano podobnie jak elewację północną skrzydła północno-zachodniego. Dolna kondygnacja była niższa od górnej i pełniła rolę cokołu zwieńczonego pasem

¹⁵⁵ Stanowiła ona równocześnie zachodnią elewację skrzydła północno-zachodniego.

gzymsu. Elewację podzielono na pięć prostokątnych wnęk w pierwszej kondygnacji i pięć arkadowych wnęk w górnej kondygnacji (fot. 116). Wnęki 1 i 5 były ślepe i węższe. Ślepa była również 3 wnęka. W pozostałych umieszczono otwory okienne. Na piętrze pod półkoliście zamkniętymi oknami zaprojektowano kwadratowe, tynkowe podokienniki. Za absydą, w połaci dachu skrzydła północno-zachodniego, umieszczono facjatę identyczną jak w elewacji północnej tego skrzydła.

4.5. ETAP III.

4.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Spójność dawnego układu kompozycyjnego zaburzyły w znacznym stopniu działania przeprowadzone na terenie założenia po II wojnie światowej. Jedną z ważniejszych zmian i zniszczeń jest wybudowanie na obszarze dawnego ogrodu barokowego zabudowy jednorodzinnej i gospodarczej (fot. 105). Dodatkowo część tego terenu ogrodzono siatką metalową. Stanowi on obecnie odrębny układ przestrzenny nie powiązany z resztą założenia. Tym samym układ dwóch głównych alei parkowych (bukowa i grabowa) z prostopadle przecinającymi je drogami stracił swoją dawną funkcję łącznika pomiędzy układem regularnym a swobodnym (park krajobrazowy).

Wysoka zieleń samosiewna zatarła prawie całkowicie dawną kompozycję przestrzenną parku, na którą składały się między innymi polany parkowe z grupami drzew oraz system dróg parkowych. Park w przeważającym stopniu pokrywa masyw drzew, a niewielkie, mało czytelne polanki (być może pozostałość po dawnych polanach) nie mają większego znaczenia kompozycyjnego (fot. 92, 94). Jedyną zachowaną polaną parkową jest polana przylegająca do północno-zachodniej elewacji pałacu (fot. 103).

Obecny system komunikacji parku to przede wszystkim drogi zaprojektowane w latach osiemdziesiątych i wydeptane ścieżki. Tworzy on niespójny kompozycyjnie wręcz chaotyczny układ komunikacyjny, na tle którego wyróżnia się zachowany układ dwóch głównych alei parkowych (bukowa i grabowa) podkreślających jak dawniej oś założenia (fot. 101, 102). Należy dodać, że zachowała się w znikomym stopniu zabytkowa aleja usytuowana na terenie dawnego ogrodu barokowego (fot. 105). Obecnie pełni ona rolę drogi dojazdowej. W parku pojawiły się również nowe obiekty. W centralnej części parku wybudowano mały amfiteatr ze sceną i betonowym pawilonem usługowym. Oba obiekty są obecnie zdewastowane (fot. 97, 98).

Zmiany dotknęły również dziedziniec folwarczny. Na jego teren prowadzi obecnie osobny wjazd zlokalizowany w pobliżu wjazdu głównego do rezydencji. Całkowitemu wyburzeniu uległ budynek gospodarczy zamykający dziedziniec od południowego-zachodu. Wybudowano za to nowy budynek na osi pałacu, przysłaniając w ten sposób dawne otwarcie widokowe z dziedzińca na pałac (fot. 123).

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Założenie w znacznym stopniu cechuje brak uporządkowania. Trzon kompozycji, jaki tworzył pałac wraz z głównymi alejami bukową i grabową jest najbardziej uporządkowaną i wyróżniającą się częścią założenia.

Podział polan na polany ważne i drugorzędne pod względem kompozycji nie istnieje. Wysoka zieleń samosiewna zatarła bowiem większość wnętrz parkowych, a tym samym dawne ważne otwarcia widokowe. Akcenty, które wyróżniały się przestrzennie i wpływały na hierarchizację widoków zasłania obecnie samosiew. Jedynym wyróżnionym widokiem jest oś widokowa alei bukowej zakończona subdominantą w postaci kamiennego krucyfiksu (fot. 100). Jak już wspomniano, ważne otwarcie widokowe z dziedzińca folwarcznego na pałac, przysłania wybudowany po II wojnie światowej budynek gospodarczy.

W układzie komunikacyjnym parku jedynymi głównymi alejami są aleje bukowa i grabowa. Brak uporządkowania w systemie pozostałych dróg sprawił, że nie mają one istotnego znaczenia w kompozycji założenia.

Różnorodność przestrzenna.

Różnorodność przestrzenna parku jest niewielka. Grupy drzew charakterystyczne dla dawnego układu przestrzennego, wchłonęła rozrastająca się wysoka zieleń samosiewna, z którą tworzą jeden zespół zieleni w postaci masywów (fot. 96). Proces ten dotyczy również drzew rosnących niegdyś jako solitery. Najbardziej czytelne są w obecnym układzie przestrzennym oprócz masywów, szpalery drzew alei bukowej i grabowej, w przeciwieństwie do szpalerów lipowych ograniczających park.

Niewielkie jest urozmaicenie pod względem wnętrz parkowych. Jedynymi czytelnymi polanami są wspomniana już przypałacowa polana oraz polana z amfiteatrem. Należy dodać, że dużą stratą dla układu przestrzennego jest zniszczona najstarsza część założenia, na której rośnie kilka grabów tworzących niegdyś altany grabowe. Nie stanowią one obecnie żadnej wartości kompozycyjnej.

W znacznym stopniu zmniejszyła się różnorodność widoków. Ponieważ park poprzez zagęszczenie zieleni, zbliżony jest charakterem do parku leśnego, dominują tu widoki o bliskim i bardzo bliskim zasięgu. Przebieg dróg głównie wśród zadrzewień powoduje, że widoki są mało zróżnicowane. Najbardziej widokowo urozmaiconą częścią założenia jest otoczenie pałacu, a także dwie główne aleje parkowe, z których rozciągają się osie widokowe.

Z racji, iż nie zachował się mur graniczny od północno i południowo-zachodniej strony¹⁵⁶, założenie stanowi częściowo otwarty układ przestrzenny.

Różnorodność materiałowa.

W ostatniej fazie rozwoju założenia układ ten cechowała przeciętna różnorodność materiałowa. Po II wojnie światowej stan ten uległ pogłębieniu. Z form roślinnych występują tu głównie masywy i szpalery drzew. Kilka pojedynczych drzew rośnie tylko w otoczeniu pałacu. Z dawnych kręgów grabowych (najstarsza część założenia) zachowały się jedynie ślady jednego z nich w postaci kilku egzemplarzy grabów. Widoczne są duże ubytki w starodrzewie między innymi w szpalerach ograniczających park.

¹⁵⁶ Z dawnego muru widoczne są jedynie fragmenty o wysokości ok. 30cm.

Szata roślinna parku jest urozmaicona. Dominują drzewa liściaste takie jak lipy, graby, buki, jesiony, platany, klony, topole oraz robinia akacjowa pokrywająca większą część parku. Z drzew iglastych rosną tu modrzew, świerk, sosna czarna i sosna wejmutka. Po północno-zachodniej stronie założenia występuje znacznie młodszy drzewostan.

Nie zmieniła się mało zróżnicowana topografia terenu. Jedyny element wodny, jakim był staw w centralnej części dziedzińca folwarcznego, przeznaczony został na zbiornik przeciwpożarowy. Nadano mu regularny zarys. Obok dawnego stawu, przy jednym z budynków gospodarczych, powstał okrągły klomb.

Dawne elementy architektoniczno-rzeźbiarskie jak kamienny krucyfiks i kamienne lwy flankujące wjazd główny, nie uległy dewastacji. Zniszczeniu nie uległ również pałac. Z pozostałych elementów zachowały się brama parkowa na osi alei bukowej oraz mur wzdłuż północno-wschodniej granicy parku (fot. 99). Na terenie założenia pojawiły się nowe elementy. Są nimi niski murek kamienny wzdłuż południowo-zachodniej granicy, wybudowany na podmurówce dawnego muru oraz rzeźba lwa, przy wlocie alei grabowej, będąca repliką istniejących lwów. Należy dodać, że na obszarze parku, kilka wyróżniających się platanów i cisów otoczono niskimi, betonowymi murkami o kształcie sześciokątów (fot. 92).

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Dawne relacje widokowe założenia z krajobrazem uległy zatarcu. Powodem jest otoczenie zespołu pałacowo-parkowego zabudową miejską i jednorodziną. Tym samym ekspozycja parku jest niewielka. Mimo to, jako jedyny większy zespół zieleni na terenie Laskowic stanowi duże urozmaicenie w krajobrazie miasta.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Usytuowanie założenia obecnie na terenie miasta¹⁵⁷ sprawiło, że o ile nie zmieniły się powiązania przestrzenne poprzez komunikację o tyle brak jest powiązań formalnych. Wyjątkiem może być zabudowa gospodarcza na obszarze dziedzińca folwarcznego, która stanowi składnik urbanistyczny miasta.

¹⁵⁷ Dawniej założenie graniczyło z wsią i otwartym krajobrazem.

Zabudowanie najstarszej części założenia głównie domkami jednorodzinnymi, nie stanowi formalnego połączenia zabytkowego zespołu z miastem. Jak już wspomniano zabudowa ta zniszczyła dawną kompozycję i stworzyła nowy odrębny układ przestrzenny. Z tego powodu swoją dawną rolę łącznika między założeniem a otaczającym krajobrazem, straciła zachowana aleja lipowa, która obecnie jest drogą osiedlową. Z dawnych jej szpalerów lipowych zachowały się tylko pojedyncze egzemplarze (fot. 106).

4.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.

Podczas II wojny światowej pałac nie uległ zniszczeniu. Swoją przedwojenny wygląd zachował do dziś. Elewacje pałacu wymagają jednak uzupełnienia ubytków w tynku i wystroju elewacji, oczyszczenia oraz pomalowania. Najbardziej widoczne są ubytki występujące w północno-zachodniej fasadzie pałacu. Widoczne są również liczne spękania tynku między innymi w elewacji frontowej¹⁵⁸.

Pod koniec lat 80-tych XX w. wymieniono w pałacu uszkodzone drewniane elementy więźby dachowej, resztę konstrukcji zaimpregnowano¹⁵⁹. Podczas tych prac wyremontowano również kominy. W 1996 r. przeprowadzono modernizację i aranżację wewnątrz na potrzeby administracji Urzędu Miasta i Gminy¹⁶⁰. Projekt modernizacji omówiony został w pozycji 4.6. pt. *Stan badań dotychczasowych*. Jak podaje Karta Ewidencji Zabytków Architektury i Budownictwa z 1998 r., w pałacu systematycznie wykonywane były w tym okresie prace remontowe i modernizacyjne. Dzięki temu pałac jest obecnie w dobrym stanie.

¹⁵⁸ W 1998 r. wykonano rozpoznanie stratygraficzne tynków pałacu (Kłamecki H., *Rozpoznanie stratygraficzne tynków pałacu – siedziby UM i G*, Wrocław 1998, maszynopis).

¹⁵⁹ Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (Lis. B., Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1998, maszynopis).

¹⁶⁰ Kuliński S., Potoczanin Z., *Projekt techniczny rozwiązania funkcji z modernizacją i aranżacją wewnątrz pałacu zabytkowego z przeznaczeniem dla administracji Urzędu Miasta i Gminy*, Wrocław 1996.

4.6. STAN BADAŃ DOTYCHCZASOWYCH.

Pałac z zabudową folwarczną.

Dotychczasowe opracowania na temat pałacu to między innymi dwie inwentaryzacje. Pierwszą wykonano w 1957 r.¹⁶¹. W pałacu mieścił się wówczas Instytut Doświadczalny, Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa. Inwentaryzacja zawiera oprócz dokumentacji rysunkowej część opisową, w której przedstawiono na wstępie krótką i bardzo ogólną analizę historyczną. W analizie tej autor datuje ostatnią przebudowę pałacu na 1869 r.. Zgodnie z zachowanymi materiałami ikonograficznymi i Kartą Ewidencji Zabytków, pałac poddano prawdopodobnie w tym czasie renowacji, jednak w wyniku pożaru uległ zniszczeniu. Nowy pałac wybudowano w 1886 r.. Inwentaryzacja zawiera również opis funkcjonalny pomieszczeń oraz dokładny opis i ocenę stanu technicznego elementów budowlanych. Według dokumentacji rysunkowej laboratoria i pracownie naukowo-badawcze wspomnianego Instytutu znajdowały się na piętrze.

Druga inwentaryzacja powstała w 1995 r.¹⁶². Z informacji dotyczących historii pałacu wzmiankowano jedynie o ostatniej, błędnie z resztą datowanej, jego przebudowie z 1869 r.. Podając tę informację autorzy prawdopodobnie opierali się na inwentaryzacji z 1957 r.. Dalsza część inwentaryzacji to między innymi szczegółowy opis stanu zachowania poszczególnych elementów budowlanych. Autorzy przypominają, że po II wojnie światowej mieszkalną funkcję pałacu zmieniono na potrzeby Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa. W tym celu zaadaptowano pałacowe pomieszczenia na biura administracji oraz laboratoria wraz z pomieszczeniami towarzyszącymi. Jak piszą autorzy, pomieszczenia, które mieściły pracownie naukowo-badawcze wraz z laboratoriami uległy w znacznym stopniu zniszczeniu między innymi w skutek przeprowadzenia instalacji elektrycznych i wodociągowo-kanalizacyjnych do stanowisk laboratoryjnych.

Porównując obie inwentaryzacje wynika, że w latach między 1957 a 1995 dokonano dalszych zmian w układzie pomieszczeń pałacu polegających między innymi na podziale wewnątrz na kolejne mniejsze pomieszczenia.

¹⁶¹ Szykowny E., *Inwentaryzacja pałacu w Jelczu-Laskowicach, ul. Witosy*, Wrocław 1957.

¹⁶² Kuliński S., Potoczanin Z., *Inwentaryzacja budowlana pałacu zabytkowego w Jelczu-Laskowicach, ul. Witosy*, Wrocław 1995.

W 1996 r. sporządzono projekt modernizacji i aranżacji wnętrza pałacu dla potrzeb administracji Urzędu Miasta i Gminy¹⁶³. Projekt ten wykonali autorzy inwentaryzacji z 1995 r., której część opisową powtórzyli w projekcie. Z historii pałacu dodano informację o przebudowie z 1886 r., która według autorów była uzupełnieniem przebudowy z roku 1869¹⁶⁴. Oprócz opisu stanu zachowania elementów budowlanych takich jak fundamenty, ściany, stropy itp., podano dokładne zalecenia i opis prac remontowych. Autorzy przedstawili program funkcjonalny zagospodarowania parteru i piętra. Poddasze jak i piwnice pozostawiono *jako rezerwę*. Na parterze w południowo-wschodniej części umieszczono Urząd Stanu Cywilnego. W pomieszczeniach w południowo-zachodnim narożniku pałacu zlokalizowano natomiast biuro Ewidencji ludności. Dawną salę reprezentacyjną autorzy przeznaczycy na tak zwaną obsługę bankową, a większość pomieszczeń w północno-wschodniej i zachodniej części parteru na biura Wydziału finansowo-księgowego. Piętro zajmują między innymi gabinet Burmistrza w środkowej części pałacu, sekretariat w części południowo-wschodniej i biura przeznaczone dla Rady Miejskiej po północno-zachodniej stronie. W sali z wyjściem na balkon od strony parku zaprojektowano salę konferencyjną. Adaptacja pałacu na potrzeby Urzędu Miasta i Gminy to adaptacja układu, który powstał po 1957 r. na potrzeby wspomnianego już Instytutu. W projekcie zaprojektowano wiele dodatkowych ścianek działowych i kilka przegród szklanych między innymi na parterze w dużej sali za głównym hallem. W niektórych pomieszczeniach wydzielono aneksy z umywalką. Nie sprecyzowano jednak, jaką dokładnie pełnią one funkcję¹⁶⁵.

Ogród i park krajobrazowy.

W 1985 r. przeprowadzono ewidencję założenia pałacowo-parkowego¹⁶⁶. Jest to pierwsze opracowanie, w którym przedstawiono analizę historyczną obejmującą rozwój i zasadnicze przemiany całego założenia (pałac, układ parkowo-ogrodowy i folwark) opierając się między innymi na zachowanych materiałach ikonograficznych i kartograficznych. Ewidencja ta oprócz części

¹⁶³ Kuliński S., Potoczanin Z., *Projekt techniczny rozwiązania funkcji z modernizacją i aranżacją wnętrza pałacu zabytkowego z przeznaczeniem dla administracji Urzędu Miasta i Gminy*, Wrocław 1996.

¹⁶⁴ Autorzy nie podają źródła tej informacji.

¹⁶⁵ Chodzi tu prawdopodobnie o pomieszczenia do przygotowywania np. kawy czy herbaty.

¹⁶⁶ Jurkowska E., Ciesielski H., Frankowska M., Eysymontt K., Jurkowski A., *Ewidencja założenia pałacowo-parkowego w Laskowicach Oławskich*, PKZ, Wrocław 1985 (maszynopis).

historycznej, zawiera charakterystykę stanu istniejącego (1985 r.), w tym opis ówczesnego układu przestrzennego i analizę stopnia zachowania układu zabytkowego. Stan techniczny pałacu określono tu jako dobry. Nie podano natomiast stanu zachowania zabudowy folwarcznej. W skróconej inwentaryzacji szaty roślinnej oprócz wykazu drzew autorzy przedstawili charakterystykę gleby i występującej tu roślinności biorąc pod uwagę między innymi wiek i stan zdrowotny drzewostanu parkowego. Według autorów występuje tu *bogaty i wartościowy zestaw gatunkowy drzew*. Park określono jako zespół zieleni będący dużym urozmaiceniem w krajobrazie Laskowic oraz miejsce rekreacji jego mieszkańców¹⁶⁷. We wnioskach końcowych wskazuje się na konieczność systematycznych prac porządkowych i pielęgnacyjnych na terenie parku, w tym otoczenia specjalną opieką drzew wytypowanych jako pomnikowe i wyróżniające się oraz renowacji trawników. Autorzy zalecają również likwidację betonowych krawężników wokół niektórych drzew ponieważ są *one elementem dość agresywnym i sprzecznym z charakterem parku*. Nie spełniają one według autorów żadnej pozytywnej roli. Bardzo ważną kwestią ujętą w ewidencji jest zalecenie zaprzestania zabudowywania terenu dawnego ogrodu ozdobnego i włączenia pozostałości dawnej alejki z koliskiem grabowym w obręb parku. Niestety w ostatnich latach jak już wcześniej wspomniano wybudowano tu kolejne nowe obiekty, a kilka z zachowanych grabów z dawnego koliska znajduje się na wydzielonej z tego terenu działce z zabudową jednorodziną¹⁶⁸.

Pod koniec lat 90-tych (1999 r.) sporządzono projekt zagospodarowania otoczenia pałacu¹⁶⁹. Przedstawiono w nim również opis stanu istniejącego terenu i jego infrastruktury. Zadaniem projektu była głównie aranżacja dróg dojazdowych, parkingu i ciągów pieszych oraz urządzenie zieleńców i trawników wraz z dobozem szaty roślinnej. Autorzy piszą, że uwzględniają w projekcie historyczny charakter założenia i dążą do zachowania i odtworzenia zabytkowego układu dróg oraz szaty roślinnej. W związku z tym przed pałacem zakomponowano podjazd i klomb w kształcie elipsy oraz żwirowe alejki wokół

¹⁶⁷ W okresie przeprowadzania inwentaryzacji parku, funkcjonował tu amfiteatr ze sceną i pawilon usługowy. Obecnie obiekty te są opuszczone i zaniedbane. Amfiteatr porasta samosiew.

¹⁶⁸ Działania te, niszczące dawny układ przestrzenny zabytkowego założenia, są niezrozumiałe bowiem zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi i ogólnym planem zagospodarowania przestrzennego miasta Jelcz – Laskowice, teren ten objęty został strefą ochrony konserwatorskiej.

¹⁶⁹ Mikułań A., Hamerlik M., Pawełczyk K., *Projekt zagospodarowania terenu wokół pałacu w Jelczu – Laskowicach, ul. Witosa*, Biuro Projektów HBC ACTIVA Ltd., Wrocław 1999.

pałacu¹⁷⁰. Za pałacem, na osi, poszerzono ciąg pieszy w formie zatoczki aranżując mały placyk z ławkami. Przed wejściem głównym (na klombie) wprowadzono trzy maszty flagowe. Wzdłuż granicy z dziedzińcem gospodarczym zaplanowano natomiast niewielki parking. Wokół pałacu jak i na zaprojektowanym klombie dokonano grupowych i pojedynczych nasadzeń krzewów. Nie zaplanowano zieleni wysokiej, aby nie przesłaniała pałacu, tak więc zaprojektowaną zielenią tworzą krzewy, trawniki i rabaty kwiatowe. Wskazano natomiast kilka istniejących drzew do likwidacji lub przesadzenia prawdopodobnie z racji kolidowania ich z zaprojektowanym podjazdem i parkingiem. Drzewa te, zgodnie z omówioną już ewidencją parku, nie były okazami pomnikowymi lub wyróżniającymi się. Stanowiły one wysoki samosiew. Autorzy twierdzą, że przy doborze gatunków krzewów kierowali się stanem istniejącym szaty roślinnej parku dworskiego, w której występują między innymi tawuła, dereń i forsycja. Gatunki te posadzono przy wspomnianym placyku za pałacem oraz przy alejce prowadzącej do parku. Klomb obsadzono natomiast różnymi gatunkami irgi. Zaplanowano również nasadzenia tamaryszku drobnokwiatowego i pięciopręcikowego. Według autorów, nasadzeń dokonano w sposób *zapewniający akcenty kolorystyczne o każdej porze roku*. W projekcie wzięto także pod uwagę oświetlenie i elementy „wyposażenia” tej części założenia proponując wprowadzenie stylizujących latarni i ławek parkowych. Należy dodać, że projekt ten doczekał się realizacji, ale jedynie w strefie przedpałacowej (bez proponowanych latarni i ławek).

Jak już pisano obecna funkcja pałacu (siedziba Urzędu Miasta i Gminy) sprawiła, że dokonano remontu i adaptacji wnętrza pałacowych zgodnie z opisanym powyżej projektem z 1996 r.. Poprzedzony on został dokładną inwentaryzacją obiektu. Zagospodarowano również teren przed pałacem według przedstawionego wcześniej projektu z roku 1999.

Ze względu na obecną reprezentacyjną funkcję pałacu rewaloryzacji poddać należy nie tylko otoczenie pałacu, ale cały park, który może stać się atrakcyjnym terenem rekreacyjno-kulturalnym. Przeprowadzona rewaloryzacja parku w latach 80-tych (wytyczenie nowej komunikacji i powstanie amfiteatru z budynkiem usługowym) nie spełniła swojego zadania w konsekwencji amfiteatr

¹⁷⁰ Jak podkreślają autorzy, zaprojektowane ścieżki parkowe o miękkich obłych liniach będą nawiązaniem do zabytkowego romantycznego charakteru parku.

popadł w ruinę, a park stanowi część pieszej komunikacji miasta. Pozostały teren założenia przeszedł w ręce prywatne, jak się okazało na niekorzyść zabytkowej rezydencji, która zastała podzielona. Należy jeszcze dodać, że wybudowanie na terenie dawnego ogrodu ozdobnego zabudowy jednorodzinnej jest działaniem niszczącym całe założenie. Niestety mimo interwencji poczynania te nie zostały zahamowane i w rezultacie powstają kolejne domy.

5. Założenie pałacowo-parkowe w Królikowicach.

VIDE: T. II, fot. 124 - 148

5.1. POŁOŻENIE OBIEKTU I OGÓLNA JEGO CHARAKTERYSTYKA¹⁷¹.

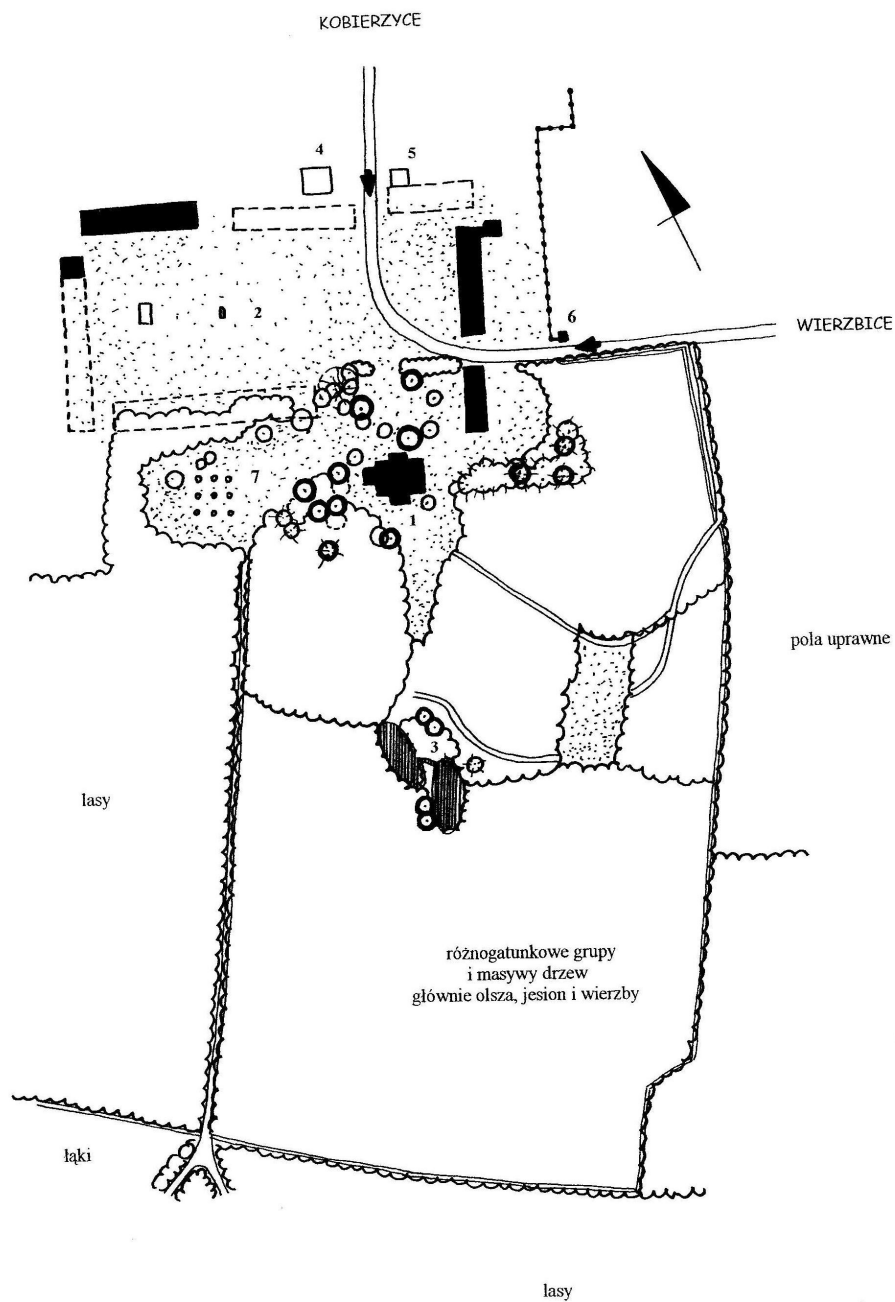
Zespół pałacowy usytuowany jest we wsi Królikowice (gmina Kobierzyce), 20 km na południowy-zachód od Wrocławia i zlokalizowany w rejonie wycieczek na górę Ślęże oraz nad zalew Mietków. Rejon ten tworzy obszar chronionego krajobrazu.

Założenie pałacowe zajmuje południowo-zachodnią część wsi i graniczy od południa z polami uprawnymi i lasem, od zachodu i północnego-zachodu z lasami i polami uprawnymi, a od północnego-wschodu z polami i zabudową wsi. Wraz z parkiem leśnym przylegającym do pałacu i jego pomocniczymi zabudowaniami, zespół zajmuje teren o powierzchni 30 ha.

W skład założenia pałacowo – parkowego w Królikowicach wchodzi:

- a) pałac wraz z zabudową folwarczną otaczającą prostokątny dziedziniec.

¹⁷¹ W opracowaniu poz. 5.1., poz.5.2., poz. 5.3. wykorzystano: Ewidencję założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach (Eysmontt K., Wrabec H., BIPROZET, Wrocław 1980, maszynopis), pozycje bibliografii [34] i [56], aktualną inwentaryzację obiektu oraz badania własne.

Ryc. 32. Plan założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach – stan z 2004 r.: 1 –pałac, 2 –dziejniec folwarczny, 3 –miejsce dawnej polany parkowej z ozdobnym stawem, 4 –dom jednorodzinny, 5 –trafostacja, 6 –fragment bramy wjazdowej, 7 –drzewa owocowe (rys. aut.).

Główny wjazd do pałacu, wiodący przez dziedziniec folwarczny, usytuowany jest na przedłużeniu drogi, wzdłuż której położona jest wieś powstająca równolegle z pałacem. Wjazd boczny, od strony wschodniej, zaznaczony jest fragmentem dawnej bramy. W pobliżu pałacu znajduje się wzgórek widokowy (dawna piwnica) obsadzony drzewami oraz polana po dawnym ogrodzie warzywnym (zachodnio-północna część założenia). Wokół pałacu rosną soliterowo drzewa. W porównaniu z dawnym układem (przed II wojną światową) likwidacji uległy cztery budynki folwarczne, a także ozdobny ogród przy pałacu.

b) krajobrazowy park przylegający do tylnej elewacji pałacu.

Park ten ograniczony jest drogami i rowami melioracyjnymi. W jego części centralnej usytuowane są dwa niewielkie stawy. Drzewostan parkowy został w znacznym stopniu zmieniony w wyniku rozrostu drzew i krzewów, w tym kilkudziesięcioletnich okazów powstałych z samosiewu, tworzących obecnie zwarty drzewostan.

5.2. RYS HISTORYCZNY OBIEKTU.

Wieś Królikowice (niem.Krölkwitz) wzmiankowana jest po raz pierwszy w akcie z 1334 r., w którym Henryk ks. Śląski, pan na Wrocławiu, sprzedaje cały swój dochód ze wsi Crolic braciom Nicolausowi i Heinrichowi von Waczinrodou (Weizenrodau). Nadaje im także prawo przewozu i bicia monet, co ma oczywiście nie mały wpływ na rozwój folwarku jak i całej osady.

W testamencie Konrada von Weizenrodau z 1336 r. jest mowa o podziale Królikowic pomiędzy spadkobierców. Część majątku przepisał on dożywotnio swojej żonie Katarzynie. W roku 1376 dobra królikowickie należą do Otto von der Neisse. Wieś Królikowice wraz z dwoma sąsiednimi majątkami zostaje sprzedana w 1850 r. Edwardowi von Kramsta przez ówczesnych właścicieli rodzinę von Harrachów.

W 1894 roku Alfred von Wiettersheim i jego żona Anna z domu von Kramsta ustanowili na mocy testamentu majorat Wierzbice z trzech wspomnianych posiadłości. Po ich śmierci dobra odziedziczył syn Eugen von

Wiettersheim, wzmiankowany od ok. 1905 r.. Ostatnim przed II wojną światową właścicielem Królikowic był Hans von Wiettersheim (od ok. 1917 r.).

Po II wojnie światowej zespół dworski wraz z parkiem stanowił własność Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Hodowli Roślin i Nasiennictwa oraz Stacji Hodowli Roślin w Cieszycach. W latach 80-tych założenie (bez folwarku) przeszło w ręce prywatne. W połowie lat 90-tych właścicielem pałacu i parku został potomek rodu von Wiettersheim¹⁷².

5.3. ETAP I.

5.3.1. Analiza rozwoju układu kompozycyjno - przestrzennego oraz jego powiązań z układem urbanistycznym wsi Królikowice.

Według dostępnych fragmentarycznych źródeł ikonograficznych pałacu powstanie obiektu w obecnej formie można typować na koniec XVIII wieku. Tak podaje między innymi Degen w swojej pracy¹⁷³. Pałac wymienia również Zimmermann w 1783 r.¹⁷⁴ (być może chodzi tu właśnie o pałac w obecnym kształcie). Wtedy również powstał zespół dworski wraz z parkiem, ale zachowany osiowy charakter kompozycji może wskazywać na istnienie wcześniejszego założenia.

Rozwój założenia pałacowo – parkowego w Królikowicach charakteryzują dwie fazy:

- układ z końca XVIII i pocz. XIX w..
- układ z drugiej poł. XIX w. (powstanie parku krajobrazowego).

Układ z końca XVIII i początku XIX w..

Założenie to składało się z pałacu usytuowanego w północno – wschodniej części założenia i zabudowy folwarcznej otaczającej duży prostokątny dziedziniec. Wokół pałacu znajdowały się ogrody w tym regularny

¹⁷² Obecnie pałac i park jest własnością wnuczki Hansa von Wiettersheim - ostatniego właściciela majątku z przed II wojny światowej.

¹⁷³ Degen K., *Die Bau u. Kunstdenkmäler des Landkreises Breslau*, Wrocław 1965, s. 156-157.

¹⁷⁴ Zimmermann F., *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 12, Brieg 1783, s. 191.

ogród francuski. Oprócz pałacu zachował się neoklasycystyczny dom ogrodnika z 1820 r. oraz budynek czworaków z 1853 r.

Na teren zespołu dworskiego od strony wsi Królikowice oraz wsi Wierzbice wprowadzały bramy, które prowadziły na wspomniany wcześniej obszerny dziedziniec o wymiarach 150 x 170 m. Całość założenia otoczona była murem.

Osiowy charakter kompozycji podkreślał zajazd z klombem, 200-letnie obecnie wiązy i lipy, a za pałacem zielony salon zamknięty stawem. Pałac jako dominanta stanowił zamknięcie głównej osi kompozycyjnej założenia.

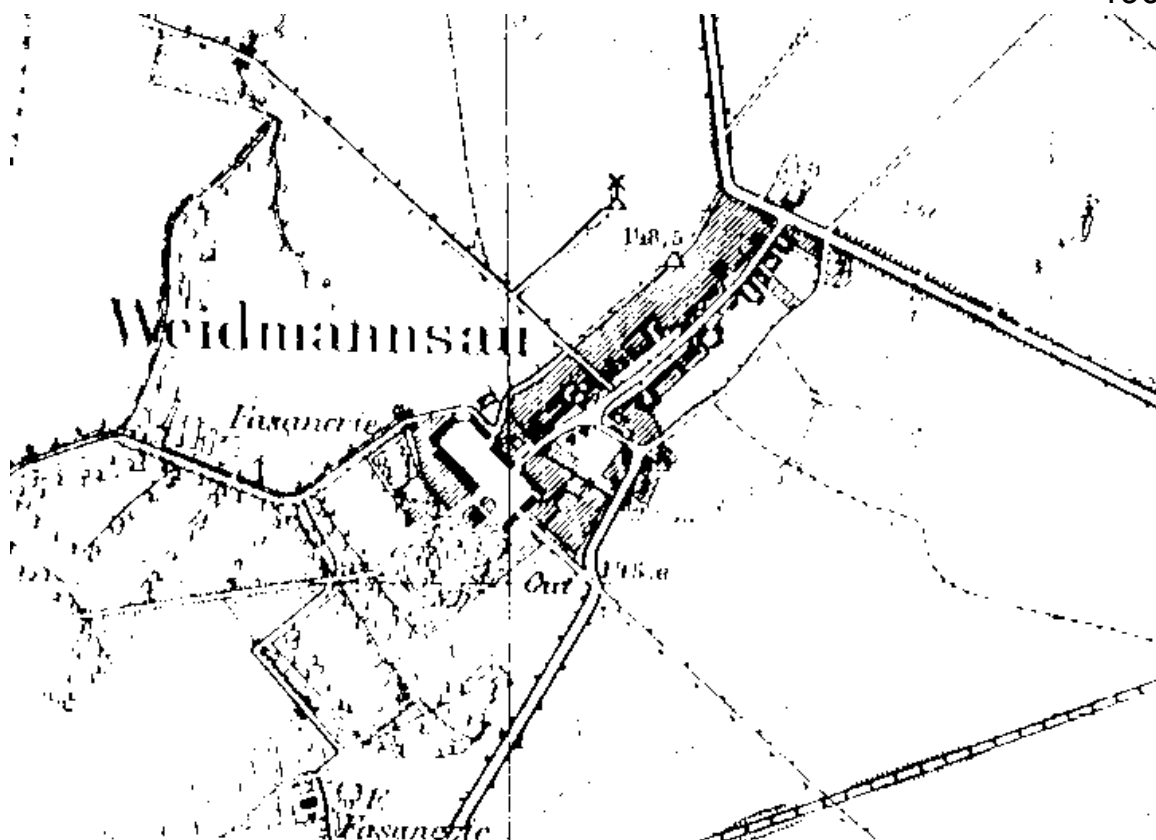
Kompozycyjna oś założenia pałacowo – parkowego związana była z układem urbanistycznym wsi usytuowanej wzdłuż głównej drogi wiejskiej (typ układu ulicowego). Na przedłużeniu jej zlokalizowano zabudowę pałacowo – folwarczną jak też główny wjazd na teren posiadłości. Kontynuacją tej osi jest częściowo zatarta oś kompozycyjna parku, a zakończeniem jej widoczna na horyzoncie góra Ślęża.

Układ z drugiej połowy XIX w..

Największy rozwój założenia pałacowo – parkowego w Królikowicach przypada na drugą połowę XIX w., kiedy to w 1850 r. rodzina von Harrachów sprzedaje dobra królikowickie Edwardowi von Kramsta. Wtedy właśnie założony został park krajobrazowy.

W latach 90-tych XIX wieku powiększono park poprzez zaadoptowanie do celów parkowych, podmokłego, zalesionego terenu pochodzenia łąkowego, przylegającego do pałacu od południowego – zachodu [34]. Obszar ten ograniczony był od strony południowo – wschodniej i południowo – zachodniej prostym rowem melioracyjnym. Park otaczała promenada spacerowa, z której prowadziły ścieżki do centralnie ukształtowanej polany i niewielkiego ozdobnego stawu, połączonych otwarciem widokowym z pałacem. Otwarcie to ukazywało ponadto widok na Ślężę z okien wyższych kondygnacji pałacu.

Założenie parkowe kształtowane było wraz z otaczającym je krajobrazem, z którym łączył je system dróg obejmujących rozległe obszary pól, łąk i lasów. Elementami tego założenia były także znajdujące się w pewnym oddaleniu od parku, budowle – bażanciarnie i leśniczówka wraz z towarzyszącą im zielenią.

Ryc. 33. Plan założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach z 1883 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

W czasie powstawania parku krajobrazowego w Królikowicach, odstępstwem w koncepcji tego założenia od typowego stylu angielskiego było zachowanie barokowej, głównej osi kompozycyjnej oraz regularnego ogrodu francuskiego wokół pałacu. Ogród ten nie uległ likwidacji w myśl zasady sformułowanej przez S. Switzera w *Ichnographa Rustica ...* [57]: „Można stosować geometryczną kompozycję tylko w najbliższym otoczeniu pałacu, aby podkreślić sztuczność architektury, ale także po to, aby przy konfrontacji z krajobrazem ocena wypadła na niekorzyść zgeometryzowanego układu”.

Zieleń parkowa przed elewacją frontową pałacu zakomponowana została w stylu klasycystycznym z wyraźnymi osiami kompozycyjnymi. Od strony elewacji ogrodowej (tylnej) przechodziła w park krajobrazowy.

5.3.2. Przeobrażenia architektoniczne pałacu.

Jak pozwalają stwierdzić zachowane elementy architektoniczne oraz dostępne fragmentaryczne źródła ikonograficzne, pałac w Królikowicach zbudowany został pod koniec XVIII wieku, natomiast około 1850 roku oraz na początku XX wieku poddano go przebudowie i modernizacji.¹⁷⁵

Zabudowa pałacowa elewacją frontową zwrócona została na północ, w stronę prostokątnego dziedzińca folwarcznego, a także w kierunku wsi Królikowice. Zbudowany na planie prostokąta, dwukondygnacyjny pałac przykryty został czterospadowym, mansardowym dachem naczółkowym z facją od frontu i ozdobnymi lukarnami. Po przebudowie pałacu z początku XX wieku, pałac otrzymał od strony wschodniej i zachodniej dwie, nowe przybudówki.

5.4. ETAP II.

5.4.1. Analiza końcowej fazy rozwoju założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Park wykazywał jednolitość charakteru przede wszystkim poprzez adaptowany las włączony w obręb założenia jak i dużą ilość występujących tu masywów, które zbliżały go charakterem do parku leśnego. Park przecinała gęsta sieć dróg o łagodnych krzywiznach¹⁷⁶. Regularne urządzenia ogrodowe w najbliższym otoczeniu pałacu łączyły krajobrazowe założenie z pałacem nie ingerując jednak w naturalny charakter parku. Pałac powiązany był z parkiem również poprzez oś widokową rozciągającą się z pałacu na centralną polanę ze stawem. Polana ta stanowiła kompozycyjne zamknięcie silnie zaznaczonej osi, którą wyznaczały oprócz niej między innymi takie elementy jak wjazd na teren rezydencji, pałac oraz prawdopodobnie przypałacowe ozdobne urządzenia ogrodowe.

¹⁷⁵ W 1850 r. rodzina von Harrachów sprzedaje majątek Edwardowi von Kramsta wówczas następuje pierwsza przebudowa pałacu. Pałac poddany został drugiej przebudowie i modernizacji w okresie, w którym właścicielem majątku został Eugen von Wiettersheim 1905 – 1917.

¹⁷⁶ Przebieg dróg prawdopodobnie zbliżony był miejscami do linii prostych co było typowe dla parków leśnych [34].

Należy zaznaczyć, że na kompozycję parku składały się głównie zastane już formy terenu jak np. naturalny drzewostan czy mało urozmaicona rzeźba terenu.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Głównym elementem układu kompozycyjnego założenia był pałac z szerokim otwarciem widokowym na centralną polanę ze stawem. Polana ta spośród innych mniejszych polan, które prawdopodobnie znajdowały się w parku, pełniła rolę nadrzędną. Wskazuje na to przede wszystkim usytuowanie jej na osi założenia, a także znajdujący się tu staw (jedyne w parku) oraz wspomniane już otwarcie na pałac.

Z zachowanych śladów dawnej komunikacji można przypuszczać, że głównymi drogami były aleje wzdłuż granic założenia oraz prawdopodobnie droga parkowa wokół ozdobnego stawu. W kompozycji założenia wyraźnie zaakcentowana była barokowa oś (główna oś kompozycyjna) podkreślona, jak już wspomniano, głównym wjazdem, ozdobnymi urządzeniami ogrodowymi (układ regularny) i pałacem.

Elementy wyróżniające się przestrzennie kształtowo głównie z form roślinnych. Pełniły one rolę akcentów. Stosowano w tym celu przede wszystkim drzewa iglaste, które wyróżniały się kolorem w masywie liściastego lasu (w zimie, na wiosnę i w jesieni). Subdominanty w postaci budowli ogrodowych prawdopodobnie nie występowały.

Należy przypuszczać, że występująca tu duża ilość masywów ograniczała w pewnym stopniu widokową rolę parku. Jednym z ważniejszych widoków było z pewnością otwarcie z głównej polany na pałac, a tym samym widok z pałacu na polanę i ozdobny staw. Z wyższej kondygnacji pałacu możliwy był również widok na Ślężę.

Różnorodność przestrzenna.

Założenie charakteryzował mało zróżnicowany układ przestrzenny. Układ ten kształtowała głównie duża ilość masywów oraz prawdopodobnie niewielkie polany parkowe. Należy sądzić tym samym, iż dominowały tu widoki o bliskim i

bardzo bliskim zasięgu. Prowadzenie dróg parkowych głównie wśród zadrzewień wpływało natomiast na ograniczenie różnorodności widoków.

Pewnym urozmaiceniem pod względem form przestrzennych mogło stanowić otoczenie pałacu, które tworzyły regularne urządzenia ogrodowe.

Różnorodność materiałowa.

Układ założenia charakteryzował się niewielką różnorodnością materiałową. Z występujących tu form roślinnych przeważały, jak już wspomniano, masywy drzew. Szata roślinna bazowała na zastanych gatunkach drzewostanu liściastego. Rosły tu między innymi topole, dęby, lipy, wiązy. Skład gatunkowy uzupełniano o pojedyncze lub grupowe nasadzenia drzew iglastych (m. in. świerki i cisy). Należy przypuszczać, że największym urozmaiceniem odznaczała się szata roślinna w otoczeniu pałacu. Prawdopodobnie oprócz różnogatunkowych drzew i krzewów istniały tu również partery kwiatowe (układ regularny).

Pewnym urozmaiceniem topografii terenu był układ wodny składający się ze stawu na osi założenia i rowów wodnych wzdłuż południowej i południowo-wschodniej granicy parku. Niewielkie zróżnicowanie wykazywało natomiast ukształtowanie terenu (łagodnie opadał ku południowo-zachodniej stronie założenia). Wymienić można jedynie wzniesienie widokowe usytuowane w otoczeniu pałacu.

Niewielka była także różnorodność pod względem elementów architektoniczno-rzeźbiarskich. Prawdopodobnie jedynymi takimi elementami były pałac, zabudowa folwarczna oraz bramy wjazdowe na dziedziniec folwarczny.

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Wnętrza parkowe otoczone były zwartymi masywami zieleni, z tego względu widok na otaczający krajobraz możliwy był prawdopodobnie jedynie ze skrajnych partii założenia między innymi z alei wzdłuż południowo-wschodniej granicy oraz z wylotu drogi na południowo-zachodnim krańcu parku. Z wylotu tego możliwy był widok na Ślężę, która częściowo była widoczna również z wyższych pięter pałacu (poprzez otwarcie widokowe na osi założenia).

Ekspozycja założenia w krajobrazie była natomiast bardzo dobra. Z racji, iż otaczały go głównie pola i łąki i tylko od południa przylegał do niego masyw leśny, park był widoczny już z dalekich odległości. Tworzył on w krajobrazie wraz z sąsiadującym lasem jeden zwarty kompleks zieleni.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Założenie zaprojektowano w powiązaniu z otaczającym go krajobrazem tworząc w ten sposób jeden układ kompozycyjno-przestrzenny. Jednym z takich powiązań było połączenie zabudowy pałacowo-folwarcznej z układem urbanistycznym wsi (typ układu ulicowego), który zamykała od południowo-zachodu. Oprócz tego zwarte masywy zieleni parkowej łączyły się z sąsiadującym od południowo-zachodu masywem leśnym zacierając tym samym formalną granicę między lasem a parkiem.

Elementem wiążącym park z krajobrazem był również system cieków wodnych (rowy wodne) oraz sieć dróg, które kontynuowały swój bieg poza granicami parku wśród pól, łąk i lasów. Drogi te łączyły park z budowlami takimi jak leśniczówka i bażanciarnia, znajdującymi się poza założeniem.

5.4.2. Stan zachowania pałacu w okresie poprzedzającym II wojnę światową¹⁷⁷.

Pałac i jego architektura w okresie poprzedzającym II wojnę światową były rezultatem ostatniej jego przebudowy z początku XX wieku. Właścicielem majątku był wówczas Eugen von Wiettersheim.

Budynek zbudowany na planie prostokąta był dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, nakryty dachem mansardowym z wysokim szczytem od frontu i dwoma facjatami. Przy południowo-wschodniej elewacji pałacu dobudowano dwukondygnacyjną werandę, którą nakryto płaskim dachem. Weranda sięgała parapetu okna pierwszego piętra. Od strony północno-zachodniej elewacji budynku dobudowano przybudówkę sięgającą podokapowego gzymsu. Nakryto ją ostrym, trójspadowym dachem z łamanym gzymsem i facjatą od północno-wschodniej strony. Bryłę charakteryzowały, także

¹⁷⁷ W opracowaniu poz. 5.4.2. wykorzystano Kartę Ewidencyjną Zabytków Architektury i Budownictwa (Uszałowicz – Piąty B., Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1995, maszynopis) oraz własne badania.

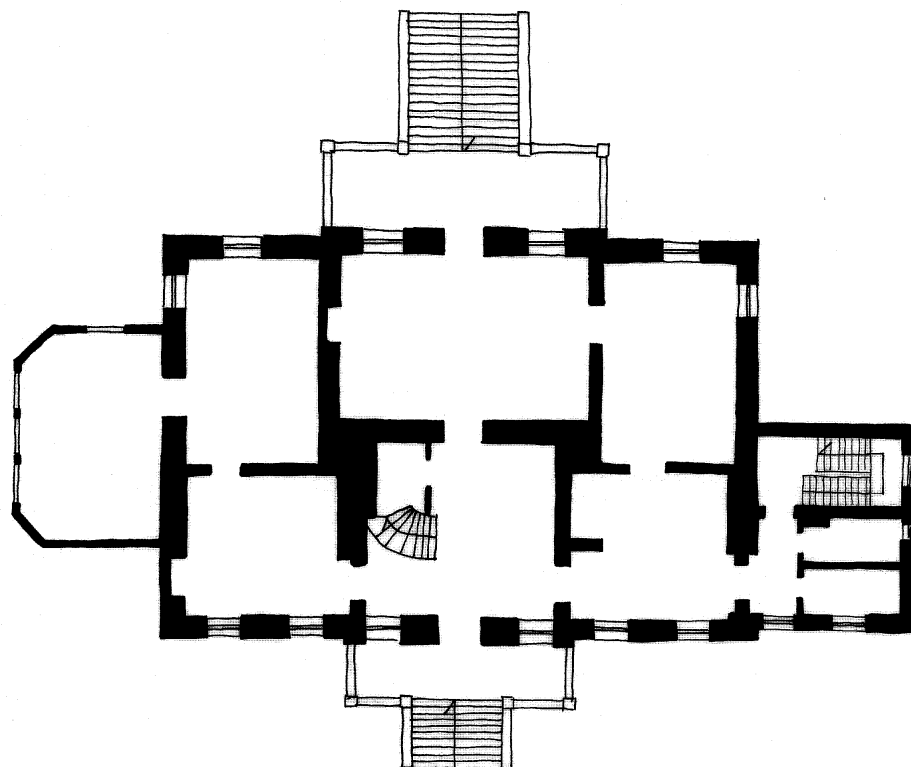
dwa wysokie ganki poprzedzone kamiennymi schodami, usytuowane przy frontowej i ogrodowej elewacji. Pałac został w całości podpiwniczony wysokimi piwnicami, do których prowadziły ceglane schody.

Pałac zbudowano z cegły pełnej na zaprawie wapienno-cementowej¹⁷⁸. Ściany działowe o różnej konstrukcji były ceglane, ryglowe i drewniane. Pomieszczenia piwniczne nakryto między innymi sklepieniem kolebkowym z lunetami i odcinkowym. Nad wyższymi kondygnacjami zastosowano drewniane belkowe stropy z podsufitką. Więźba dachowa mansardowa wykonana zastała z drewna o konstrukcji krokwiowo-płatwiowej z jętkami.

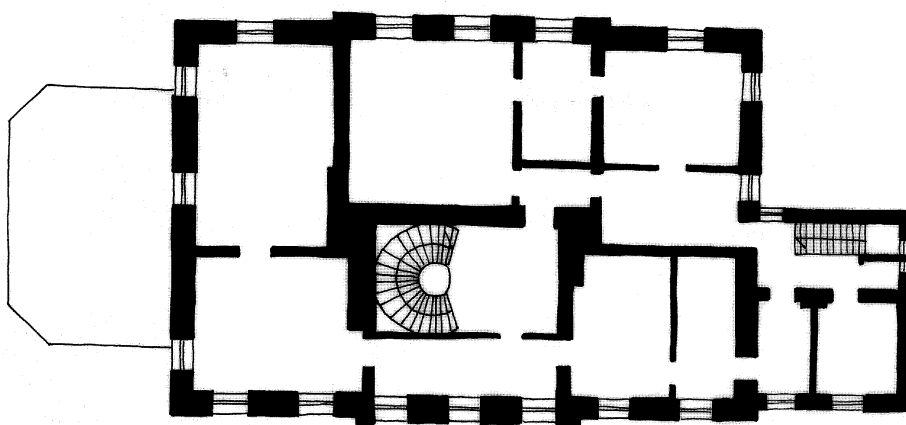
Układ wewnątrz był dwutraktowy i symetryczny. Na parterze (na osi) zaprojektowano hall i salon, po bokach po jednym pomieszczeniu od frontu i od tyłu. Główne wejście do pałacu usytuowane na osi, prowadziło prosto do czworobocznego hallu z klatką schodową, drugie od strony ogrodu (także na osi) bezpośrednio do salonu. Drzwi główne od frontu były dwuskrzydłowe z drobnymi, prostokątnymi płycinami, rozdzielone profilowanym słupkiem. Umieszczono je w gładkiej, kamiennej opasce z klińcem i osadzono w ozdobne zawiasy. W hallu usytuowano trzy pary drzwi dwuskrzydłowych w profilowanych ościeżach i z prostym naczółkiem. Drzwi na osi wejścia głównego prowadziły do salonu. Z lewej strony mieściły się główne drewniane schody zabiegowe i policzkowe z balustradą z profilowanych desek. W salonie również rozmieszczono trzy pary drzwi. Jedne z nich (na osi pałacu) częściowo przeszklone, prowadziły na ganek od strony parku. Lewy, wschodni narożnik salonu zaprojektowano jako arkadową niszę. Wejście na werandę umieszczono w narożnym południowym pokoju, a wejście do przybudówki w pokoju po prawej stronie hallu.

W pałacu zastosowano skrzynkową stolarkę okienną oraz drzwi płycinowe i płytowe. Posadzki wszystkich narożnych pomieszczeń i salonu, tworzył parkiet. W salonie ułożono go w formie koncentrycznych czworoboków.

¹⁷⁸ W przyziemiu zachowały się fragmenty muru ceglano-kamiennego.

parter

piętro I

Ryc. 34. Rzut parteru i piętra I pałacu w Królikowicach (na podstawie inwentaryzacji z 1972 r. – aut. E. Lenkow, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę).

Elewacja północno-wschodnia (frontowa).

Elewacja była 7-osiowa i dwukondygnacyjna, trzecia kondygnacja ukryta została w dachu (użytkowe poddasze) (fot. 135). Od strony północnej dobudowano 2-osiową i dwukondygnacyjną przybudówkę, która nieznacznie została cofnięta od lica muru elewacji frontowej.

Wysoka boniowana strefa cokołowa wydzielona została profilowanym gzymsem nakrytym blaszanym okapnikiem. Umieszczono tu w osiach okna piwniczne. Ponad oknami parteru znajdował się gzyms kordonowy, na którym oparto parapety okien drugiego piętra. Pod okapem zaprojektowano także profilowany gzyms. Wszystkie otwory elewacji frontowej były prostokątne. Okna parteru w profilowanych, tynkowych opaskach podkreślono w nadprożu prostym gzymsem nadokiennym. Okna pierwszego piętra otrzymały płaskie, drobno profilowane opaski, natomiast drzwi wejściowe do pałacu prostą, kamienną opaskę.

Trzy środkowe osie elewacji w formie nieznacznie wysuniętego ryzalitu zwieńczonego szczytem, poprzedzone zostały wysokim, prostokątnym gankiem z pojedynczym biegiem kamiennych stopni. Ganek i schody ograniczono pełną balustradą. Usytuowane pod gankiem lustrzane schody prowadzą do wejścia do piwnicy.

Szczyt wieńczący środkowy ryzalit zaprojektowano jako dwukondygnacyjny. W obu kondygnacjach przedzielonych pasem gzymsu, umieszczono pojedyncze prostokątne okno (okno górnej kondygnacji było mniejsze). Okna te ograniczone zostały z obu stron szerokimi pilastrami. Po zewnętrznej stronie obu pilastrów, w dolnej części szczytu usytuowano dekoracyjną formę krzyża. Po bokach zaprojektowano wolutowe spływy. Górna część szczytu o zarysie wolutowym zwieńczona została półokrągłym naczółkiem z ostrosłupową sterczyną. Szczyt ryzalitu flankowały dwie identyczne jednookienne facjaty z wolutowymi spływami po bokach, usytuowane między osią I i II oraz VI i VII od lewej (fot. 136). Okno ujęte w opaskę ograniczały dwa wąskie pilastry. Nad oknem umieszczono półokrągły naczółek wieńczący ze sterczyną ukształtowaną analogicznie jak w szczytcie ryzalitu.

Od północy widoczna była elewacja dobudówki, nieznacznie cofnięta od lica elewacji frontowej. Zaprojektowano ją jako 2-osiową i dwukondygnacyjną z facjatą między osiami (identyczna jak facjaty frontowe).

Elewacja południowo-zachodnia (ogrodowa).__

Elewacja była 5-osiowa i dwukondygnacyjna, zaprojektowana podobnie jak fasada frontowa (fot. 137). Trzy środkowe osie wysunięte płytkim ryzalitem, podkreślone zostały czterema pilastrami w wielkim porządku. Pilastry te wspierały trójkątny wieńczący naczółek w profilowanych ramach (fot. 139). Na osi elewacji usytuowano drzwi wejściowe poprzedzone prostokątnym gankiem na szerokość ryzalitu. Ganek tak jak w elewacji frontowej ograniczony został pełną balustradą. Przed gankiem zaprojektowano pojedynczy, wysoki siedemnastostopniowy bieg schodów. Od północy w głębi, widoczna była dwukondygnacyjna południowa elewacja północnej przybudówki.

Elewacja gładka, ponad parterem podzielona została gzymsem kordonowym obiegającym wszystkie elewacje.

Elewacja południowo-wschodnia (szczytowa).

Elewację zaprojektowano jako 4-osiową, dwukondygnacyjną i symetryczną (fot. 144). W partii dachu była 2-osiowa i jednokondygnacyjna. Przyziemie i parter na szerokość od okna I do IV osi, przesłonięte były drewnianą werandą. Weranda zaprojektowana została na planie prostokąta o ściętych narożach. Na wysokości gzymsu przyziemia pałacu, werandę obiega profilowany gzyms wsparty na pilastrach, w narożach zdwojony.

Na wysokim parterze w ścianie szczytowej werandy, usytuowano trzy okna wydzielone pilastrami, od południa jedno okno flankowane pilastrami, od północy ściana bez otworów podzielona została pilastrami.

Wszystkie płaszczyzny ścian werandy szalowane poziomo deskami. W ściętych narożnikach mur ceglany otynkowany, w narożniku południowym zaprojektowano natomiast zegar słoneczny. Okap werandy wsparto na konsolkach (fot. 143). Z racji widocznych przed remontem śladów, przypuszcza się, że wszystkie ściany werandy pomalowano pierwotnie na niebiesko ugrowo.

W drugiej kondygnacji południowo-wschodniej elewacji pałacu i III osi, nie było żadnych okien. W 2-osiowej kondygnacji dachowej, umieszczono symetrycznie okno i płycinę okienną.

Elewacja północno-zachodnia (szczytowa).

Elewacja zaprojektowana jako 4-osiowa (szczyt 2-osiowy) i trzykondygnacyjna (jedna kondygnacja strychowa) (fot. 141). Osie okienne II i III przesłonięte zostały prostokątną przybudówką nakrytą osobnym dachem. Ściana szczytowa przybudówki była 2-osiowa, w przyziemiu boniowana.

Na parterze, pośrodku usytuowano wąskie, wysokie okienko w prostej opasce, podkreślone w nadprożu gzymsem nadokiennym. Obok, od południa umieszczono duże okno w prostej opasce, oparte parapetem o gzyms przyziemia. W drugiej kondygnacji, w osi południowej, zaprojektowano natomiast jedno okno przedzielone niesymetrycznie słupkiem.

5.5. ETAP III.

5.5.1. Analiza obecnego stanu zachowania założenia pałacowo-parkowego.

Spójność układu kompozycyjnego.

Elementem zakłócającym spójność układu kompozycyjnego jest przede wszystkim gęsty samosiew (głównie olchowo-jesionowy), który zatartł prawie całkowicie dawny układ kompozycyjny (komunikację i dawne polany parkowe). Większa część parku nabrała tym samym charakteru leśnego i jest bardzo trudno dostępna (fot. 129, 130). Spójność tej części parku zakłóca prostokątna polana z boiskiem do piłki nożnej usytuowana wśród masywów po wschodniej stronie założenia (fot. 128).

Poprzez samosiew w warstwie drzew i krzewów dawna centralna polana jest obecnie nie czytelna. Dawny staw tworzą natomiast dwa niewielkie zarośnięte stawy (fot. 131). Za sprawą takich procesów zatarcia uległ jeden z

najważniejszych elementów kompozycyjnych parku (polana ze stawem) oraz ważne otwarcie widokowe z polany na pałac (fot. 126, 127). Dawny dziedziniec folwarczny, który dawniej tworzył czytelne wnętrze oraz wraz z pałacem czytelny układ kompozycyjno-przestrzenny, również uległ częściowemu zatarciu z powodu likwidacji większości budynków folwarcznych (fot. 146).

Charakter parkowy zachowało jedynie otoczenie pałacu, które tworzy niewielka polana przylegająca do tylnej elewacji pałacu oraz pojedyncze nasadzenia drzew, w tym gatunki iglaste jak jodła jednobarwna, świerk pospolity i cis pospolity (fot. 124, 125). Niektóre z nich są prawdopodobnie pozostałością po dawnym regularnym układzie. Obecnie jednak nie tworzą czytelnej kompozycji.

Hierarchizacja i uporządkowanie kompozycji.

Dawny trzon układu kompozycyjnego czyli pałac z otwarciem widokowym na polanę z ozdobnym stawem znacznie stracił swoje znaczenie. Powodem tego jest przede wszystkim gęsty samosiew porastający polanę, zarośnięcie stawów oraz zatarcie wspomnianego widoku. Tym samym polana ta nie pełni już swej dawnej roli głównego wnętrza w kompozycji parku. Zatarciu uległy oprócz tego pozostałe wnętrza parkowe. Należy zaznaczyć, że zarośnięcie centralnej polany, podział stawu na dwa mniejsze (zarośnięte), likwidacja dawnych ozdobnych urządzeń ogrodowych, a także w pewnym stopniu brak dwóch budynków folwarcznych (wyznaczających wjazd na teren założenia) sprawiło, iż główna oś kompozycyjna jest obecnie mniej czytelna.

Hierarchizacja dróg parkowych także została zatarta. Zachowała się jedynie aleja wzdłuż zachodniej granicy parku oraz fragment alei wzdłuż granicy wschodniej (fot. 132). Swoje znaczenie kompozycyjne straciły również występujące tu dawne akcenty roślinne, które obecnie przysłania wysoki samosiew.

Różnorodność przestrzenna.

W ostatniej fazie rozwoju założenia układ ten cechowała niewielka różnorodność przestrzenna. Po II wojnie światowej stan ten uległ pogłębieniu i obecnie układ cechuje brak zróżnicowania form przestrzennych. Sprawcą tego stanu jest przede wszystkim gęsty samosiew w warstwie drzew i krzewów, który

sprawił, iż prawie całe założenie pokryte jest jednym zwartym masywem leśnym. Wyjątek stanowi tu niewielka polana z boiskiem w zachodniej części założenia.

W pewnym stopniu różnorodność form przestrzennych wykazuje otoczenie pałacu. Stanowi o tym między innymi polana parkowa przy tylnej elewacji pałacu, polana po dawnym ogrodzie warzywnym oraz pojedyncze nasadzenia drzew, które nie wykazują jednak powiązań kompozycyjnych z zabudową pałacową.

Różnorodność materiałowa.

Różnorodność materiałowa założenia jest nadal niewielka. Prawie całe założenie tworzy obecnie jeden zwarty masyw wysokiej zieleni. Jedynym urozmaiceniem może być otoczenie pałacu, gdzie występują pojedyncze nasadzenia drzew liściastych i iglastych (m. in. topole, lipy, świerki). Na terenie dawnego ogrodu warzywnego posadzono w ostatnich latach drzewa owocowe. Za sprawą podwyższenia wód gruntowych z drzewostanu parkowego wypadło wiele drzew zimozielonych. Dzięki temu jak i poprzez kilkudziesięcioletni wysoki samosiew szata roślinna ma obecnie dość jednolity charakter. Dominuje tu, zwłaszcza po zachodniej stronie założenia, drzewostan olchowo-jesionowy.

Rzeźba terenu jest nadal mało zróżnicowana. Dawny wzgórek widokowy porośnięty jest samosiewem. Układ wodny również stracił swoje dawne znaczenie. Dawny staw tworzą dwa mniejsze stawy w większości zarośnięte oraz przysłonięte gęstą zielenią samosiewną.

Z elementów architektoniczno-rzeźbiarskich likwidacji uległy cztery budynki folwarczne. Z trzech zachowanych budynków tylko jeden odnowiono. Uzyskał on jednak współczesny wygląd (fot. 147). Odnowiony został również pałac. Z bram wjazdowych pozostał natomiast ślad w postaci jednego filaru bramnego po południowo-wschodniej stronie dziedzińca folwarcznego (fot. 133).

Powiązania widokowe zewnętrzne i wewnętrzne z krajobrazem.

Obecnie widok na otaczający krajobraz możliwy jest z zachowanego fragmentu alei przy południowo-wschodniej granicy parku. Dawny widok z wylotu drogi parkowej po południowo-zachodniej stronie założenia przysłania dziś zwarty drzewostan. Wysoka zieleń samosiewna uniemożliwiła również widok na

Ślęzę z wyższych pięter pałacu. Likwidacja dwóch budynków folwarcznych przy głównym wjeździe na teren założenia odsłoniła natomiast widok na zabudowę wiejską od strony elewacji frontowej pałacu (fot. 134). Tym samym pałac widoczny jest z głównej drogi wiejskiej.

Minimalnie zmieniła się ekspozycja założenia w krajobrazie. Widać je z dalekich odległości od południowo-wschodniej i zachodniej strony. Niestety od północno-zachodniej granicy parku założenie przysłania nowy kompleks leśny.

Powiązania przestrzenne i formalne z krajobrazem.

Zagęszczenie drzewostanu parkowego sprawiło, iż prawie całe założenie straciło charakter parkowy. Dzięki temu zwiększyło się powiązanie formalne z sąsiadującymi lasami. Powiązanie założenia z otoczeniem poprzez sieć dróg jest obecnie nie czytelne przede wszystkim poprzez zanik większości ścieżek parkowych oraz częściową zmianę przebiegu dróg polnych i gospodarczych. Likwidacji uległa bażanciarnia oraz leśniczówka.

Elementem wiążącym park z krajobrazem jest nadal system cieków wodnych, które miejscami są jednak zarośnięte. Zachowało się osiowe powiązanie założenia z układem urbanistycznym wsi (typ układu ulicowego, na zakończeniu którego znajduje się założenie). Należy jednak zaznaczyć, że częściowemu zatarciu uległa relacja przestrzenna zabudowy pałacowo-folwarcznej z układem urbanistycznym wsi poprzez likwidację większości budynków folwarcznych. Relacje te niszczy dodatkowo ogrodzenie, które otacza część terenu po nie istniejącym już budynku folwarcznym. Wybudowano tu dom jednorodzinny, który usytuowany jest w bliskiej odległości od dawnego głównego wjazdu na teren rezydencji. Pewnym zakłóceniem może być również wysoki budynek stacji transformatorowej zlokalizowany w pobliżu założenia przy drodze wiejskiej, który widoczny jest z pałacu i jego otoczenia.

5.5.2. Obecny stan zachowania pałacu.

W latach 90-tych przystąpiono do adaptacji pałacu na potrzeby funkcji hotelowo-rekreacyjnej¹⁷⁹. W tym celu odnowiono wszystkie elewacje pałacu oraz

¹⁷⁹ Adaptacja ta wykonywana była według projektu powstałego na podstawie koncepcji omówionej w niniejszym opracowaniu w pozycji 5.6. pt. *Stan badań dotychczasowych*.

werandę. Jedną z ważniejszych zmian jest zaprojektowanie czterech nowych lukarn w połaci dachowej elewacji ogrodowej. Wewnątrz pałacu dokonano remontu i pewnych zmian związanych z przystosowaniem układu wewnątrz do funkcji hotelowej¹⁸⁰. Z przyczyn dla autorki nieznanych adaptacji wewnątrz nie dokończono. Mimo, iż pałac został odnowiony zauważyć można jednak nieprawidłowości wykonanego remontu. Podczas prac remontowych dachu (w tym więźby dachowej) do jego przykrycia wykorzystano w przeważającej części oryginalną ceramiczną dachówkę. Niestety na skutek złego wykonania przykrycie to rozlatuje się. Oprócz tego zauważyć można ślady odpadającej farby w elewacji bocznej ganku i schodów od strony parku. Zmiany jak i obecny wygląd pałacu prezentuje dokumentacja fotograficzna (tom II).

5.6. STAN BADAŃ DOTYCHCZASOWYCH.

Pałac z zabudową folwarczną.

Pierwsze opracowanie dotyczące pałacu to jego inwentaryzacja wykonana w 1972 r.¹⁸¹. Oprócz części rysunkowej praca zawiera część opisową składającą się z opisu budynku (konstrukcja, materiał itp.) i opisu stanu technicznego. Podano kubaturę pałacu oraz jego powierzchnie (zabudowy i użytkową). Nie opracowano natomiast analizy historycznej obiektu. Podano jedynie okres jego powstania i przebudowy. Wzniesienie pałacu autorka datuje na początek XIX w., gdzie zgodnie z zachowanymi elementami architektonicznymi i materiałami ikonograficznymi, a także z Kartą Ewidencyjną pałacu wynika, że jego powstanie przypada na koniec XVIII w..

W 1986 r. opracowano koncepcję adaptacji pałacu¹⁸². Niestety nie zawiera ona części opisowej tym samym informacji na temat proponowanego przeznaczenia obiektu. Z analizy części rysunkowej można stwierdzić, iż proponuje się funkcję hotelowo-rekreacyjną. W parterze, w dawnym salonie z wyjściem do ogrodu, umieszczono jadalnię. Zaprojektowano tu również klub, salę telewizyjną, biuro, recepcję oraz pomieszczenie kuchenne z windą dostawczą. W hallu na piętrze umieszczono natomiast aneks wypoczynkowy, pozostałe

¹⁸⁰ Chodzi tu o wyburzenie ścian m. in. w celu poszerzenia otworów drzwiowych.

¹⁸¹ Lenkow E., *Inwentaryzacja architektoniczna pałacu w Królikowicach, pow. Wrocław*, Wrocław 1972.

¹⁸² Szatkowski J., *Koncepcja*, Wrocław 1986.

pomieszczenia zaadaptowano na apartamenty oraz mieszkanie służbowe z kuchnią i łazienką. W celu przystosowania pomieszczeń na potrzeby apartamentów (łazienek) zaprojektowano w nich ścianki działowe. Zmiany zaplanowano także w ścianach nośnych pałacu. Poszerzono otwór drzwiowy pomiędzy hallem a środkowym korytarzem. Dokonano przebicia murów na otwory drzwiowe między innymi w bocznym korytarzu w celu skomunikowania hallu z boczną klatką schodową usytuowaną w dawnej przybudówce. Na dwóch kondygnacjach poddasza zaprojektowano dodatkowe apartamenty. Na pierwszej jego kondygnacji umieszczono drugie mieszkanie służbowe. Zaplanowano tu wyburzenie ścian w części głównej klatki schodowej oraz przebicia murów na otwory drzwiowe. W piwnicy planuje się usytuowanie między innymi kuchni skomunikowanej z parterem (kredensem) poprzez windę dostawczą oraz kotłowni. Zmian dokonano również w elewacjach pałacu. Przede wszystkim w górnej części połaci dachowej we frontowej elewacji zaprojektowano półkoliste lukarny (świetliki). W elewacji ogrodowej w dolnej części dachu zaplanowano natomiast cztery lukarny z prostokątnymi oknami, które zwieńczono trójkątnymi naczółkami. Nad drugą i trzecią lukarną od lewej przewidziano dodatkowe lukarny z oknami o zarysie wklęsło-wypukłym. Analogiczna lukarna pojawia się również w elewacji ogrodowej dobudówki (na osi okien).

Ogród i park krajobrazowy.

W 1980 r. powstało ewidencyjne opracowanie założenia parkowego¹⁸³. Zawiera ono krótką analizę historyczną pałacu, parku i folwarku oraz charakterystykę stanu istniejącego przedstawiającą opis zachowanego układu przestrzennego założenia, a także skróconą inwentaryzację roślin. W części opisowej znajduje się również ogólna ocena stanu zachowania pałacu i budynków folwarcznych, które według autorów uległy *daleko posuniętej ruinie*, a z niektórych pozostały tylko fundamenty. W opracowaniu tym przeprowadzono także krótką analizę stopnia zachowania układu zabytkowego. Wymieniono w niej między innymi elementy dawnej kompozycji założenia, które uległy całkowitej lub częściowej likwidacji. We wnioskach końcowych proponuje się objąć granicą ochrony konserwatorskiej całość założenia (pałac, park, folwark). Wskazuje się na konieczność wyremontowania pałacu i zabezpieczenia zabudowy folwarcznej

¹⁸³ Ciesielski H., *Ewidencja założeń ogrodowo-parkowych*, BIPROZET, Wrocław 1980 (maszynopis).

przed dalszą dewastacją. Za niezbędne uznano również cięcia pielęgnacyjne i sanitarne w drzewostanie parkowym. Nawiązując do wspomnianej wcześniej inwentaryzacji roślin, należy podkreślić, że jest ona zbyt ogólna ponieważ z całego drzewostanu parkowego przedstawiono głównie gatunki drzew pomnikowych i wyróżniających się.

W 1997 r. w ramach rozprawy doktorskiej na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej opracowana została metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych¹⁸⁴. Na podstawie opracowanej metody autorka przeprowadziła również przykładową waloryzację dwóch wybranych przez siebie założeń rezydencjonalnych, w tym założenia w Królikowicach. Kilkuetapowy proces waloryzacji obejmuje ocenę założenia w ostatniej fazie rozwoju i w dobie współczesnej. Przedmiotem oceny jest wartość estetyczna założenia (parku), a także jego relacje z krajobrazem i wartości historyczne. Ocenę zespołu pałacowo-parkowego poprzedzają opis założenia (układ przestrzenny i jego elementy) oraz analiza historyczna. Autorka wymienia również zmiany, jakie zaszły po II wojnie światowej dzieląc je na elementy destrukcji odwracalnej (np. zarośnięcie centralnej polany) i destrukcji nieodwracalnej (np. zanik dawnych urządzeń ozdobnych w otoczeniu pałacu). Warto podkreślić, że według autorki dane uzyskane w wyniku przeprowadzonej waloryzacji na temat dawnej i obecnej wartości założenia ogrodowego, pozwolą między innymi na precyzyjne określenie niezbędnych stref ochrony krajobrazu. Oprócz tego opracowanie to zawiera szczegółową analizę kompozycji przestrzennej parku (w odniesieniu do całego założenia i otaczającego krajobrazu) w okresie poprzedzającym II wojnę światową i w stanie współczesnym biorąc przy tym pod uwagę rolę i znaczenie poszczególnych elementów kompozycji. Przeprowadzone badania autorka przedstawiła również w formie graficznej i poparła je dokumentacją fotograficzną. Pod tym względem i pod względem zastosowanej metody waloryzacji, jest to pierwsze tego typu opracowanie dotyczące założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach.

W roku 1999 na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej wykonano pod kierunkiem prof. B. Stępniewskiej - Janowskiej projekt rewaloryzacji założenia pałacowo-parkowego¹⁸⁵. Projekt obejmuje

¹⁸⁴ Poz. [34] bibliografii.

¹⁸⁵ Szczygielska – Niemiec D., *Plan rewaloryzacji założenia krajobrazowego w Królikowicach. Ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy dla biznesu*, praca dyplomowa (maszynopis), PWR, Wrocław 1999.

zagospodarowanie parku i jego kompozycję z zachowaniem kompozycyjnych zabytkowych wartości założenia rezydencjonalnego. Prace projektowe poprzedzono analizą historyczną, analizą stopnia zachowania układu zabytkowego oraz wytycznymi konserwatorskimi. Przeprowadzono również rozeznanie fizjograficzne, hydrologiczne, glebowe, a także klimatyczne i dendrologiczne. Jak pisze autorka, poprzez ten projekt starała się ukazać potrzebę i konieczność objęcia ochroną zasobów kulturowych, do których zalicza królikowickie założenie krajobrazowe. Wskazuje również na potrzebę ochrony krajobrazu kulturowego. Przed przystąpieniem do projektu zapoznano się zatem z zakresem ochrony konserwatorskiej ujętej w szczegółowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy Kobierzyce, w ramach której na terenie wsi Królikowice ustalono strefę ochrony krajobrazu kulturowego. Zgodnie z przedstawionym projektem zagospodarowanie przestrzenne parku jest niejako rekreacyjnym uzupełnieniem szkoleniowo-wypoczynkowej funkcji pałacu i umożliwia organizowanie tak zwanych imprez plenerowych np. wystaw, wernisaży, koncertów czy przedstawień teatralnych. Szczególny nacisk autorka położyła na projektowany drzewostan parkowy. Podczas projektowania zieleni należy dążyć do zachowania istniejących, wyróżniających się zdrowych drzew, oraz nawiązania do głównych osi kompozycyjnych ukształtowanych historycznie¹⁸⁶. W wyniku tego główną osią kompozycyjną założenia pałacowo-parkowego stała się oś biegnąca od bramy wjazdowej poprzez pałac w kierunku na Sobótkę. Przed pałacem podkreślono ją dodatkowo szpalerem lip oraz fontanną. W tej części założenia zaprojektowano geometryczny układ w stylu francuskim jako nawiązanie do dawnego nieistniejącego już układu. Za pałacem zakomponowano natomiast park krajobrazowy. Szczególnie ważna dla autorki była widokowa rola parku. W tym celu zastosowano tu zasadę *zastony i odstony*¹⁸⁷ dla zaskoczenia spacerującego niespodziewanym widokiem. W kształtowaniu wnętrza i ich nastroju, a tym samym widoków starano się dobierać drzewa i krzewy o odpowiedniej wysokości, fakturze i kolorze. Należy zaznaczyć, iż nasadzenia drzew dokonano po analizie zachowania się poszczególnych gatunków w okresie jesieni i wiosny i uzyskaniu najkorzystniejszej barwy. Autorka uwzględniła również otoczenie parku pod względem widokowym, projektując przerwy w nasadzeniach drzew umożliwiające widoki na otaczający

¹⁸⁶ Guerguin A., Golda H., *Problemy konserwacji, rekonstrukcji i adaptacji parków zabytkowych*, Warszawa 1974.

¹⁸⁷ Szczygielska – Niemiec D., op. cit., s. 23.

krajobraz. Jednym z ważniejszych elementów kompozycji jest rozbudowany system wodny, który pozwolił na wprowadzenie dodatkowych elementów takich jak przystań wodna, grot z wodospadem, kaskady, jazy, latarnie wodne oraz mostki, w tym mostek zwodzony. Znaleźć tu można między innymi miejsce na ognisko, polanę jagodową, ruiny na wzgórzu, niewielkie lodowisko, fontanny i altany. Pośród tak bogatego programu brak jest obiektów sportowych np. kortu tenisowego, który ze względu na szkoleniowo-wypoczynkową funkcję założenia byłby wskazany. Zaprojektowane elementy powiązane ze sobą swobodnie poprowadzonym układem komunikacyjnym. Należy podkreślić, iż według autorki zaproponowany program zagospodarowania przestrzennego parku oraz odpowiedni dobór roślin miał na celu nie tylko wzbogacenie rekreacyjnej funkcji założenia, ale sprawić by było ono atrakcyjne o każdej porze roku.

W przedstawionej szczegółowo analizie rezydencji w Królikowicach opartej na inwentaryzacji wykonanej przez autorkę, chciano pokazać jak wiele istnieje możliwości zagospodarowania takiego zabytku, jak wiele można zyskać terenów rekreacyjnych dla miasta Wrocławia oraz jak wiele stracić podchodząc do zagadnienia obojętnie. Jak już wspomniano pałac został odnowiony, lecz prace adaptacyjne nie zostały dokończone. Obiekt został odsprzedany kolejnemu właścicielowi. Z trzech zachowanych budynków folwarcznych dwa wyremontowano. Jeden z nich pełni obecnie funkcję zabudowy wielorodzinnej.

Zmiany funkcjonalne, jakie przyniosła współczesna rzeczywistość, dotyczące zabytkowych rezydencji są nieuniknione ponieważ nastąpiło ich przewartościowanie na skutek zmian ustrojowych i uwarunkowań ekonomicznych. Naszym zadaniem jest więc zapanowanie nad wielkością tych zmian i ich granicą, którą jest zachowanie zabytku w jak najbardziej autentycznej formie.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI.

Wieloletnie badania i analizy dotyczące zespołów pałacowo-parkowych otaczających duże miasta w Polsce¹⁸⁸ wykazały, że Wrocław jest miastem posiadającym stosunkowo dużą ilość rezydencji otaczających miasto (w promieniu 40 km od centrum), ale także zajmuje poczesne miejsce na liście obiektów zdewastowanych i pozostających w ruinie.

Podział założeń na zespoły: rezydencje w stanie ruiny, rezydencje zniszczone, ale przeznaczone do rewaloryzacji i rezydencje odrestaurowane wykupione zazwyczaj przez prywatnych właścicieli i Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, pozwolił na realną ocenę szkód postępujących w czasie, które do tej pory nie zostały zahamowane. Odnosi się to szczególnie do rezydencji w stanie ruiny, które znikają bezpowrotnie, a postępowanie z nimi i sposób ich wykorzystania jest ciągle tematem licznych dyskusji. Problem odbudowy ruin czy pozostawienia ich w stanie tak zwanej trwałej ruiny był tematem między innymi konferencji zorganizowanej w 1997 r. we Wrocławiu i Janowcu n/ Wisłą pt. „*Dzieło nie dokończone, ruina*”. Mimo odmiennego niekiedy konserwatorskiego stosunku do ruin¹⁸⁹, zgodzono się, że istnieją wśród nich takie, których nie należy odbudowywać, lecz zachować w stanie utrwalonej ruiny. Z czasem bowiem mogą np. stać się ważnym elementem krajobrazu kulturowego. Zgodzono się również, że aby przetrwać ruina musi być w jakiś sposób użytkowana¹⁹⁰. Jedną z bardziej niebezpiecznych szkód, jaka nadal występuje w niektórych zabytkowych zespołach rezydencjonalnych jest podział

¹⁸⁸ Autorka brała udział w konferencjach krajowych i zagranicznych, których treść związana była między innymi z tematem jej pracy doktorskiej. Uczestniczyła również w pracach inwentaryzacyjnych rezydencji podwrocławskich i dopełnianiu niedostatecznej dokumentacji tych obiektów. Była również uczestnikiem warsztatów naukowo-badawczych w Kotlinie Jeleniogórskiej organizowanych przez Ośrodek Ochrony Krajobrazu Kulturowego w Warszawie i Polski Komitet Narodowy ICOMOS.

¹⁸⁹ Żórawski J. (Dyrektor Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym n/ Wisłą) stwierdził między innymi, że ruiny mogą być tylko stanem koniecznym. Określa je jako stan gorszy od funkcjonującego obiektu. Przyłücke M. uważa natomiast, że ruina żyje czasem w większym stopniu niż użytkowany budynek. Ostrzega równocześnie przed iluzją opłacalności odbudowy ruiny np. na hotel itp.. Zdaniem Szmygina B. ruiny nie są efektowne. Są czytelne głównie dla fachowców. Uważa, że formy kompletne (odbudowane) są o wiele bardziej łatwiejsze w odbiorze, tym samym pełniej mogą realizować funkcje dydaktyczne (*Dzieło nie dokończone, ruina*, materiały z konferencji we Wrocławiu i Janowcu n/ Wisłą, red. Czerner O., Warszawa 1997, s. 77).

¹⁹⁰ W przypadku założeń rezydencjonalnych pałac jako ruina może stanowić np. malowniczą scenę dla organizowanych koncertów, spektakli teatralnych, oper, operetek, wystaw itp.. W przeszłości z racji reprezentacyjnej i towarzyskiej roli parków krajobrazowych urządzano w ich wnętrzach bale, uczyty, przedstawienia teatralne oraz koncerty [58]. Ogród począwszy od renesansu był ulubioną scenografią teatralną, a w ogrodach barokowych również pałac stał się jej głównym elementem. W romantyzmie ruiny wykorzystywano jako scenę dla dramatów oraz miejsce koncertów muzycznych.

parku lub całego założenia na działki, które sprzedaje się niekiedy różnym użytkownikom zacierając tym samym ślady zabytku w terenie¹⁹¹. Skutkiem takiego działania zabytkowe zespoły rezydencjonalne pozostają tylko w dokumentacji nie zawsze sporządzonej prawidłowo i w wielu przypadkach niepełnej. Rezydencje przeznaczone do rewaloryzacji coraz częściej zostają kupowane przez prywatnych właścicieli (Polaków i obcokrajowców). Sam fakt kupna jest pozytywnym objawem, ale brak jest szczegółowych zaleceń prawnych określających czas przeznaczony na rewaloryzację. W efekcie, często w budynkach gospodarczych należących do szeroko pojętej rezydencji „rusza” produkcja, a pałac czy dwór niszczyją nadal (np. renesansowy pałac w Goli Dzierżoniowskiej). Z obserwacji w terenie wynika, że właściciele niektórych rezydencji źle obliczyli swoje możliwości finansowe i teraz czekają na śmierć techniczną pałacu, którego nie są w stanie odbudować. Coraz jednak liczniejsza rzesza wykupujących rezydencje od Państwowej Agencji Własności Rolnej użytkowników prywatnych napawa optymizmem. Coraz więcej notuje się przypadków poprawnie przeprowadzonej odbudowy i rewaloryzacji z zachowaniem norm i przepisów prawidłowego działania konserwatorskiego. Jest to szczególnie ważne bowiem oczekiwania i działania właścicieli przy adaptacji zabytkowych założeń pałacowo-parkowych (na cele współczesne) nie uwzględniają niekiedy tak ważnych dla ochrony obiektu wytycznych konserwatorskich. Na skutek takiego postępowania, a tym samym nieprawidłowo przeprowadzonej rewaloryzacji, następują zmiany, które w istotny sposób naruszają kompozycję dzieła. Według T. S. Eliota dzieło stanowi zawsze całość, a częściowe zmiany wpływają nie tylko na przebudowywane fragmenty, ale przede wszystkim na całość dzieła¹⁹². Rodzaj i wielkość zmian nie mogą zatem w żaden sposób naruszać całości charakterystycznego układu przestrzennego zabytkowego założenia ogrodowego, ważnych elementów jego struktury, doboru tworzywa oraz sposobów kompozycyjnych, a także właściwości przyrodniczych determinujących trwałość założenia¹⁹³. Polski filozof, teoretyk i twórca architektury J. Żórawski zauważa, że jeśli założymy potrzebę ochrony całego założenia rozumianego jako „spoista całość” złożona z form (części), to aby tę

¹⁹¹ Działania takie nastąpiły i nadal następują na mocy Ustawy z 19. X. 1991 r. (Dz. U. 107/91, poz. 464) o zasadach gospodarowania mieniem Skarbu Państwa, która dopuszcza między innymi sprzedaż całości lub części mienia tym samym podział zabytkowego założenia pałacowo-parkowego.

¹⁹² T. S. Eliot, cyt. za: Piwocki K., *Spojrzenie historyka na problem wartości dzieła sztuki. Studia estetyczne*, Warszawa 1970, s. 39.

¹⁹³ Majdecki L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Warszawa 1993, s. 157.

spoiłą część zachować, nowa forma (część) powinna posiadać wartości formalne wspólne z tłem, powinna się w to tło wtapiać, bowiem likwidacja tej „spoiści” jest postrzegana zawsze jako okaleczenie całości¹⁹⁴.

W rozwiązaniu palącego programu odnowy przyczyniają się liczne prace teoretyczne i programy naukowo-badawcze zajmujące się ochroną krajobrazu kulturowego Europy. Szczególnie zasłużył się tutaj Polski Komitet Narodowy ICOMOS, który prowadzi prace i organizuje konferencje międzynarodowe, prowadząc tym samym teoretyczne i praktyczne działania. Wynikiem tych działań była ostatnia międzynarodowa konferencja Łańcut – Lusławice 2004, na którą zaproszono także prywatnych właścicieli wykupionych rezydencji w Polsce (Polaków i obcokrajowców). Towarzysząca konferencji wystawa projektów już zrealizowanych, referaty, wymiana poglądów oraz ujawnienie trudności związanych z rewaloryzacją obiektów stało się podstawą do powołania Stowarzyszenia prywatnych właścicieli rezydencji. Jest to tym bardziej uzasadnione, że przy wspólnych większych programach w celu ocalenia zabytkowej spuścizny, jest możliwość uzyskania kredytów na ich wykonanie z Brukseli.

Europejska Konwencja Kulturalna Rady Europy, która sporządzona została w Paryżu już 19. XII. 1954 r., zawierała szereg postanowień istotnych zarówno dla rozwoju kultury europejskiej jak i dla relacji między nią a kulturami poszczególnych narodów [62]. Konwencja ta przedstawiała cele ochrony i popieranie rozwoju narodowego wkładu do wspólnego dziedzictwa Europy. Od wszystkich państw wymagano, aby znajdujące się na ich terenie obiekty o europejskiej wartości kulturowej zostały przez nią uznane za integralną część wspólnego dziedzictwa kulturalnego Europy i w związku z tym podjęto odpowiednie kroki dla ich ochrony. Do Europejskiej Konwencji Kulturalnej Polska przystąpiła dopiero 16. XI. 1989 r., po 35 latach obowiązywania tego międzynarodowego aktu – tak ważnego dla wszystkich państw europejskich i ich zabytków. Miało to duży negatywny wpływ między innymi na rewaloryzację ginących rezydencji.

Na posiedzeniu generalnym UNESCO 16. XI. 1972 r. przyjęto Konwencję dotyczącą opieki nad światowym dziedzictwem kultury i natury. Przyjęła ona za cel wdrożenie za pośrednictwem międzynarodowego Komitetu Światowego

¹⁹⁴ *Twórczość i konserwatorstwo w architekturze* W: Materiały z sesji naukowej na posiedzeniu plenarnym Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN, red. Małachowicz E., Warszawa 1996, s. 74.

Dziedzictwa, system prawnego, technicznego i finansowego wspomaganie ochrony zabytków i przyrody, których uznanie wartości jest tak wysokie, że troska o nie jest sprawą wszystkich narodów. Przykładem takiej troski wyrażającej się w konkretnych działaniach na rzecz zachowania i rewaloryzacji zabytkowych rezydencji może być np. wypracowany na przestrzeni kilkudziesięciu lat system ochrony zabytków w Holandii. Ochrona ta obejmująca również ogrody i krajobrazy, opiera się tu między innymi na systematycznych badaniach naukowych dotyczących także praktyki projektowej na rzecz ogrodów i architektury krajobrazu w XVII, XVIII, XIX i w pierwszej połowie XX w.. W efekcie powstał kompletny, udokumentowany przegląd zachowanych projektów wykonanych przez architektów ostatnich 150 lat. Oprócz tego wykonywane są studia źródłowe, które przeprowadzane są z punktu widzenia ochrony i tworzenia planów administracyjnych¹⁹⁵. Należy zaznaczyć, że badania te wykonują między innymi placówki akademickie, Państwowy Urząd Ochrony Zabytków, a także fundacje zajmujące się ochroną historycznych posiadłości. Fundacje te, co ważne, ściśle współpracują z właścicielami zabytkowych rezydencji i lokalnymi władzami. Ich wspólne działania mają na celu, aby przy rewaloryzacji zachować charakter obiektu, stosować odpowiednie metody, techniki, materiały, należycie interpretować obszerny materiał wizualny, administrowanie i pielęgnację¹⁹⁶. Celem fundacji jest również przekonanie właścicieli o znaczeniu ich rezydencji dla historii sztuki oraz pomoc w uzyskiwaniu dokumentacji (np. starszych projektów) [17].

W obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych zabytkowe rezydencje otaczające miasto Wrocław, dzięki zachowanym wartościom kulturowym i mimo degradacji w przeszłości, mogą nie tylko odzyskać znaczenie architektoniczno-przestrzenne, ale także związane z miastem wspólnym programem odnowy zwiększyć swoją użyteczność i rangę oraz stać się znaczącym elementem atrakcyjności miasta powiększając równocześnie jego zasoby zieleni. Będzie to również poważnym impulsem dla rozwijającej się międzynarodowej turystyki. Pamiętać przy tym należy o możliwym niebezpieczeństwie negatywnego oddziaływania miasta na zespoły rezydencjonalne i otaczający je krajobraz. Budowa osiedli mieszkaniowych, budynków handlowych (np. supermarketów) czy nowego przemysłu to potencjalne zagrożenie dla zabytkowych podmiejskich

¹⁹⁵ De Jong R., *Zabytki, ogrody, krajobraz kulturowy – królestwo Niderlandów*, Warszawa 1998, s. 35.

¹⁹⁶ Tamże, s. 37.

rezydencji, które należy chronić od niekorzystnej zabudowy i stworzyć system ochrony zieleni dla ciągle rozbudowującego się miasta Wrocławia jako międzynarodowej aglomeracji. Wypracowanie skutecznej ochrony przed negatywnym oddziaływaniem miasta jest tym bardziej istotne, iż jak wynika z obserwacji w terenie, wielokrotnie naruszane są (nie zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi) wyznaczone wokół rezydencji strefy chronionego krajobrazu. Wiadomo przecież, że większa ingerencja w jeden naturalny element przyrodniczy może naruszyć istniejącą równowagę, stworzyć pomiędzy poszczególnymi elementami nowe związki, które utworzą podstawę do formowania nowego typu krajobrazu¹⁹⁷.

Założenia pałacowo-parkowe z racji swojego podstawowego tworzywa czyli roślinności, bogatej często w różnorodne gatunki, wśród których występują niejednokrotnie drzewa pomnikowe, podlegają oprócz ustawy o ochronie zabytków, ustawom o ochronie przyrody. Dodatkowo, ze względu na swoje położenie i relacje z otaczającym krajobrazem objęte są ustawom o ochronie krajobrazu [24]. Przeprowadzone przez autorkę badania nad 5 wybranymi założeniami, wykazały między innymi łamanie zasad określających każdy z powyższych aspektów ochrony.

Wynikiem badań i analiz zaprezentowanych w niniejszym opracowaniu są następujące wnioski:

1. Brak opieki i prac pielęgnacyjnych na terenie parku po II wojnie światowej, w następstwie czego ma miejsce między innymi niekontrolowany rozrost zieleni samosiewnej, spowodował szereg zmian w dawnym układzie kompozycyjno-przestrzennym we wszystkich badanych założeniach¹⁹⁸ i ich powiązaniach z otaczającym krajobrazem. Stwierdzono postępujące zacieranie się i zanikanie elementów kompozycyjnych – wnętrz i dróg parkowych, form roślinnych, a także form architektoniczno-rzeźbiarskich. Ginią tym samym dawne kompozycyjno-przestrzenne relacje pomiędzy tymi elementami a architekturą. Stwierdzono również, że na skutek zmian w układzie wodnym prowadzących do podwyższenia lub obniżenia się wód gruntowych, następują zmiany składu gatunkowego drzewostanu parkowego (np. Królikowice). Zauważa się także

¹⁹⁷ Kele F., Mariot P., *Krajobraz, Człowiek, Środowisko*, Wrocław 1986, s. 10.

¹⁹⁸ Pisząc „dawny” autorka ma na myśli układ z okresu poprzedzającego II wojnę światową czyli układ z ostatniej fazy jego rozwoju.

ubytki w starodrzewiu spowodowane między innymi samowolnym wycinaniem drzew. Przykład rezydencji w Goszczu pokazuje, że sprawcą poważnych ubytków w starodrzewiu mogą być również warunki atmosferyczne (np. silne wichury i trąby powietrzne) czyli czynniki niezależne od człowieka. Stwierdzono także likwidację dawnych powiązań widokowych np. poprzez wysoki samosiew i współczesną zabudowę w sąsiedztwie założenia, która skraca pole widzenia i kieruje perspektywiczną widoczność na lokalne widoki. Rozbudowa współczesnych obiektów w otoczeniu założenia (np. Jelcz – Laskowice) lub rosnące przy nim nowe kompleksy zieleni (np. Królikowice) zmieniają równocześnie dawną ekspozycję zespołu w krajobrazie, a także relacje przestrzenne i formalne rezydencji z krajobrazem (nowa zabudowa zmniejsza powiązania przestrzenne natomiast powiązania formalne zwiększają się poprzez nowe sąsiadujące z parkiem kompleksy zieleni).

2. Zauważa się nie respektowanie stref chronionego krajobrazu i ochrony konserwatorskiej np. bezpośrednio przy założeniu lub na terenie rezydencji pojawiają się współczesne obiekty nie związane kompozycyjnie i funkcjonalnie z założeniem. Są one wynikiem albo zawodowych potrzeb właściciela lub jego marzeń związanych z posiadaniem współczesnej willi. Są też wypadki, że na teren dawnego zabytkowego założenia ogrodowego wkracza np. zabudowa jednorodzinna (np. Jelcz –Laskowice).

3. Zdarzają się wypadki, że sprzedaje się poszczególne budynki rezydencji różnym osobom nie będących ze sobą w kontakcie, a przynależny do zespołu park dzieli się na działki sprzedając je także różnym użytkownikom (np. w Będkowicach, Strzeszowie czy Jelczu - Laskowicach). W takim wypadku rezydencja jako taka przestaje istnieć i nie potrzeba wojny ani innego kataklizmu, aby uległa ona dewastacji. Jak już wcześniej pisano Ustawa z 1991 r. (Dz. U. 107/91 poz. 464) sprawiła, że zabytkowe rezydencje przeszły pod zarząd Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, która ma prawo sprzedać prywatnemu inwestorowi lub przekazać administratorowi na czas określony całość lub część założenia. Zaczęto więc wykupywać poszczególne budynki rezydencji (niekiedy dzielono je na pół), a parki zlokalizowane i związane z architekturą dzielono geodezyjnie na działki także w celu sprzedaży. W wyniku tych działań dewastowano rezydencję i jej układ przestrzenny świadomie za przyzwoleniem Władz. Całość założenia stawała się bowiem chaosem różnych funkcji nie

mówiąc już o architekturze. Tego typu poczynania nie mogą mieć miejsca ponieważ dewastują zabytkowe założenia pałacowo-parkowe mające za sobą wiekową przeszłość i wpisane są trwale w historię architektury europejskiej. Dlatego postuluje się, aby nie dopuścić do „wysprzedania” poszczególnych elementów rezydencji co nie jest zgodne z Ustawą o Ochronie Zabytków, a także z Europejską Konwencją Kulturalną Rady Europy (1954r.), która zawiera szereg postanowień istotnych zarówno dla rozwoju kultury europejskiej jak i dla relacji między nią a kulturami poszczególnych narodów europejskich. Od wszystkich państw wymaga się, aby znajdujące się na ich terenie obiekty europejskiej wartości kulturowej zostały przez nie uznane za integralną część wspólnego dziedzictwa kulturowego Europy i w związku z tym podjęte mają być odpowiednie kroki dla ich ochrony - *nie niszczyć, chronić*.

4. Stwierdza się, że odnowa pałacu nie jest jednoznaczna z odnową folwarku czy parku i odwrotnie. Zdarzają się wypadki, że w wykupionej rezydencji rusza produkcja na folwarku, a pałac niszczy się nadal - zabezpieczony tylko przed katastrofą (np. Gola Dzierżoniowska).

5. Przejęcie przez Państwo po II wojnie światowej zabytkowych rezydencji i przydzielenie ich różnym ministerstwom spowodowało zmianę ich dawnej funkcji. W następstwie tego powstały zmiany w układzie wewnątrz pałacu i elewacji często nie respektujące zabytkowego charakteru obiektu (np. Goszcz). Największe szkody tego typu nastąpiły w obiektach przejętych przez Państwowe Gospodarstwo Rolne lub pozbawionych jakiegokolwiek opieki. Zdarzało się, że decyzją służb konserwatorskich wyburzano obiekty o wysokiej wartości artystycznej i kulturowej będące istotnym elementem zabytkowego układu kompozycyjno-przestrzennego założenia (np. oranżeria w Goszczu). Zniszczenia w zabytkowym układzie, w wyniku których następuje jego zacieranie, dotyczą również zabudowy folwarcznej. W niektórych przypadkach większość budynków otaczających dawniej dziedzińiec folwarczny uległa całkowitej likwidacji (np. Królikowice).

6. Obecnie zdarza się, że właściciel rozpoczyna odnowę pałacu, dworu czy folwarku i jej nie kończy. Niekiedy pałac, w którym rozpoczęto już prace

adaptacyjne lub folwark sprzedany zostaje kolejnemu użytkownikowi (np. Królikowice i Będkowice¹⁹⁹).

7. Zdarza się również, że właściciel stara się odnowić obiekt jak najmniejszym nakładem kosztów wykorzystując przy tym nieodpowiednie materiały i o niskiej jakości co ma istotny wpływ na dalsze funkcjonowanie zabytkowego obiektu (np. Królikowice). Czasami właściciel kilka lat po wykupieniu pałacu w ogóle nie podejmuje odnowy obiektu i staje się mimowolnym jego niszczycielem (np. Gałów).

8. Na podstawie wieloletnich badań, w których brałam udział, dotyczących zabytkowych rezydencji na Dolnym Śląsku będących w różnym stanie technicznym, stwierdza się, że wiele z nich nie posiada pełnej dokumentacji. Niektóre obiekty posiadają dokumentację nieprawdziwą – niezgodną ze stanem faktycznym, zazwyczaj nierzetelnie pomierzone²⁰⁰. Odnosi się to także do rezydencji będących własnością gminy jak też do wykupionych zespołów zabytkowych przez prywatnych właścicieli i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. Dokumentacja niepełna działa na niekorzyść przeprowadzanym rewaloryzacji szczególnie wtedy kiedy inwestor prywatny sam we własnym zakresie musi dokumentację tą uzupełnić. Zdarzają się niekiedy przypadki, że pod wpływem emocji dotyczących nowej funkcji i formy wymarzonego obiektu właściciel popełnia błędy i świadomie wypacza zabytkową rzeczywistość. Dlatego też obiekty sprzedawane winny posiadać pełną dokumentację, szczególnie inwentaryzację, zrealizowaną przez fachowców pod okiem konserwatora.

9. Podstawowymi materiałami wyjściowymi przy rewaloryzacji obiektu są ewidencje założeń pałacowo-parkowych, inwentaryzacje i materiały archiwalne, rysunki, plany i mapy przedstawiające badane obiekty w minionych okresach historycznych. Wartość tych archiwaliów jest różna niekiedy obciążona błędami, a w stosunku do ogrodów nie jest zachowana skala. Wiarygodne dopiero stają się mapy i plany z drugiej połowy XIX w., które cechują się wspólnymi dla całego obszaru opracowania oznaczeniami kartograficznymi. W przypadku Dolnego Śląska zachowała się w wielu przypadkach dokumentacja kartograficzna z XIX

¹⁹⁹ W przypadku założenia w Będkowicach działanie takie okazało się szczęśliwe dla tej rezydencji, która w efekcie wykupiona została przez jednego właściciela.

²⁰⁰ Wiele z nich posiada dokumentację z przed 10, 20, a nawet z przed około 50 lat. Dotyczy to głównie dokumentacji inwentaryzacyjnej.

w. cenna dla opracowania i analizy planów założeń pałacowo-parkowych. Należy dodać, że istotnym uzupełnieniem dokumentacji są studia historyczno-architektoniczne i stylistyczne sporządzone przez specjalistów, dzięki którym możliwa jest prawidłowa ocena wartości artystycznych i kulturowych obiektu, a także prawidłowa rewaloryzacja zachowująca te wartości.

BIBLIOGRAFIA.

1. „*Dzieło nie dokończone, ruina*” W: Materiały z konferencji we Wrocławiu i Janowcu n/ Wisłą, red. Czerner O., Warszawa 1997.
2. „*Twórczość i konserwatorstwo w architekturze*” W: Materiały z sesji naukowej na posiedzeniu plenarnym Komitetu Architektury i Urbanistyki PAN, red. Małachowicz E., Warszawa 1996.
3. **Addison J.** – „*The Spectator*”, 1712 nr 414, cyt. wg H. F. Clark, *The Eighteenth Century Elysiums. The Role of Association in the Landscape Movement*, W: *England and Mediterranean Tradition*, London 1945.
4. **Balińska G.** – „*Racot: przemiany i zagrożenia zespołów podworskich*”, Wrocław 1996.
5. **Baranowski A.** – „*Projektowanie zrównoważone w architekturze*”, Gdańsk 1998.
6. **Bogdanowski J.** – „*Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*”, Kraków 1976.
7. **Bogdanowski J.** – „*Style, kompozycja i rewaloryzacja w polskiej sztuce ogrodowej (wybrane problemy)*”, Kraków 1999.
8. **Bogdanowski J., Łuczyńska M., Novák Z.** – „*Architektura krajobrazu*”, Warszawa - Kraków 1981.
9. **Böhm A.** – „*‘Wnętrze’ w kompozycji krajobrazu: wybrane elementy genezy i analizy porównawczej pojęcia*”, Kraków 1998.
10. **Canon M.** – „*Ogrody i metafizyka wody*” W: *Ogród: forma, symbol, marzenie*, Warszawa 1998.
11. **Charageat M.** – „*Sztuka ogrodów*”, Warszawa 1978.
12. **Ciołek G., Plapis W.** – „*Materiały do słownika twórców ogrodów polskich*”, Warszawa 1968.
13. **Czarnecki W.** – „*Planowanie miast i osiedli*”, t. III, Warszawa - Poznań 1968.
14. **Czartoryska I.** – „*Dyliżansem przez Śląsk, Dziennik podróży do Cieplic w r. 1816*”, Wrocław 1968.
15. **Czartoryska I.** – „*Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*”, Wrocław 1808.

16. **Czerwiński J.** – „Charakterystyka geograficzna Dolnego Śląska” W: *Informator o stanie środowiska Wrocławia*, Wrocław 1991.
17. **De Jong R.** – „Zabytki, ogrody, krajobraz kulturowy – Królestwo Niderlandów”, Warszawa 1998.
18. **Degen K.** – „Die Bau u. Kunstdenkmäler des Landkreises Breslau“, Breslau 1965.
19. DZIEJE ŚLĄSKA, pod. red. Maleczyńska E., Maleczyński K., Warszawa 1955.
20. **Eysmontt K.** – „Ogród i park zabytkowy na Śląsku, jego wartości i dawne znaczenie W: *Konserwacja zabytkowych parków i ogrodów w Polsce*”, Warszawa 1975.
21. **Eysmontt K.** – „Studium historyczno – stylistyczne zespołu dworsko-ogrodowego w Goszczu”, PKZ, Wrocław 1985 (maszynopis).
22. **Eysymontt K., Wrabec H.** – „Studium historyczno-stylistyczne założenia ogrodowo-pałacowego w Brzegu Dolnym”, PKZ, Wrocław 1987 (maszynopis).
23. **Giżycki K.** – „O przyozdabianiu siedlisk wiejskich”, Warszawa 1827.
24. **Guerquin A., Gołda H.** – „Problemy konserwacji, rekonstrukcji i adaptacji zabytkowych parków”, Warszawa 1974.
25. **Home H.** – „*Elements of Criticism*”, London 1762.
26. **Janczak J.** – „Przegląd zmian w środowisku geograficznym Śląska w ostatnim tysiącleciu”, W: *Człowiek i przyroda*, Wrocław 1985.
27. **Jankowski E.** – „*Dzieje ogrodnictwa*”, t. I, Kraków 1938.
28. **Jankowski E.** – „*Dzieje ogrodnictwa*”, t. II, Kraków 1938.
29. **John Quincy Adams** – „*Listy o Śląsku*”, tłum z ang. Kolbuszewska M., Wrocław - Warszaw 1992.
30. **Kele F., Mariot P.** - „*Krajobraz, Człowiek, Środowisko*”, Wrocław 1986.
31. **Kłodnicki Z.** – „*Dziedzictwo kulturowe Dolnego Śląska*”, t. I, Wrocław 1996.
32. **Koneczny F.** – „*Dzieje Śląska*”, Bytom 1933.
33. **Kutzner M.** – „*Studium historyczno-architektoniczne pałacu Reichenbach – Goschutz w Goszczu, pow. Syców*”, PKZ, Wrocław 1957, (maszynopis).
34. **Lis A.** – „*Metoda waloryzacji założeń pałacowo – parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*”, rozprawa doktorska (maszynopis), Wrocław 1997.
35. **Majdecki L.** – „*Historia ogrodów*”, Warszawa 1987.

36. **Majdecki L.** – *„Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych”*, Warszawa 1993.
37. **Maleczyńska E.** – *„Z dziejów naszego Śląska”*, Wrocław 1946.
38. **Małachowicz E.** – *„Konserwacja i rewaloryzacja architektury w zespołach i krajobrazie”*, Wrocław 1994.
39. **Mizia S.** – *„Historia Śląska – popularny zarys dziejów”*, Wrocław 1997.
40. **Moralewski M.** – *„Fryderyk Bernard Wernher i jego ilustrowana Topografia Śląska z lat 1744 – 1768”*, Warszawa 1953.
41. **Morawińska A.** – *„Augusta Fryderyka Moszyńskiego Rozprawa o ogrodnictwie angielskim 1777”*, Wrocław 1977.
42. **Morawińska A.** – *„Triumf natury”* W: *Ogród: forma, symbol, marzenie*, Warszawa 1998.
43. **Neubach H.** – *„Krótka historia Śląska”*, tłum. z niem. Kwoka B., Bonn 1992.
44. **Nyrek A.** – *„Kultura użytkowania gruntów uprawnych, lasów i wód na Śląsku od XV do XX w.”*, Wrocław 1992.
45. **Piwocki K.** – *„Spojrzenie historyka na problem wartości dzieła sztuki. Studia estetyczne”*, Warszawa 1970.
46. POLSKA XIX WIEKU – PAŃSTWO, SPOŁECZEŃSTWO, KULTURA, pr. b. pod red. S. Kieniewicza, Warszawa 1982.
47. **Przyłęcki M.** – *„Zabytki w trwałej ruinie: ochrona, konserwacja i ekspozycja”*, Wrocław 2001.
48. **Różańska A., Krogulec T., Rylke J.** – *„Ogrody: Historia architektury i sztuki ogrodowej”*, Warszawa 2002.
49. **Rutkowski S.** – *„Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast”*, Warszawa 1975.
50. **Rybka - Ceglecka J.** – *„Studium historyczno-architektoniczne zespołu pałacowo-parkowego w Strzeszowie”*, PKZ, Wrocław 1988, (maszynopis).
51. **Rylke J.** – *„Tajemnice ogrodów”*, Warszawa 1995.
52. **Rylke J.** – *„Wartości starych parków”*, Warszawa 1987.
53. **Sieber H.** – *„Schlosser in Schlesien”*, (*„Pałace na Śląsku”*), Frankfurt a. M. 1971.

54. **Siewniak M.** – „*Relacje przestrzenne między pałacem a drzewostanem ogrodowym*” W: Pałac w ogrodzie. Materiały sesji naukowej, red. Wierzbicka B., Warszawa 1999.
55. **Sizeranne R.** – „*Ruskin i kultura piękna*”, Lwów 1898.
56. **Stępniewska B.** – „*Rezydencje na Śląsku w XVIII w.*”, Wrocław 1993.
57. **Switzer S.** – „*Ihnographa Rustica, The Nobleman and Gardener's Recreation Containing Direction for the General Distribution of a Country Seat, into Rural and Extensive Gardens, Parcs, Paddocks etc.*”, London 1718.
58. **Szafrańska M.** – „*Po co ogrodowi pałac?*” W: Pałac w ogrodzie. Materiały sesji naukowej, red. Wierzbicka B., Warszawa 1999.
59. SZATA ROŚLINNA POLSKI, t. I, pr. b. pod red. W. Szafera i K. Zarzyckiego, Warszawa 1977.
60. SZATA ROŚLINNA POLSKI, t. II, pr. b. pod red. W. Szafera i K. Zarzyckiego, Warszawa 1977
61. **Szczygieł - Niemiec D.** – „*Plan rewaloryzacji założenia krajobrazowego w Królikowicach. Ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy dla biznesu*”, praca magisterska (maszynopis), Wrocław 1999.
62. **Werner A.** - „*Europejska Konwencja Kulturalna Rady Europy*”, Warszawa 2002.
63. **Wrabec H.** – „*Ogrody w Brzegu Dolnym i Bukowcu jako odbicie osobowości ich fundatorów*”, W: *Sztuka a natura*, Katowice 1991.
64. **Zieliński A.** – „*Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX wieku*”, Wrocław 1974.
65. **Zimmermann F.** – „*Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*“, t. 12, Brieg 1783.

SPIS RYSUNKÓW.

- Ryc. 1. Historyczne usytuowanie Śląska – koniec XVIII w. i pierwsza połowa wieku XIX: 1 -1793 r. II rozbiór Polski, 2 -1795 r. III rozbiór Polski, 3 -1830 r. Powstanie Listopadowe (rys. aut.).
- Ryc. 2. Nizina Śląska i Sudety – wiek XVI (aut. Martin Helwigs *Karte von Schlesien* 1561).
- Ryc. 3. Nizina Śląska i Sudety – pierwsza połowa XIX w. (aut. Hans Holzapfe *Brend' amour*, Simhart, München).
- Ryc. 4. Obecny stan zachowania założeń pałacowo-parkowych okolic Wrocławia (rys. aut.).
- Ryc. 5. Lokalizacja wybranych założeń pałacowo-parkowych względem miasta Wrocławia (rys. aut.).
- Ryc. 6. Usytuowanie założenia względem wsi i drogi głównej: GAŁÓW i KRÓLIKOWICE –rezydencja zlokalizowana na osi drogi głównej, wzdłuż której rozciąga się zabudowa wiejska (typ układu ulicowego), STRZESZÓW –rezydencja zlokalizowana wzdłuż głównej drogi wiejskiej jako kontynuacja ulicowego układu wsi, GOSZCZ i JELCZ – LASKOWICE –rezydencja zlokalizowana przy drodze głównej między zabudową wiejską (rys. aut.).
- Ryc. 7. Plan założenia pałacowo-parkowego w Gałowie – stan z 2004 r. (rys. aut.).
- Ryc. 8. Plan założenia pałacowo-parkowego w Gałowie z 1889 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Ryc. 9. Rzut parteru i piętra I pałacu w Gałowie (na podstawie inwentaryzacji z 1981 r. – aut. E. Kubiak, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę w latach 90-tych).
- Ryc. 10. Plan założenia pałacowo-parkowego w Strzeszowie – stan z 2004 r. (rys. aut.).
- Ryc. 11. Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Strzeszowie z 1753 r. (aut. I. Rybka – Ceglecka na podstawie rysunku F. Wrednego ze zbiorów Działu Kartograficznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).
- Ryc. 12. Plan założenia pałacowo-ogrodowego w Strzeszowie z 1825 r. (aut. I. Rybka – Ceglecka na podstawie mapy z 1825 r. ze zbiorów Działu Kartograficznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich).
- Ryc. 13. Plan założenia pałacowo-parkowego w Ostrzeszowie z 1887 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).
- Ryc. 14. Założenie pałacowo-parkowe w Strzeszowie z 1801 r.. Widok od południowego zachodu (aut. G. Endler, miedzioryt pochodzi z *Breslauerische Erzähler*).

Ryc. 15. Rzut parteru i piętra I pałacu w Strzeszowie (na podstawie inwentaryzacji z 1985 r. – aut. G. Szymczak, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę w latach 90-tych).

Ryc. 16. Plan założenia pałacowo-parkowego w Goszczu – stan z 2004 r. (rys. aut.).

Ryc. 17. Perspektywa wsi Goszcz z przed poł. XVIII w. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 18. Plan założenia pałacowo-parkowego w Goszczu z 1887 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 19. Widok na pałac w Goszczu przed pożarem z 1749 r. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 20. Funkcja zespołu pałacowo-parkowego w Goszczu z przed 1945 r.: 1 –pałac, 2 –oranżeria, 3 –kościół pałacowy, 4 –oficyna, 5 –dom gościnny, 6 –stajnie, 7 –ujeżdżalnia, 8 –wozownia, 9 –budynki gospodarcze, 10 –taras widokowy (rys. aut.).

Ryc. 21. Rzut parteru i piętra I zespołu pałacowego w Goszczu (na podstawie inwentaryzacji z 1957 r. – aut. J. Rachwański, z poprawkami autorki).

Ryc. 22. Widok na frontową elewację pałacu w Goszczu – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Ryc. 23. Widok na zespół pałacowy i taras widokowy od strony parku krajobrazowego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Ryc. 24. Widok na elewację frontową domu gościnnego skrzydła południowo-wschodniego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Ryc. 25. Widok na budynek bramny (wozownię) od strony dziedzińca honorowego – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Ryc. 26. Widok na oranżerię – stan z przed 1945 r. (fot. pochodzi z pozycji: Konwiarz R. *Alt – Schlesien*, Frankfurt 1979).

Ryc. 27. Plan założenia pałacowo-parkowego w Jelczu – Laskowicach (przy ul. Witosa) – stan z 2004 r. (rys. aut.).

Ryc. 28. Perspektywa założenia pałacowo-ogrodowego we wsi Laskowice z ok. 1750 r. (rys. wg F. B. Wernhera *Topographie Silesiae* ze zbiorów Działu Kartograficznego Gabinetu Śląsko – Łużyckiego Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 29. Plan założenia pałacowo-parkowego w Laskowicach Oławskich z 1886 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 30. Widok na dawny pałac z końca XVIII w. (rys. wg A. Dunckera).

Ryc. 31. Rzut parteru i piętra I pałacu przy ul. Witosy w Jelczu – Laskowicach (na podstawie inwentaryzacji z 1995 r. – aut. S. Kuliński i Z. Potoczanin, z poprawkami autorki).

Ryc. 32. Plan założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach – stan z 2004 r. (rys. aut.).

Ryc. 33. Plan założenia pałacowo-parkowego w Królikowicach z 1883 r. (rys. ze zbiorów Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego).

Ryc. 34. Rzut parteru i piętra I pałacu w Królikowicach (na podstawie inwentaryzacji z 1972 r. – aut. E. Lenkow, w uzupełnieniu wykonanym przez autorkę).